

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (ARAP DİLİ VE BELAGATİ)
ANABİLİM DALI

ANLAM ALANI TEORİSİ AÇISINDAN RAHMAN SURESİNİN ANALİZİ

Doktora Tezi

Rahmetullah UZUN

Ankara 2023

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (ARAP DİLİ VE BELAGATİ)
ANABİLİM DALI

ANLAM ALANI TEORİSİ AÇISINDAN RAHMAN SURESİNİN ANALİZİ

Doktora Tezi

Rahmetullah UZUN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ömer ACAR

Ankara 2023

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (ARAP DİLİ VE BELAGATİ)
ANABİLİM DALI

Rahmetullah UZUN

ANLAM ALANI TEORİSİ AÇISINDAN RAHMAN SURESİNİN ANALİZİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ömer ACAR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Doç. Dr. Ömer ACAR

Prof. Dr. Soner GÜNDÜZÖZ

Prof. Dr. Yakup CİVELEK

Doç. Dr. Yasin MERAL

Doç. Dr. Yaşar DAŞKIRAN

Tez Savunması Tarihi

26.12.2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (26/12/2023)

Rahmetullah UZUN

İÇİNDEKİLER

Sayfa

İÇİNDEKİLER	v
ÖN SÖZ	viii
GİRİŞ	1
1. Tezin Kuramsal Çerçevesi ve Konusu	1
2. Tezin Önemi, Amacı ve Yöntemi	5
BİRİNCİ BÖLÜM	
SEMANTİK VE SEMANTİĞİN İLİŞKİLİ OLDUĞU DİL BİLİM DALLARI	
1. SEMANTİK KAVRAMI VE TARİHSEL SÜRECİ	11
2. SEMANTİĞİN İLİŞKİLİ OLDUĞU DİL BİLİM DALLARI	23
2.1. Sözcük bilimi	23
2.2. Ses bilimi	26
2.3. Yapı/Biçim bilimi	34
2.4. Söz dizimi	39
2.5. Bağlam	42
3. SEMANTİĞİN ÖNEMİ VE KUR'AN-I KERİM'E UYGULANMASI	49
4. DELÂLET KAVRAMININ KUR'AN-I KERİM'DE KULLANIMI	60
İKİNCİ BÖLÜM	
ANLAM ALANI TEORİSİ VE ANLAMSAL İLİŞKİLER	
1. ANLAM ALANI TEORİSİ	64
1.1. Batı'da Anlam Alanı Teorisi	73
1.2. İslam Düşüncesinde Anlam Alanı Teorisi	77
2. ANLAMSAL İLİŞKİLER	82
2.1. Eş anlamlılık	82

2.2. Zıt anlamlılık	87
2.3. Çok anlamlılık	90
2.4. Alt anlamlılık	96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RAHMAN SURESİ VE SUREDEKİ ANLAM ALANLARI

1. RAHMAN SURESİ HAKKINDA GENEL BİLGİ	99
2. BELÂGAT İLMİ AÇISINDAN RAHMAN SURESİ	106
2.1. Meânî	106
2.1.1. Takdîm-Tehîr	106
2.1.2. Haber Cümlesi	110
2.1.3. İnşâ Cümlesi	121
2.2. Beyân	123
2.2.1. İstiare-i temsiliyye	123
2.2.2. Mecaz-ı mürsel	123
2.2.3. Belîğ teşbih	124
2.2.4. Mürsel-mücmel teşbih	124
2.3. Bedî'	125
2.3.1. Mukabele	125
2.3.2. Murassa seci	125
2.3.3. Nakıs cinas	126
3. RAHMAN SURESİNDE ANLAM ALANLARI	127
3.1. Allah'ın İsim ve Sıfatları ile İlgili Anlam Alanı	127
3.2. Allah'ın Filleri ile İlgili Anlam Alanı	138
3.3. Tabiat ile İlgili Anlam Alanı	152
3.4. Dünya Hayatındaki Nimetler ile İlgili Anlam Alanı	158
3.5. Cennet ve Cennetteki Nimetler ile İlgili Anlam Alanı	166

3.6. Kıyamet ve Cehennem ile İlgili Anlam Alanı	180
3.7. İnsan Bedeni ile İlgili Anlam Alanı	186
3.8. Akıllı ve Sorumlu Varlıklar ile İlgili Anlam Alanı	188
3.9. Mekân ve Zaman ile İlgili Anlam Alanı	195
SONUÇ	210
KAYNAKÇA	214
ÖZET	233
ABSTRACT	234

ÖN SÖZ

Kur'an-ı Kerim; kendine has, eşsiz üslubu ve belâgatiyle indirildiği günden beri muhataplarının ilgi odağı hâline gelmiştir. Kur'an metninin ve mesajının doğru bir biçimde anlaşılması amacıyla geçmişten günümüze kadar birçok çalışma yapılmıştır. Bu bağlamda yapılan dil, belâgat, tefsir çalışmalarının merkezinde ve hedefinde anlam olgusu yer almaktadır. Zira dilin temel görevi anlama ulaşmak ve onu iletmektir. Nitekim dil ile gerçekleşen her türlü eylemin merkezinde anlam olgusu vardır.

Modern dönemde anlam ile ilgili yapılan çalışmalar “semantik” adı altında ele alınmıştır. 19. yüzyılda Batı’da ortaya çıkıp gelişen semantik bilimi, özellikle dil bilim çalışmalarında öne çıkmıştır. Bu alanda geliştirilen farklı metot ve teoriler gerek Batı’da gerek de İslam Düşüncesinde yapılan dil bilim çalışmalarında uygulanmaktadır. Son yıllarda ülkemizde Kur'an kelime ve kavramları üzerine yapılan bilimsel çalışmalarda da semantik analiz yöntemlerinin yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Semantik; kelimelerin anlamlarının, tarihsel değişim ve gelişim süreçlerinin incelenmesidir. Anlamın mahiyeti, nasıl oluştuğu, oluşmasında rol oynayan etkenler semantiğin temel inceleme konuları arasındadır. Bu bağlamda semantik, anlamın oluşması ve ulaştırılması açısından etkin rol oynayan dil olgusu üzerine yoğunlaşmıştır.

Dil bilimciler objektif ve bilimsel yöntemler kullanmak suretiyle çeşitli semantik teoriler geliştirmişlerdir. Semantik alan teorisi, semantik bilimi içerisinde gelişen bir teori olarak dilsel çalışmalarda uygulanan yöntemlerden biri olmuştur. Bu yöntem, kelime ve kavramların anlamlarına hem kolay hem de doğru bir şekilde ulaşılmasına katkı sunmaktadır. Buradan hareketle Kur'an kelime ve kavramlarının anlaşılması açısından faydalı olacağını düşündüğümüz bu teoriyi Rahman suresine uygulamaya karar verdik.

Bu çalışmanın bölümleri; giriş, üç bölüm ve sonuç olarak tasarlanmıştır.

Giriş bölümünde; çalışmanın kuramsal çerçevesi, konusu, önemi ve yöntemi hakkında bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde; semantik kavramı, semantiğin bir bilim olarak ortaya çıkışı, tarihsel süreci, önemi, dil bilim dallarıyla olan ilişkileri ve Kur'an'a uygulanması gibi konular ele alınmıştır. Ayrıca semantik kavramının Arapça karşılığı olan “delâlet” kavramının Kur'an'daki kullanımları incelenmiştir.

İkinci bölümde; semantik alan teorisinin ne olduğu, bu teorinin Batı ve İslam Düşüncesi eksenli olarak gelişim süreci ele alınmıştır. Bununla birlikte; eş anlamlılık, zıt anlamlılık, çok anlamlılık ve alt anlamlılık gibi semantik ilişkiler bu bölümde açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde; öncelikle Rahman suresi hakkında genel bilgi verilmiş daha sonra sure belâgat yönünden incelenmiştir. Suredeki ayetler belâgat ilminin dalları olan meânî, beyân ve bedi ilimleri çerçevesinde analiz edilmiştir. Son olarak surede aralarında ortak semantik özelliklerin olduğu kelime ve kavramlar tespit edilerek anlam alanları oluşturulmuş; bu kelime ve kavramların sözlük anlamları ile ayetler bağlamında kullanıldıkları anlamlar açıklanmıştır. Ayrıca, oluşturulan bu alanlar içerisinde aralarında anlamsal ilişki bulunan kavramlar tespit edilerek bu ilişkinin ne tür bir anlamsal ilişki olduğu belirtilmiştir.

Sonuç bölümünde ise çalışmada elde edilen tespitler, bulgular ve kanaatlere yer verilmiştir.

“Semantik” kavramının karşılığı olarak Türkçede genellikle “anlam bilimi” kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada hem “semantik” hem de “anlam bilimi” kavramları aynı anlama işaret etmektedir.

Bu çalışmanın hayata geçirilmesinde bilgi ve tecrübelerinden faydalandığım, görüşleriyle beni destekleyen ve doğru bir şekilde yönlendiren danışman hocam Doç. Dr. Ömer ACAR'a teşekkür ederim.

Rahmetullah UZUN

GİRİŞ

1. Tezin Kuramsal Çerçevesi ve Konusu

Semantik, anlamı inceleyen bir alan olarak modern dil biliminin en önemli ilgi alanları arasında yerini almıştır. Semantik, bir disiplin olarak her ne kadar yeni sayılsa da anlam konusu dillerin varlığı kadar eskidir. Batı’da anlam ile ilgili yapılan çalışmalar kapsamında sözcükleri semantik açıdan inceleme çabaları geç sayılabilecek bir dönemde, 19. yüzyılın sonlarında başlamış ve 20. yüzyıldan itibaren gelişme kaydetmiştir.

Semantik kavramı ilk olarak Fransız bilim insanı Michel Bréal (ö. 1915)’in 1883 yılında kaleme aldığı makalesinde kullanılmıştır. Bréal, bu kavramı kullanarak anlamı tarihsel açıdan incelerken; Ferdinand de Saussure (ö. 1913), anlamı betimsel yönden incelemiştir. Saussure, kelimelerin tarihî kullanımından daha çok onları toplumsal hayatın değişen yönleri içerisinde ele almış ve bu bilim dalını “semyoloji” olarak adlandırmıştır. Tarihsel semantik, anlam değişmesi ile ilgili konuları incelerken; betimsel semantik, anlam değişmesi ile ilgili incelemeyi dilin geçirmiş olduğu aşamalar içerisinde belli bir aşamayı ele alarak yapmaktadır.¹

Bilindiği üzere İslam medeniyetinde din ile dil arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Zira geçmişten günümüze kadar diğer birçok bilimde olduğu gibi dil bilimi çalışmalarının merkezinde de Kur’an yer almıştır. Hicrî ilk dönemlerden itibaren Kur’an kelime ve kavramlarının işaret ettikleri anlamların tespiti ve metnin doğru anlaşılması amacıyla semantik çalışmalar başlatılmıştır. Kur’an semantiği bağlamında yapılan ilk çalışmaların gerek dil gerek de tefsir çalışmalarına öncülük eden Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687) tarafından başlatıldığı kabul edilmektedir.

¹ Muhammed es-Seyyid ‘Ali Belâsî, “Arap Dili Semantiği”, Çev. Celalettin Divlekci, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, Sayı: 4, s. 273.

Usûl ve fıkıh âlimleri Kur'an'dan hüküm çıkarmak amacıyla yaptıkları çalışmalarda sözcüklerin delâletine önem vermişler; bu türden gerçekleştirilen semantik incelemelerin gelişmesine katkılar sunmuşlardır. Yine erken dönemlerde başlatılan “Müşkilü'l-Kur'ân”, “Garîbu'l-Kur'ân” ve “İ'câzu'l-Kur'ân” adlı çalışmalar Kur'an'ın semantiği açısından önemli bir yere sahiptir.²

Arap dil bilimcilerden başta Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) olmak üzere; Sîbeveyhi (ö. 180/796), el-Câhız (ö. 255/869), İbnü's-Serrâc (ö. 316/929), İbn Cinnî (ö. 392/1002), İbn Fâris (ö. 395/1004), Abdulkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078), Hatûb el-Kazvînî (ö. 739/1338) gibi birçok dil bilimci dilin semantik yönüyle ilgilenmiş ve anlam teorilerine önemli katkılar sunmuşlardır.

Arap dili tarihinde müstesna bir yere sahip olan Halîl b. Ahmed, nahiv ve aruz ilimlerini kurmuştur. O, ayrıca bir kelimenin kök harflerinin yer değiştirmesi temeline dayanan kalb (anagram) sistemini geliştirerek Arapçada yeni kelimeler ve anlamların meydana gelebileceğini ispat etmiştir. Onun geliştirdiği bu yöntemle sülâsî fiillerden muza'af olanlarda iki şekil, diğerlerinde altı şekil, rubâî fiillerde yirmi dört ve humâsî fiillerde yüz yirmi şekil elde edilebilmektedir. Halîl b. Ahmed, bu sistemle elde ettiği tüm bu şekillerden dilde kullanılanların anlamlarını vermiş ve bir anlama işaret etmeyenleri (mühmel) ise zikretmemiştir.³ Böylece alfabedeki harflerin bu sistem içerisinde birbiriyle oluşturacakları kelimelerin aritmetik hesabını yapmış ve dildeki bütün kelimeleri kapsayan bir yöntem denemek istemiştir.⁴

Halîl b. Ahmed'in ardından onun öğrencisi Sîbeveyhi *el-Kitâb* adlı meşhur eserinde lafız-anlam ilişkisi üzerinde durmuş; Arap dilinin sarfı ve nahvine dair birçok konuyu detaylı bir şekilde inceleyerek açıklığa kavuşturmuştur.

² ‘Abdulkerîm Mücâhid, “Semantiğin Arap ve Batı Dünyasındaki Serüveni”, Çev. Celalettin Divlekci, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, Sayı: 2, s. 260.

³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, Tahkik: ‘Abdulhamîd Hindâvî, 1. Baskı, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, Cilt: 1, s. 4.

⁴ Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Halîl b. Ahmed”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, Cilt: 15, s. 310.

el-Câhız, başta *el-Beyân ve 't-Tebyîn* adlı eseri olmak üzere birçok eserinde lafız-anlam ilişkisini ele almış; “beyân”ın gerçekleşmesinde, anlamın ortaya çıkmasında ve ifade edilmesinde rol oynayan “delâlet”i beş farklı düzeyde ele almıştır. Bu düzeyleri *الْحَال/النُّصْبَة* (yazı), *الْحَطّ* (sayma, hesap yapma), *العَقْد* (işaret), *الإِشَارَة* (lafız, söz), *اللَّفْظ* (hâl, durum) şeklinde sıralayarak Kur'an'dan ayetlerle açıklamıştır.⁵

Arap dil geleneğinin kurucularından olan İbnü's-Serrâc, anlam teorisini dil geleneğindeki ilel, kıyas, haml gibi farklı teorilerle birleştirerek genel bir dil metodolojisi oluşturmuştur. Dilin işleyişini bağdaşıklık ve değişime dayalı iki ekseninde inceleyen İbnü's-Serrâc, değişim olgusunu morfolojik ve sentaktik yapılar üzerinden ele almıştır.⁶

İbnü's-Serrâc'ın çağdaşı olan İbn Cinnî *el-Hasâis* adlı eserinde anlam olgusuna ve anlam ile ilgili konulara geniş yer vermiştir. O, irâb-anlam ilişkisini ele alarak bu iki olgunun sınırlarını çizmiş; söz dizimi ve gramerin anlamsal yoruma etkisini incelemiştir.⁷

Dilin kökeni, değişimi ve gelişimine dair dikkat çekici yaklaşımları olan İbn Fâris, dilin tevkifi olduğunu yani Allah tarafından peygamberlere verildiğini, onların da bunu insanlara öğrettiğini iddia etmiştir. Lafız-anlam ilişkileri, ses-anlam ilişkileri ve eş anlamlılık gibi konuları inceleyen İbn Fâris, özellikle dildeki kapalılık ve açıklık konusunda farklı görüşler öne sürmüştür. Ona göre diğer diller, Arap dili kadar zengin ve açıklayıcı değildir. Kur'an dili olan Arapçada beyân ve mübîn sıfatlarının olması onda bazı kapalı ifadelerin olmadığı anlamına gelmemektedir. İbn Fâris'e göre Arapçadaki bazı ifadelerin izah edilemeyişi ise Arapça dil malzemesinin çoğunun bize ulaşmamasından kaynaklanmaktadır.⁸

⁵ Ebû Osmân 'Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Beyân ve 't-Tebyîn*, Tahkik: 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, 7. Baskı, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1998, Cilt: 1, s. 79.

⁶ Soner Gündüzöz, “Semantik Bağlantıları Ekseninde İbnü's-Serrâc'ın Usûl Teorisi ve Temel Bağdaşıklık Modeli”, *İslâm Dilbilim Geleneğinde Anlam Teorileri*, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2020, s. 14.

⁷ Muhammet Mücahit Asutay, “İbn Cinnî'de Anlamın Anlamı”, *İslâm Dilbilim Geleneğinde Anlam Teorileri*, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2020, s. 87.

⁸ İsmail Güler, “Dilin Tevkifi Oluşu Bağlamında İbn Fâris'in Anlam Teorisi”, *İslâm Dilbilim Geleneğinde Anlam Teorileri*, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2020, s. 77.

Nazım teorisini ortaya koyan Abdulkâhir el-Cürcânî *Delâilü'l-Îcâz* adlı eserinde Kur'an'ın i'câzı konusunu tartışmış; bu bağlamda dil, söz ve anlamın mahiyetine dair sorgulamalarda bulunmuştur. Ona göre Kur'an'ın i'câzı ne kelimelerde ne de mecaz, istiare, kinaye gibi edebî sanatlardadır. Böyle olması durumunda bu edebî sanatların olmadığı ayetlerde i'câzın olmadığı iddia edilmiş olurdu.⁹ Dilde lafızdan daha çok anlamın önemli olduğuna inanan el-Cürcânî, Kur'an'ın i'câzının nazmında (söz dizimi) olduğunu iddia etmiştir.¹⁰ Onun anlama dair düşünceleri büyük ölçüde söz diziminin ne olduğuyla ilgili sorulara cevap ararken gelişmiştir. Lafız-anlam ilişkisi üzerinden yapılan tartışmalara katılan el-Cürcânî, yeni bir kavramsal çerçeve oluşturarak dil, söz ve edebî değer mahiyetiyle ilgili tespitlerde bulunmuştur.¹¹

Anlam teorilerine katkı sunan bir başka isim ise Hatîb el-Kazvînî'dir. el-Kazvînî, Kur'an merkezli olarak geliştirdiği bağlamsal anlam teorisiyle Kur'an'ın i'câz özelliğini tespit etmeye çalışmış ve teorisini belâgat ilmiyle temellendirmiştir. Bağlamsal alan teorisi, sözün anlamının doğrudan bağlamla ilgili olduğunu iddia eden anlam teorisidir. Bu teori, aynı zamanda belâgat ilimlerinden olan meânî ve beyân ilimlerinin de temel problemini teşkil eden sözün fasih olmakla birlikte durumun/bağlamın gereğine uygun olması (muktezâ-i hâl) konusunu ele almaktadır.¹²

Hem Batı'da hem de Doğu'da büyük bir ilgi gören semantiğin sınırları ve kuralları modern dil bilimciler tarafından gün geçtikçe daha belirgin hâle getirilmektedir. Ferdinand de Saussure, Karl Reisig (ö. 1829), Michel Bréal, Geoffrey Leech (ö. 1914), Stephen Ullmann (ö. 1976), Leonard Bloomfield (ö. 1949), Noam Chomsky (d. 1928-) gibi bilginler Batı'da semantik ile ilgili çalışmalar yapan dil bilimciler arasında öne

⁹ Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Abdülkâhir el-Cürcânî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, Cilt: 1, s. 247.

¹⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "İ'câzü'l-Kur'ân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, Cilt: 21, s. 403.

¹¹ M. Taha Boyalık, "Abdülkâhir el-Cürcânî'de Anlam Meselesi", *İslâm Dilbilim Geleneğinde Anlam Teorileri*, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2020, s. 172.

¹² Sedat Şensoy, "el-Hatîb el-Kazvînî'nin Bağlamsal Anlam Teorisi Üzerine Bir İnceleme" *İslâm Dilbilim Geleneğinde Anlam Teorileri*, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2020, s. 227.

çıkılmaktadırlar. Türkiye’de Berke Vardar, Doğan Aksan, Nizamettin Uğur, Rıza Filizok, Ali Galip Gezgin, Tahsin Görgün gibi bilim insanları anlam bilimi alanında önemli çalışmalar yapmışlardır. Araplarda ise modern dönemde anlam bilimi konusunda çalışma yapanların başında Ahmed Muhtâr Ömer, Fâyiz ed-Dâye, Hâdî Nehr, Menkûr ‘Abdulcelîl, Muhammed ‘Ali el-Hûli, Muhammed Yûnus ‘Ali, Ahmed Na‘îm el-Kerâ‘în gibi bilim insanları gelmektedir. Biz de bu çalışmamızda gerek yukarıda ismi geçen bilim insanlarının gerek de anlam bilimi ile ilgili çalışmalar yapan diğer bilim insanlarının görüşlerine ve eserlerine başvurmak suretiyle Rahman suresini anlam alanı teorisi açısından ele alacağız.

Tezin başlığı “Anlam Alanı Teorisi Açısından Rahman Suresinin Analizi” olarak belirlenmiştir. Konunun belirlenmesinde Kur’an’ın sahip olduğu eşsiz dili ve üslubu, Rahman suresindeki kelime ve kavramların çeşitliliği ve bu surenin anlam alanı açısından zengin bir yapıya sahip olması etkili olmuştur. Çalışmamızda genel olarak ele alacağımız konular ve cevabını arayacağımız sorular şunlardır:

- Semantik kavramı nedir?
- Semantiğin ilişkili olduğu dil bilim alanları nelerdir?
- Kur’an-ı Kerim’in anlaşılmasında semantiğin önemi nedir?
- Anlam alanı teorisi ve önemi nedir?
- Rahman suresindeki anlam alanları ve bu alanlardaki kelime veya kavramların aralarındaki anlamsal ilişkiler nelerdir?

2. Tezin Önemi, Amacı ve Yöntemi

Kur’an-ı Kerim’in anlaşılması ve yorumlanması kapsamında Kur’an’daki ayetleri farklı yöntemlerle inceleyen birçok bilim ortaya çıkmıştır. Bu bilimler birbiriyle çelişmemekle birlikte; ayetlerin daha doğru anlaşılmasına yardımcı olmakta ve birbirini desteklemektedir. İbn ‘Atıyye el-Endelüsî (ö. 541/1147), “*Kur’an’ın yorumlanmasının*

ancak Kur'an'daki bilimlerin anlaşılmasıyla mümkün olabileceğini" ifade eder.¹³ Dil bilimi, Kur'an metninin gerek doğru okunması gerek de yorumlanması ve anlaşılması için zorunlu bir bilim olarak değerlendirilmiştir.¹⁴ Nitekim kelime ve kavramların gösterdikleri anlamlar ancak bu bilimle anlaşılmaktadır.

Hidayet rehberi olarak gönderilen Kur'an'ın anlaşılması için Hz. Muhammed (s.a.v)'in vefatından günümüze kadar birçok yorum/anlama faaliyeti yapılmış ve farklı yöntemler uygulanmıştır. Bu konuda geliştirilen yöntemlerden biri de semantik yöntem olmuştur. Özellikle tefsir alanında yapılan çalışmalarda semantik yöntemin kullanılması dikkat çekmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, semantik yöntemin sunmuş olduğu kriterlerin daha objektif olmasıdır. Zira bu yöntemle yapılan çalışmalar, eleştirel ve bilimsel niteliğiyle öne çıkmaktadır.¹⁵ Kelime ve kavramların semantik analizi temelde leksikal, morfolojik, sentaktik ve kontekstik yaklaşımlarla yapılmaktadır.¹⁶

Türkiye'de semantik alanında yapılan akademik çalışmalarda son yıllarda önemli bir artış görülmektedir. Kur'an semantiği alanında yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmalarının büyük bir bölümü, Kur'an'daki kavramların ve kelime köklerinin semantik analizi ile ilgili çalışmalardan oluşmaktadır. Bu çalışmalarda genel olarak bir kelime kökü veya kavramın etimolojik incelemesi yapılmış; Kur'an'da kullanıldığı türevleri tespit edilerek bu türevlerin kaç yerde ve hangi anlamlarda kullanıldığı gibi anlamsal analizleri yapılmıştır. Kur'an semantiği ile ilgili yapılan çalışmaların diğer bir bölümü ise Kur'an'da bir kavramın anlam alanı incelemesi şeklinde yapılan çalışmalardan oluşmaktadır. Bu çalışmalarda genel olarak, seçilen kavramın etimolojik ve kavramsal analizi yapılmış; Kur'an'da geçtiği ayetlerdeki türevleri tespit edilerek hangi anlamlarda

¹³ İbn 'Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, Tahkik: 'Abdusselâm 'Abduşşâfi Muhammed, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1993, Cilt: 1, s. 35.

¹⁴ Zeynep Aydın, Yüksek Lisans Tezi: *Anlam Alanı Kuramı Açısından Nehcu'l-Belâga'daki Temel Kavramların Analizi*, Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, 2019, s. 11.

¹⁵ Abdurrahman Kasaboğlu, "Kur'an'ı Anlamada Semantik Yöntem", *Hikmet Yurdu Dergisi*, 2013, Sayı: 11, s. 105.

¹⁶ Fâyiz ed-Dâye, *İlmü'd-Delâleti'l-'Arabî-en-Nazariyye ve't-Tatbîk*, 2. Baskı, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1992, s. 20.

kullanıldığı, bu kavram ile yakın ve zıt anlamlı olan kavramlar arasındaki anlamsal ilişkiler incelenmiştir. Kur'an'daki kelime ve kavramların semantik analizi ve anlam alanları ile ilgili yapılan lisansüstü çalışmalardan bazıları şunlardır:

Muhammet Bilal Tolan, Yüksek Lisans Tezi: *Kur'an'da Selam Kavramının Semantik Analizi*, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2006.

Hüseyin Şahin, Yüksek Lisans Tezi: *Kur'an'da Af Kelimesi ve Affetmenin Anlam Alanı*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2014.

Tuğba Yazıcı, Doktora Tezi: *Kur'an'da Ard Kelimesinin Semantik Tahlili*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2017.

Mustafa Keskin, Doktora Tezi: *Kur'an'da H-K-M Kökünün Semantik Analizi*, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, 2017.

Mehmet Gökçeli, Yüksek Lisans Tezi: *Kur'an'da Şuur Kelimesinin Anlam Alanı*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2018.

Betül Büyükbayraktar, Yüksek Lisans Tezi: *Azap-Cehennem-Ateş Kelimelerinin Semantik Analizi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2019.

Musab Norşini, Yüksek Lisans Tezi: *Kur'an'da Yed Kavramı ve Anlam Alanı*, Muş Alparslan Üniversitesi, Muş, 2019.

Mücella Nur Avşar, Yüksek Lisans Tezi: *Kur'an'da Hayat ve Mevt Kavramlarının Semantik Analizi*, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2019.

Hatice Merve Çalışkan Başer, Doktora Tezi: *Kur'an-ı Kerim'de C-H-L Kökünün Semantik Analizi*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2020.

Kur'an semantiği ile ilgili yukarıda adı geçen çalışmalar ve diğer birçok çalışma, yeni bir yöntem olan semantiğin Kur'an'a uygulanması ve Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasına katkı sunması bakımından önem arz etmektedir.

Bizim çalışmamızda ise yukarıdaki çalışmalar ve Kur'an semantiği ile ilgili yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak Kur'an'daki bir veya birkaç kavramın analizi

değil; Kur'an surelerinden biri olan Rahman suresinde semantik alan oluşturan kelime ve kavramlar ile bunların aralarındaki anlamsal ilişkiler incelenecektir. Çalışmamızın bu yönüyle özgün bir nitelik taşıyacağına inanıyoruz.

Semantik analiz yöntemi; sözcüklerin ve kavramların sadece etimolojik açıdan incelenmesinden ibaret değildir. Bu yöntem etimolojik incelemenin yanı sıra; sözcüklerin tarih boyunca kazandığı ve kaybettiği anlamları, eş zamanlı ve art zamanlı açılardan analiz ederek ne tür anlam değişmelerine ve anlam kaymalarına uğradıkları gibi anlam olaylarını da incelemektir.

Semantik konusunda ortaya konulan yeni yöntem ve teknikler, bilimin farklı dallarında kendini göstermiş ve semantiğin gelişimine katkı sunmuştur. Anlamı inceleyen bir disiplin olan semantik, son yıllarda özellikle dil bilim çalışmalarında başvuru bir yöntem olmuştur. Dil bilimi alanında görülen bu gelişmelere paralel olarak Kur'an'ı anlamaya ve yorumlamaya dönük yeni yöntemlere başvurulmuştur. Kur'an metninin ve kavramlarının çözümlenmesinde de uygulanan bu yöntemle birlikte yeni teoriler ortaya çıkmıştır. Bu teorilerden biri semantik alan teorisidir. Dildeki anlamsal bağları ve bir kavramın etrafında öbeklenen sözcüklerin oluşturduğu yapıları ele alan bu teori, dil bilim çalışmalarında başvuru en önemli teorilerden biri hâline gelmiştir.

Bu çalışmada Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasına katkı sunacağına inandığımız anlam alanı teorisini Rahman suresi örneğinde Kur'an'a uygulamaya gayret edeceğiz. Bu çalışmayla semantik alan ile ilgili yapılacak diğer bilimsel çalışmaların yönteminin oluşturulması ve geliştirilmesine katkı sunmayı hedefliyoruz.

Çalışmanın temel yapısı; teorik ve uygulama olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Teorik bölümde semantik kavramı ve semantik alan teorisi geçmişten günümüze kadar ele alınıp irdelenecektir. Uygulama bölümünde ise Rahman suresinde oluşturacağımız anlam alanları ile bu alanlardaki kelime ve kavramların aralarındaki anlamsal ilişkiler ele alınacaktır.

Analitik bir yöntem uygulayacağımız bu çalışmada öncelikle Rahman suresinde anlam alanı oluşturan kelimeler ve kavramlar tespit edilecektir. Tespit edilen bu kelimelerin ve kavramların alanlara ayrılmasında surede kullanıldıkları anlamlar/bağlamlar dikkate alınacaktır. Oluşturulan bu alanlardaki kelime ve kavramların sözlük anlamlarının yanı sıra surede kullanıldıkları anlamlar da güvenilir kaynaklara başvurularak açıklanacaktır.

Bu çalışmada sözlük ve tefsir kaynaklarının yanı sıra; semantik ve semantik alan teorisi hakkında kaleme alınan kitap, bilimsel makale vb. kaynaklara başvurulacaktır. Çalışmada sıkça yer alacak olan Kur'an ayetlerinin Türkçe mealleri, öncelikle Diyanet İşleri Başkanlığının hazırladığı *Kur'an-ı Kerim Meali* adlı esere başvurularak verilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM
SEMANTİK VE SEMANTİĞİN İLİŞKİLİ OLDUĞU DİL BİLİM DALLARI

1. SEMANTİK KAVRAMI VE TARİHSEL SÜRECİ

Semantik, anlam ile ilgili yapılan çalışma ve araştırmalar için kullanılan teknik bir terimdir. Dil bilimi, felsefe, mantık, psikoloji ve daha birçok bilimin ilgi alanına giren anlamın mahiyeti ve tanımı konusunda genel bir görüş birliği yoktur. Semantik kavramı ve bu kavramın Arapça karşılığı olarak kullanılan عِلْمُ الدَّلَالَةِ için çeşitli tanımlar yapılmıştır.

Yunanca işaret etmek, göstermek anlamına gelen *sémaino* fiilinden türeyen¹⁷ semantik kelimesi anlam, gösterge, işaret gibi anlamlara gelmektedir. Semantik kavramı Fransızcada *sémantique*, İngilizcede yaygın olarak *semantics* şeklinde kullanılmaktadır.¹⁸ Türkçede ise bu kavramın karşılığı olarak semantik ve anlam bilimi kullanılmaktadır.

Arapçada bu kavramın karşılığı olarak عِلْمُ الدَّلَالَةِ ve عِلْمُ الْمَعْنَى ifadeleri kullanılmaktadır. Bunların en yaygın olarak kullanılanı ise عِلْمُ الدَّلَالَةِ ifadesidir. Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta, bu ifadenin عِلْمُ الْمَعْنَى (Meânî ilmi) şeklinde kullanılmamasıdır. Zira عِلْمُ الْمَعْنَى (Meânî ilmi), belâgat ilimleri içerisinde yer alan bir ilimdir.¹⁹

Kimilerine göre Arapçada semantiğin karşılığı olarak الدَّلَالَةُ (delâlet) kelimesinin kullanılmasının nedeni, bu kelimenin gerek dilsel olan gerek de dilsel olmayan simge ve sembollerle ilgili olmasıdır. Oysa الْمَعْنَى (mânâ) kelimesi, sözcükler gibi dilsel öğelerle ilgili olup bu kelime dilsel olmayan semboller için kullanılmaz.²⁰ Bununla birlikte; bu

¹⁷ Pierre Guiraud, *‘İlmu’ d-Delâle*, Çev. Antuvan Ebû Zeyd, 1. Baskı, Menşûrât ‘Uveydât, Beyrut, 1986, s. 6.

¹⁸ Fâyiz ed-Dâye, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁹ Ahmed Muhtâr Ömer, *‘İlmu’ d-Delâle*, 5. Baskı, ‘Alemlü’l-Kutub, Kahire, 1988, s. 11.

²⁰ Menkûr ‘Abdulcelîl, *‘İlmu’ d-Delâle-Usûluhu ve Mebâhisuhu fî t-Turâsi’l-‘Arabî*, İttihâdu’l-Kuttâbi’l-‘Arab, Dimeşk, 2001, s. 23.

الدَّال، المَدْلُول، المَذْلُولَات، الدَّلالات، الدَّلالي kelimesine tercih edilmesinde kelimenin المعنى gibi türevleriyle daha esnek bir yapıya ve kullanıma sahip olması etkili olmuştur.²¹

دلالة kelimesi; göstermek, yönlendirmek, işaret etmek, rehberlik etmek gibi anlamlara gelen يَدُلُّ، دَلَّ fiilinin mastarıdır. Bu fiilin başka bir mastarı ise دُلُولَة şeklindedir. دلالة kelimesindeki د harfi hem fetha hem de kesra hareketlerini almakla birlikte yaygın olarak fetha harekesi ile kullanılmaktadır. İbn Manzûr (ö. 711/1311), bu kelimenin دلالة şeklinde fetha harekesi ile kullanımının daha güçlü olduğunu belirtmektedir.²² Zemahşerî, bu kelimenin yola iletmek, yol göstermek, rehberlik etmek gibi anlamlara geldiğini ifade etmekte ve bunun için الدَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِيلِهِ *“İyiliğe rehberlik eden, vesile olan, onu yapan gibidir.”* hadis-i şerifini örnek vermektedir.²³

Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413) delâlet kavramını *“bir şeyin başka bir şeyi göstermesi ve bir şeyin başka bir şeyle bilinmesi durumu”* şeklinde tarif eder. Bunlardan birincisi için الدَّالُّ (gösteren, işaret eden); ikincisi için ise المَدْلُول (gösterilen, işaret edilen) denilmektedir.²⁴

Râgıb el-İsfahânî’ye göre ise delâlet *“kendisiyle bir şeyin bilgisine ulaşılan”* bir kavramı ifade eder. Örneğin; sözcüklerin, işaret ve sembollerin anlama ulaştırması gibi.²⁵

Bu tanımlar ışığında delâleti, ateş ile duman arasındaki ilişki gibi biri diğerrinin varlığını gösteren iki şey arasındaki bağlantıyı ortaya koyan kavram olarak anlayabiliriz.

²¹ Fâyiz ed-Dâye, *a.g.e*, s. 9.

²² İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, Tahkik: ‘Abdullah ‘Alî el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbullah, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, Daru’l-Ma‘ârif, Kahire, 1707, s. 1414.

²³ Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsu’l-Belâga*, Tahkik: Muhammed Bâsil ‘Uyunu’s-Sûd, 1. Baskı, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1988, Cilt: 1, s. 295.

²⁴ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta’rifât*, Tahkik: Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, Dâru’l-Fazîle, Kahire, 1911, s. 91.

²⁵ er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, Tahkik: Muhammed Seyyid Keylânî, Daru’l-Marife, Beyrut, t.y, s. 171.

Bu bağlamda Pierre Guiraud (ö. 1983) bulutun yağmura, kaşların çatılmasının sinire ve yine köpeğin havlamasının öfkeye işaret ettiğini belirtir.²⁶

el-Câhız, “delâlet”in gerek sözlü gerek de sözsüz olarak beş düzeyde gerçekleştiğine ve bu düzeylerin birbiriyle ilişkili olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre delâletin ilk ve en önemli düzeyi; söz, lafız (اللفظ) düzeyinde gerçekleşen düzeydir. İkinci olarak işaret (الإشارة) gelmektedir. İşaret ise jest ve mimiklerle anlamın ortaya çıktığı düzeydir. el-Câhız, anlamın ortaya çıkmasında lafız ile işaretin birbirine yardımcı olduklarını ve çoğu zaman işaretin lafza tercümanlık yaparak onun yerini aldığını ifade etmektedir.²⁷

İşaret düzeyinden sonra Kur'an'ın birçok ayetinde öneminin vurgulandığı yazı (الخط) düzeyi gelmektedir. Örneğin; الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ “O, kalemle (yazmayı) öğretti.”²⁸ وَمَا يَسْطُرُونَ “Kaleme ve onların yazdıklarına ant olsun!”²⁹ ayetlerinde olduğu gibi. el-Câhız, konuşma dili ile yazı dilini karşılaştırarak yazının etkisinin daha kalıcı olduğunu ve hem mekân hem de zaman bakımından yazının konuşmadan daha kapsamlı olduğunu belirtir. Nitekim konuşma, dinleyen kişi ile sınırlı kalırken; yazı her zaman ve her yerde okunabilmektedir.³⁰

el-Câhız, yazıdan sonra sayma, hesap yapma anlamındaki الْعَقْد (el-‘akd) düzeyinde gerçekleşen delâlet türünden bahsetmektedir. Ona göre el-‘akd, sözsüz ve yazısız bir şekilde hesap yapmaktır. Kur'an'ın birçok ayetinde bu türden bir delâlet görülmektedir. Örnek:

{فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ}

²⁶ Pierre Guiraud, *a.g.e.*, s. 15.

²⁷ el-Câhız, *a.g.e.*, Cilt: 1, s. 78.

²⁸ Alak 96/4

²⁹ Kalem 68/2

³⁰ el-Câhız, *a.g.e.*, Cilt: 1, s. 79.

“O, sabahı ortaya çıkarandır. Geceyi dinlenme vakti, Güneş’i ve Ay’ı da hesap ölçüsü yaptı. Bunların hepsi, aziz olan ve her şeyi hakkıyla bilen ölçüp biçmesidir.”³¹

{هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِّينَ وَالْحِسَابَ}

“O, Güneşi ışık, Ay’ı ise aydınlık (kaynağı) yapan, senelerin sayısını ve hesap yapmayı bilesiniz diye ona menziller belirleyendir.”³²

{وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتَيْنِ فَمَحْوُونا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ

رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِّينَ وَالْحِسَابَ}

“Geceyi ve gündüzü birer delil yaptık. Rabbinizden nimet dileyebilirsiniz, senelerin sayısını ve hesap yapmayı bilesiniz diye gecenin delilini giderip gündüzün delilini aydınlatıcı yaptık.”³³

{الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ}

“Güneş ve Ay bir hesap ile hareket eder.”³⁴

el-Câhız, hesap (العقد) ile ilgili yukarıdaki ayetleri örnek verdikten sonra hesabın ve ölçünün önemine dair şunları ifade etmektedir: “Hesap, pek çok anlam ve fayda içerir. İnsanlar şayet dünyadaki hesabın ne olduğunu bilmeselerdi ne Allah hakkında bilgi edinebilirler ne de ahiretteki hesabın anlamını kavrayabilirlerdi. Dolayısıyla sözün olmaması, yazının bozulması ve hesabın bilinmemesi sonucunda pek çok nimetin de değeri anlaşılmamış olurdu.”³⁵

el-Câhız, delâlet türlerinin beşincisi ve sonuncusu olarak hâl (الحال/النَّصْبَة) düzeyinden bahsetmektedir. Ona göre hâl, sözsüz konuşmadır (lisân-ı hâl). Hâl delâleti ne lafza ne işarete ne de yazı veya hesaba ihtiyaç duyar.³⁶ Kâinattaki varlıklar her ne kadar

³¹ Enâm 6/96

³² Yûnus 10/5

³³ İsrâ 17/12

³⁴ Rahmân 55/5

³⁵ el-Câhız, a.g.e, Cilt: 1, s. 80.

³⁶ el-Câhız, a.g.e, Cilt: 1, s. 81.

sessiz olsalar da onlar kendilerine bakanların zihinlerinde bir anlam oluşturur ve hâl dilleriyle konuşurlar. Yeryüzüne “Nehirlerini akıtan kimdir?”, “Ağaçlarını diken ve onlardan meyve veren kimdir?” diye sorulsa yeryüzü konuşarak cevap vermese de lisân-ı hâliyle cevap verecektir. Nitekim yerde ve göklerde bulunan her şey Allah’ın varlığına, birliğine ve kudretine şehadet eden birer ayettir. Yukarıda bahsedilen diğer delâlet türleri için Kur’an’dan birçok ayet delil gösterilip çıkarım yapıldığı (استدلال) gibi, hâl delâleti için de birçok ayeti delil göstermek mümkündür. Örnek:

{إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَّقُونَ}

“Gerçekten gece ile gündüzün değişmesinde, Allah’ın göklerde ve yerde yarattıklarında Allah’tan sakınanlar için ayetler vardır.”³⁷

{تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا

تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ}

“Yedi gök, yer ve onların içindekiler Allah’ı tespih ederler. Her şey O’nu hamd ile tespih eder; fakat siz onların tespihlerini kavrayamazsınız.”³⁸

Abdulkâhir el-Cürcânî’ye göre söz ile anlatılmak istenen anlam doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki tür delâlet ile gerçekleşmektedir.³⁹ Bunlardan birincisi; lafızların yalnızca gerçek veya sözlük anlamlarıyla kullanıldığı doğrudan delâlet (الدَّلَالَةُ الْمُبَاشِرَةُ) türüdür. Örneğin Ali’nin evden çıktığını bildiren الْبَيْتِ مِنْ عَلِيٍّ مِنْ خَرَجَ cümlesindeki çıkış (خُرُوج) eyleminde olduğu gibi.

İkincisi ise sözdeki anlamın mecaz, teşbih, istiare, kinaye gibi farklı yollarla ulaştırıldığı dolaylı delâlet (الدَّلَالَةُ غَيْرُ الْمُبَاشِرَةِ) türüdür. Bu türden bir delâlette lafız ile işaret edilen anlam, aynı zamanda başka bir anlamın ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

³⁷ Yûnus 10/6

³⁸ İsrâ 17/44

³⁹ ‘Abdulkâhir el-Cürcânî, *Delâilu’l-İ’câz*, Talik: Mahmud Muhammed Şakir, Mektebetu’l-Hâncî, Kahire, 1984, s. 262.

Abdulkâhir el-Cürcânî bu durum için مَعْنَى الْمَعْنَى (Anlamın anlamı) ifadesini kullanmaktadır. Örneğin teşbihin olduğu أَنْتَ أَسَدٌ “*Sen bir aslansın.*” cümlesinde “aslan” kelimesiyle zihinde iki anlam oluşmaktadır. Birincisi; kelimenin sözlük veya gerçek anlamı (الْمَعْنَى), ikincisi ise bu anlamın yol açtığı ve cümlede anlatılmak istenen “güç, cesaret” gibi diğer anlamlardır (مَعْنَى الْمَعْنَى).

Modern dönemde yapılan bazı çalışmalarda “semantik” kavramıyla “delâlet” ve “anlam bilimi” kavramlarının mukayesesi yapılmış; semantiğin karşılığı olarak delâlet ve anlam bilimi kavramlarının kullanılmasının doğru olmadığı iddia edilmiştir.⁴⁰ Her ne kadar bu kavramların birbirini karşılamadığı yönünde görüşler ileri sürülse de semantik kavramının karşılığı olarak Arapçada genel olarak “delâlet”, Türkçede ise “anlam bilimi” kavramı kabul edilmiş ve yaygın bir şekilde kullanılagelmiştir. Zaten bir dildeki kelime ve kavramların başka bir dilde tam anlamıyla karşılanması her zaman mümkün olamamaktadır.

Semantik; dil kuramlarının merkezinde yer alan ve dilin oluşturuçu ögesidir. Anlamın olduğu yapılarda kelimedenden cümleye, cümleden karmaşık cümleye, karmaşık cümleden sözceye geçerken anlamın nasıl oluştuğunu inceler. Ayrıca ses birimlerinin, dilsel birimlerin ve söz diziminde gerçekleşen değişikliklerin anlamı nasıl değiştirip dönüştürdüğünü ele alır.⁴¹

Bazı bilginler, semantiği kelime ve cümlelerin anlamlarını araştıran bir bilim olarak tanımlamış ve onu dil bilimi ile sınırlamıştır.⁴²

⁴⁰ Abdulkerim Seber, “Semantik-Delâlet Kavramlarının Mukayesesi ve Anlambilim Kavramının Muhtevasının Tespiti”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, Sayı: 2, s. 114.

⁴¹ Ayşe Eziler Kıran, “Dilbilim, Anlambilim ve Edimbilim”, *Turkish Studies*, 2014, Volume: 9/6, s. 728.

⁴² ‘Abdulfettâh ‘Abdulalîm el-Berkâvî, *Delâletu’s-Siyâk Beyne’t-Turâsi ve ‘İlmi’l-Lugati’l-Hadîs*, 1. Baskı, Dâru’l-Menâr, Kahire, 1990, s. 36.

Samuel Hayakawa (ö. 1992)'ya göre semantik, sözcüklerin tarihsel süreçte uğradıkları anlam değişikliklerini inceleyen bilim dalıdır.⁴³

Irene Tamba Mecz (d. 1940-)’e göre semantiğin konusu, dillere özgü anlamlandırmalar ile bunların teorik çerçevelerinin betimlenmesidir.⁴⁴

Bedia Akarsu, semantiği bir bilim disiplini olarak şöyle tarif eder: “*Semantik; kelime ve önermelerle, onların ifade ettikleri anlamlar arasındaki ilişkiyi ifade eden bilim dalıdır.*”⁴⁵

Pierre Guiraud’a göre dil bilimsel semantik; göstergenin içerik veya gösterilen yönünü, gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkileri, gösterilende meydana gelen değişiklikleri ve dilsel yapıların anlam açısından meydana getirdiği farklı olguları inceler.⁴⁶

Sosyolojik açıdan bakıldığında semantik için şu tarifi yapmak mümkündür. Semantik; kelimelerin anlamlarını, tarihsel gelişimlerini, kullanılış yapılarını, insan düşüncesi ve davranışlarıyla olan ilişkilerini inceleyen bilimdir.⁴⁷

Kur’an semantiği ile ilgili yaptığı çalışmalarla bilinen Japon bilim insanı Toshihiko Izutsu (ö. 1993)’ya⁴⁸ göre semantik “*Bir dilin anahtar kelimeleri üzerindeki tahlili çalışmadır. Bu çalışma yalnızca konuşma aleti olarak değil; bundan daha önemli olmak üzere, kendilerini kuşatan dünya hakkındaki anlayış ve düşüncelerinin de aleti olarak o dili kullanan halkın dünya hakkındaki düşüncelerini kavramak için yapılır.*”⁴⁹ Izutsu, semantiğin kapsam alanıyla ilgili olarak ise “*Etimolojisinin gösterdiği gibi anlam*

⁴³ Ahmed Na‘îm El-Kerâ‘în, *‘İlmu’ d-Delâle Beyne’n-Nazari Ve’t-Tatbîk*, 1. Baskı, el-Müessesetü’l-Câmi‘iyye, Beyrut, 1993, s. 89.

⁴⁴ Irene Tamba Mecz, *Anlambilim*, Çev: Necmettin Sevil, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 6.

⁴⁵ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Savaş Yayınları, Ankara, 1975, s. 7.

⁴⁶ Pierre Guiraud, *Anlambilim*, Çev: Berke Vardar, Multilingual Yayınları, İstanbul, 1999, s. 7.

⁴⁷ Hüseyin Atay, “Semantik”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1996, Sayı: 7, s. 114.

⁴⁸ İbrahim Kalın, “Toshihiko Izutsu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, Cilt: 23, s. 552.

⁴⁹ Toshihiko Izutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1975, s. 15.

ile ilgilenen geniş kapsamlı bir bilimdir ve anlamı olan her şey semantiğin konusu olabilir.” ifadelerini kullanmaktadır.⁵⁰

Anlam ile ilgili araştırmalar insanda dil bilincinin oluştuğu andan itibaren başlamıştır. Bu konuda özellikle Hint ve Yunan dönemi bilginlerinin gayretleri ve çalışmalarından bahsedilmektedir. Platon, hocası Sokrates ile göstergeler, sözcükler, sözcük ile anlam arasındaki ilişkiler gibi konular üzerine tartışmıştır. Bu tartışmalar iyice gün yüzüne çıktıktan sonra her bir görüşün savunucuları artmış ve farklı ekoller ortaya çıkmıştır.⁵¹ Bu ekollerden biri, Helenistik dönemde ortaya çıkan ve daha sonra Roma döneminin en yaygın felsefe ekolü olan Stoa ekolüdür. Fârâbî (ö. 339/950)’nin dil ile mantık arasındaki ilişkiden bahsederken sözü “iç konuşma” ve “dış konuşma” diye ikiye ayırması Aristo’dan daha çok Stoacı mantık anlayışının bir uzantısı sayılmaktadır. Daha sonra İslam mantıkçılarının da bu ayrıma bağlı kaldıkları görülmekte ve kelâmcıların sözü “el-keîamu’n-nefsî-el-keîamu’l-lafzî” şeklinde sınıflandırmaları Stoa ekolünün görüşüyle uygunluk göstermektedir.⁵²

Dildeki anlam sorunu, felsefî açıdan ilk defa Platon tarafından ciddi bir şekilde ele alınmıştır. Ondan önce dilin yapısı ve gerçeklikle ilişkisi konusunda öne sürülen fikirler anlam bağlamında değil; sözcüğün temsil ettiği gerçeklik bağlamında incelenmekteydi. O, dile dair görüşlerini sistemli bir biçimde incelerken; kendisinden önceki görüşlerden ve yorumlardan hareketle kavramın göstergesi olan ismin nesneyi gerçek anlamda yansıtmıyıp yansıtmadığını tartışmıştır.⁵³

Geçmiş dönemlerden beri farklı konuları üzerinde durulmasına rağmen; dilin doğrudan anlam yönüne odaklanan bir bilim dalının ortaya çıkması Alman dil bilimci Karl Reisig ile başlamıştır. Reisig 1826-1827 tarihlerinde *Latin Dil Bilimi Üzerine*

⁵⁰ Toshihiko Izutsu, *a.g.e.* s. 14.

⁵¹ Menkûr ‘Abdulcelîl, *‘İlmu’d-Delâle-Usûluhu ve Mebâhisuhu fî’t-Turâsî’l-‘Arabî*, İttihâdu’l-Kitâbî’l-‘Arab, Dimeşk, 2001, s. 15.

⁵² Mahmut Kaya, “Revâkıyyûn”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2008, Cilt: 35, s. 24.

⁵³ Hakan Poyraz, “Adlandırmanın Doğası ve Adların Nesnesine Uygunluğu Ekseninde Doğalcılık-Uzlaşmacılık Tartışması”, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2004, Sayı: 7, s. 228.

Dersler'ini hazırlarken *semasiologie* diye adlandırdığı anlam bilimini kurmuştur. Ancak, onun dil bilim dalı olarak kabul ettiği anlam biliminin temelleri daha sonra Fransa'da Michel Bréal tarafından güçlendirilmiştir.⁵⁴

Anlam ile ilgili yapılan çalışmaların gerek yöntemlerinin ve sınırlarının belirlenmesi gerek de bu çalışmalara bir isim verme çabaları 19. yüzyılın son çeyreğinde Fransız dil bilimci Michel Bréal tarafından başlatılmıştır. O, anlam ile ilgili yapılan tüm çalışmalara verilen semantik isminin aynı zamanda dil biliminde de kullanılmasını önermişti.⁵⁵ Bréal, semantik kavramını terim olarak ilk defa 1883 yılında kaleme aldığı “Essai de semantique” adlı makalesinde kullandı.⁵⁶ Bu tarihten iki yıl sonra 1885'te yine bir Fransız dil bilimci olan Arsène Dermesteter (ö. 1888) ise bu kavramı sözcüklerin tarihi hakkında yaptığı bir çalışmada kullanmıştır.⁵⁷

Semantik kavramının gündeme geldiği en önemli çalışmalardan biri ise 1894 yılında Amerikan filoloji topluluğuna sunulan “Reflected Meanings: A Point in Semantics” adlı bildiridir. Gerek bu bildiri de gerek de Bréal'in makalesinde kullanılan semantik kavramı anlam olgusuna değil; tarihsel semantik diye adlandırılan anlamın gelişimine işaret etmek için kullanılmıştı. C. K. Ogden (ö. 1957) ile I. A. Richards (ö. 1979) 'ın kaleme aldığı ve ilk kez 1923 yılında yayımlanan *The Meaning of Meaning* adlı kitap semantik konusunda yazılan en önemli kitaplardan biridir. Her ne kadar bu kitapta semantik kavramı geçmese de söz konusu kavram, bu kitabın bir eki olarak antropolog B. Malinowski (ö. 1942) tarafından yayımlanan “The Problem of Meaning” adlı makalede görülmektedir.⁵⁸ Ogden ile Richards'ın anlam olgusunu inceledikleri *The Meaning of Meaning* adlı eserlerinde yirmiye yakın anlam tanımı verilmiş; daha sonra

⁵⁴ Doğan Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1971, s. 12.

⁵⁵ Menkûr ‘Abdulcelîl, *a.g.e*, s. 17.

⁵⁶ Maurice Leroy, *Main Trends in Modern Linguistics*, University of California Press, California, 1967, s. 38.

⁵⁷ Allen Walker Read, “An Account of The Word Semantics”, *Word*, 1948, 4:2, s. 79.

⁵⁸ F. R. Palmer, *Semantik Yeni Bir Anlam Projesi*, Çev. Ramazan Ertürk, 1. Baskı, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2020, s. 16.

anlam biliminde temel olarak kabul edilen *reference* (gönderim, zihni kavram), *signifier* (işaretleyen gösteren, kelime, ifade) ve *referent* (gönderge, eşya, nesne) üçgeni aracılığıyla kendi görüşlerini ortaya koymuşlardır. Stephen Ullmann, bu anlam üçgenini günlük dildeki sözcüklerle ele almayı tercih ederek *name* (isim), *sense* (anlam) ve *thing* (nesne) sözcüklerini kullanmıştır. Ullmann, bu teorisinin yeni olmadığını ve Orta Çağ'da da sözcüğün kavramlar aracılığıyla nesneye işaret ettiğinin bilindiğini ifade eder.⁵⁹ Belli bir süre kabul görmeyen semantik terimi bu çalışmalardan sonra gün geçtikçe kabul görmeye başlamıştır.

Semantik bilimi ortaya çıktığı ilk dönemlerde sözcüklerin kökenleri ve türemeleri gibi belirli konularla sınırlı kalmıştı. O dönemlerde semantik ile ilgilenenler, bu konunun toplumsal ve insanî boyutunu henüz ele almamışlardı. Sonraki çalışmalarda sözcüklerin anlamlarının daralması ve genişlemesi, bazı sözcüklerin kullanımının ortadan kalkması gibi pek çok konu tarihsel süzgeçten geçirilerek dış etkenleriyle birlikte araştırılmaya başlamıştır.⁶⁰

Bréal'den sonra modern dil biliminin kurucusu kabul edilen⁶¹ Ferdinand de Saussure, semantik çalışmalarına yeni bir bakış açısı getirmiştir. Dilin iletişim ve toplumsal boyutuyla ilgilenen Saussure,⁶² dilin toplumla meydana geldiğini ve geliştiğini, toplumların ihtiyaçları doğrultusunda sözcüklerin ortaya çıktığını belirtir.⁶³ Dili satranç oyununa benzeten Saussure, oyundaki taşların dizaynının ve isimlerinin yapısal olarak birbiriyle alakasız olduğuna işaret eder. Onun bu benzetmeyle dikkat çekmek istediği nokta, oyundaki her bileşenin oyunun sisteminde sahip olduğu ayırt edici özelliğidir.

⁵⁹ Soner Akşehirli, Yüksek Lisans Tezi: *Temel Anlambilim (Semantik) Kavramları Üzerine Bir İnceleme*, Ege Üniversitesi, İzmir, 2004. s. 18.

⁶⁰ İbrâhîm Enîs, *Delâletü'l-Elfâz*, 3. Baskı, Mektebetü'l-Anglo el-Mısriyye, Kahire, 1976, s. 7.

⁶¹ Berke Vardar, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1982, s. 9.

⁶² 'Ayyine Kemâl, Yüksek Lisans Tezi: *Eserü'l-Bu'du'l-Etimolocî 'Alâ Delâleti'l-Lafz, Câmi'atu Vehrân*, Senia, 2012, s. 4.

⁶³ Evren Barut&Mehmet Cem Odacıoğlu, "Anlambilim Teorilerindeki Temel ve Yan Anlam Kavramları ve Anlambilim-Çeviribilim İlişkisi", *Tarih Okulu Dergisi*, 2018, Sayı: XXXIII, s. 938.

Sistemde bir ögenin değiştirilmesi, doğal olarak sistemi etkileyecektir. Örneğin satrançta fili oyundan çıkarmak sistemi bozacaktır; ancak fil olmadan oluşturulacak yeni bir sistem tüm katılımcılar tarafından kabul edildiğinde farklı bir oyun ortaya çıkabilir. Benzer şekilde dil, toplumsal bir uzlaşmayla işleyen ve onu konuşanlar tarafından kabul edilen bir sistemdir. Bir gülü “gül” olarak adlandırmak, toplumsal olarak sürdürülen bir anlaşma sayesinde ve keyfî (arbitrary) kurallar sistemi içerisinde gerçekleşmektedir.⁶⁴

Saussure aynı zamanda art süremlî (diachronic) ve eş süremlî (synchronic) dil bilim ayrımını ortaya koymuştur. Diyakronik dil bilim, dilin zaman içerisinde aldığı durumla ilgilenirken; senkronik dil bilim dilin güncel durumu veya belli bir zaman dilimindeki durumuyla ilgilenmektedir.⁶⁵

Saussure’un anlam çalışmalarında benimsediği en önemli yöntemlerden biri de yapısalcılık (structuralism)⁶⁶ kuramıdır. Saussure (1857-1913) ile İsviçre’de başlayan yapısalcılık, daha sonra Viyana’da Nikolaus S. Trubetzkoy (1890-1938), Prag’da Vilem Mathesius (1882-1945), Amerika’da Leonard Bloomfield (1887-1949) tarafından geliştirilmiştir.⁶⁷ Dili bir dizge olarak kabul eden bu yeni akımın temel uğraşı; dildeki sözcüklerin birbiriyle ne tür ilişkiler içerisinde oldukları, nasıl dizildikleri ve oluşabilecek tümce çeşitlerinin saptanması gibi konular olmuştur.⁶⁸ Yapısalcılığın öncüsü kabul edilen Saussure, sözcük ile anlam arasındaki ilişkiyi insandaki ruh ve ceset ilişkisi ile sudaki oksijen ve hidrojen ilişkisine benzetmektedir. İnsan, ruh ve bedenden; su ise oksijen ve hidrojenden oluşmaktadır. Dolayısıyla bunlar birbirini tamamlayan, birbirinden ayrılması hâlinde yapısal özelliğini kaybedecek oluşumlardır. Bu bağlamda gösteren (signifier, significant) ile gösterilen (signified, signifié) veya sözcük ile anlam arasındaki ilişkinin

⁶⁴ Kirsten Malmkjaer, *The Linguistics Encyclopedia*, 3. Baskı, Taylor&Francis Group, Abingdon, 2009, s. 31.

⁶⁵ F. R. Palmer, *a.g.e.*, s. 34.

⁶⁶ Zekeriyya İbrâhîm, *Müşkiletü’l-Bünye-Edva’un ‘Ale’l-Bünyeviyye*, Daru Mısır li’t-Tıba‘a, Kahire, 1976, s. 41.

⁶⁷ Marcin Grygiel, “The Methodology of Analysing Semantic Change in Historical Perspective”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego, Seria Filologiczna, ZESZYT 25/2005*, s. 35.

⁶⁸ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumları, Ankara, 2015, Cilt: 1, s. 30.

de ayrılamaz bir ilişki olduğunu ve dilin bu ikililerden yoksun olamayacağını belirtir.⁶⁹ Saussure, aynı zamanda gösteren (signifier, significant) ile gösterilen (signified, signifié) arasındaki benzerliğin banknotun iki yüzü gibi olduğunu söyleyerek semantiğin bu banknot kıymetinde olduğuna vurgu yapar.⁷⁰ Bu iki yüz arasındaki ilişki ise anlamlama veya işaretleme (signification) olarak adlandırılır.⁷¹

Modern dil bilimindeki anlam teorilerinden biri de Noam Chomsky'nin öncülüğünü yaptığı dönüşümsel-üretken dil bilgisi (transformation generative grammar) teorisi. Chomsky'nin bu teorisi, dildeki anlam çalışmalarını farklı bir boyuta taşımıştır. O, bu teoriyle dil ile düşüncüyü birleştirmeye çalışmış ve dilin sadece şekilden ibaret olmadığını savunmuştur. Dildeki şekil ve dış görünüşün yanı sıra; insanı diğer canlılar ve nesnelerden ayırt eden içsel bir olguya işaret ederek dilin ses ve anlamı özel bir şekilde birleştiren bir olgu olduğunu iddia etmiştir. Ona göre dildeki herhangi bir cümle, iki yapıyla meydana gelmektedir. Bunların ilki yüzey yapı (surface structure), ikincisi ise derin yapı (deep structure)'dır.⁷² Yüzey yapı dildeki ses veya dış görüntüyü temsil ederken; derin yapı ise dilin anlamsal boyutunu temsil etmektedir. Chomsky'ye göre dil çalışmalarındaki temel amaç, dili ayakta tutan ses ve anlam arasındaki ilişkilerin kurallarını ortaya koymaktır.⁷³ Chomsky'nin üretken dil bilgisi teorisi başlangıçta anlam düzlemine yer vermemekteydi; sadece söz dizimi düzlemini dikkate almaktaydı. Ancak, 1965 yılında yayınladığı *Aspects* adlı eserinde anlam konusuna yer vermiş ve bu eserle anlam düzlemi, üretken dil bilgisi teorisinde temel bir işlev kazanmıştır.⁷⁴

⁶⁹ Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics*, Çev. Wade Baskin, 3. Baskı, Peter Owen Ltd, London, 1964, s. 103.

⁷⁰ Ferdinand de Saussure, *a.g.e*, s. 115.

⁷¹ Rıza Filizok, *Anlam Analizine Giriş*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 2001, s. 56.

⁷² Ruth M. Kempson, *Semantic Theory*, Cambridge University Press, New York, 1977, s. 106-161.

⁷³ Noam Chomsky, *Language and Mind*, 3. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 116.

⁷⁴ Soner Akşehirli, *a.g.e*, s. 14.

2. SEMANTİĞİN İLİŞKİLİ OLDUĞU DİL BİLİM DALLARI

2.1. Sözcük bilimi

Sözcük bilimi (lexicology); yakın zamana kadar genel olarak bir dilin kelime hazinesini, söz varlığını ele alan ve sözcüklerin kökenlerini, tarihsel süreçlerini inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanmaktaydı.⁷⁵ Sözcüksel semantik (lexical semantics); günümüzde sözcükleri geleneksel dil çalışmalarından farklı olarak ele almakta ve onları dil dizgesi, bütünlük, bütünün parçası olarak analiz etmektedir. Sözcüklerin niteliklerini sözcükler arası semantik ilişkiler kapsamında açıklayan bu alanda, esas olarak bir sözcüğün anlamının özgülleştirilmesi hedeflenmektedir. Bu özgülleştirme sürecinde eş anlamlılık, karşıt anlamlılık, alt anlamlılık, dizimsel ilişkiler, anlam değişimleri gibi konular sözcüksel semantikte inceleme konusu olmaktadır.⁷⁶

Bu noktada sözcük bilimi (leksikoloji) ile sözlük biliminin (leksikografi) birbiriyle karıştırılmaması konusuna dikkat çekmekte fayda olduğunu düşünüyoruz. Her ne kadar aralarındaki derin ve sıkı bağdan dolayı bu iki bilim dalı bazen aynı kategori içerisinde karşımıza çıksa da bunların temelde iki ayrı disiplin olduğu ve farklı olarak ele alınması gerektiği kanaatindeyiz.

Sözlük bilimi (leksikografi); sözlük derleme kuramı ve uygulamasıdır. Sözcük bilimi (leksikoloji) ise sözcüklerin anlamları ve kullanımlarını ele alır. Bu iki bilim dalı, sözcükleri ve onların özelliklerini irdemesi bakımından yakından ilişkili olsa da birçok açıdan farklılık gösterir.⁷⁷

⁷⁵ Hasan Yılmaz, Doktora Tezi: *Kur'an Kelime ve İfadelerini Anlamada Kavram Tefsiri ve Semantik Analiz Yöntemi*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2003, s. 64.

⁷⁶ Ayşe Eda Gündoğdu, Doktora Tezi: *Sözcük Anlambilimi Açısından Türkçede Sıfatlar-Anlam Tercihi ve Söylem Ezgisi Görünümleri*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2018, s. 30.

⁷⁷ Cansu Gür, "Lexicography and Related Terms", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, Sayı: 16, s. 346.

Sözlük hazırlama ve yazma ilkelerini içerisinde barındıran bir alan olan sözlükçülük veya sözlük bilimi; sözlük yazma süreci, söz varlığı ve dizimsel kodlama gibi çalışmaları sözcük bilimi alanındaki bilgiler ışığında yürütür.⁷⁸

Leksikografi ve leksikoloji diye adlandırılan bu iki bilim dalının biri diğerinin alt veya yan dalı olduğu şeklindeki tartışmalar da süregelmıştır. Ancak, tarihsel açıdan bakıldığında leksikolojinin leksikografik çalışmalardan meydana geldiği görülmektedir. Zira leksikolojinin kuramsal olarak ortaya çıkması ancak 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Oysa daha eski bir geleneğe sahip olan sözlükçülük ve sözlük çalışmalarının leksikolojik çalışmalardan daha önceki dönemlerde başladığı bilinmektedir.⁷⁹

İslam geleneğinde ilk leksikolojik çalışmalar erken dönemde Abdullah b. Abbâs ile başlamıştır. Fıkıh ve tefsir ilimlerinde otorite kabul edilen İbn Abbâs, aynı zamanda Kur'an kelimelerinin semantiğine dair yaptığı çalışmalarla da öne çıkmaktadır. O, Hâricîlerin liderlerinden Nâfi' b. el-Ezrak (ö. 65/685)'ın Kur'an'da anlaşılması zor (garîb) kelimelere dair sorduğu sorulara cevap vererek birçok kelimenin anlamını açıklamıştır. Onun bu çalışması günümüzde *Mesâilu Nâfi' b. el-Ezrak* adıyla yayımlanmıştır. İbn Abbâs ayrıca *el-Lugât fi'l-Kur'ân* adıyla yayımlanan eserinde Kur'an'daki birçok kelime ve kavramın hem anlamlarını hem de hangi kabile veya dile ait olduklarını açıklamıştır. Ona göre *أَتُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ* “Akılsızların inandıkları gibi biz de mi inanalım?”⁸⁰ ayetindeki *السُّفَهَاءُ* kelimesi Kinâne lehçesinde “cahil” anlamında, *وَأَدَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ* “Unuttuktan sonra hatırladı.”⁸¹ ayetindeki *أُمَّةٍ* kelimesi Temîm ve Kays Aylân kabilelerinde “unutma, unutkanlık” anlamında, *أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ* “Mağara

⁷⁸ Emrah Özcan, “Sözlükbilim ve Sözlükçülük Terimlerinin Üzerine”, *Yıldız Journal of Educational Research*, 2018, s. 7.

⁷⁹ Fırat Erikli, “Leksikografi Nedir?”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2019, s. 2.

⁸⁰ Bakara 2/13

⁸¹ Yusuf 12/45

ve *Rakîm ehli...*⁸² ayetindeki الرِّقِيم kelimesi ise Rumca bir kelime olup “köpek” anlamındadır.⁸³

İbn Abbâs ile temelleri atılan “Garîbu’l-Kur’ân” konulu çalışmalar daha sonra İbn Kuteybe (ö. 276/889)’nin *Garîbu’l-Kur’ân*’ı, Ebû Bekr es-Sicistânî (ö. 330/944)’nin *Nuzhetu’l-Kulûb fî Tefsîri Garîbi’l-Kur’âni’l-‘Azîz*’i, er-Râgıb el-İsfehânî’nin *el-Mufredât fî Garîbi’l-Kur’ân*’ı, İbnu’l-Cevzî (ö. 597/1201)’nin *Tezkiretu’l-Erîb fî Tefsîri’l-Garîb*’i ve Ebû Hayyân el-Endelüsî (745/1344)’nin *Tuhfetu’l-Erîb bimâ fî l-Kur’ânî mine’l-Garîb*’i ile günümüze kadar devam edegelmiştir. Bununla birlikte; Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822) ve Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) gibi âlimler tarafından Kur’an’daki kelime ve kavramların farklı lehçelerde kullanıldıkları anlamları ele alan *Lugâtu’l-Kur’ân* adlı çalışmalar yapılmıştır.

Arap dilinde erken dönemlerden itibaren başlayarak günümüze kadar farklı metotlarla sözlükler hazırlanmıştır. Bu sözlükler hazırlanış yöntemine göre genel olarak dört kategoride ele alınmaktadır.⁸⁴ Aşağıda bu sözlüklerden öne çıkanlar müellifleri ile birlikte özetlenmiştir:

1- Harflerin Mahreçleri Esas Alınarak Hazırlanan Sözlükler

Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*

Ebû ‘Alî el-Kâlî (ö. 356/967), *el-Bâri’ fî l-Luga*

Ahmed el-Ezherî (ö. 370/980), *Tehzîbu’l-Luga*

2- Kelimenin Son Harfi Esas Alınarak Hazırlanan Sözlükler

İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009), *Tâcu’l-Luga ve Sihâhu’l-‘Arabiyye*

İbn Manzûr (ö. 711/1311), *Lisânu’l-‘Arab*

⁸² Kehf 18/9

⁸³ ‘Abdullah b. ‘Abbâs, *Kitâbu’l-Lugât fî l-Kur’ân*, Tahkik: Salâhuddîn el-Muncid, Matbaatu’r-Risale, Kahire, 1946, s. 20, 32, 35.

⁸⁴ Cüneyt Eren, “Arapça Sözlükleri Kullanma Usulü”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: 4, 2009, s. 150.

Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhît*

Muhammed Murtezâ ez-Zebîdî (ö. 1205/1791), *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*

3- **Kelimenin İlk Harfi Esas Alınarak Hazırlanan Sözlükler**

Ebû 'Amr eş-Şeybânî (ö. 213/828), *Kitâbu'l-Cîm*

İbn Düreyd (ö. 321/933), *el-Cemhere*

Ahmed b. Fâris (ö. 395/1004), *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga, el-Mucmel fi'l-Luga*

Muhammed el-Hârizmi ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *Esâsu'l-Belâga*

Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî (ö. 666/1268), *Muhtâru's-Sihâh*

4- **Kelimenin Okunuşuna Göre Hazırlanan Sözlükler**

'Abdullah el-'Alâylî, *el-Merca'*

Cubrân Mes'ûd, *er-Râid*

2.2. Ses bilimi

Dilde anlama etki eden ve anlamın ortaya çıkmasında belirleyici rol oynayan olgulardan biri sestir. Ses bilimi (phonology) ile semantik arasında güçlü bir bağ vardır. Seste gerçekleşen herhangi bir değişikliğin anlama etki etmesi ve anlamda değişikliğe yol açması kaçınılmazdır. Her dil fonetik açıdan birtakım özelliklere sahiptir. İngilizcede fonemlerin değişmesiyle birbirine benzer kelimeler arasında gerçekleşen anlam değişimi birçok kelimedede göze çarpmaktadır. Örneğin; *right* (sağ, doğru), *light* (ışık, hafif) kelimelerinde *r* ile *l* fonemlerinin yer değiştirmesi; *town* (kasaba), *down* (aşağı) kelimelerinde ise *t* ile *d* fonemlerinin yer değiştirmesiyle anlamsal bir değişimin meydana geldiği açıkça görülmektedir.

Özellikle Arapça gibi alfabetik özellikleriyle ön plana çıkan dillerde sesin anlama olan etkisi daha da belirleyici olmaktadır. Arapçada harflerin eksik veya yanlış telaffuz

edilmesi bazen anlam karmaşası bazen de tamamen anlamın değişebilmesine yol açmaktadır. Örneğin; ز، ذ، غ، ق gibi harflerin birbirinin yerine kullanılması قَوِيّ (güçlü, kuvvetli) kelimesinin غَوِيّ (azgın, sapık) olmasına، تَذْكِيَّة (tutuşturmak, yakmak, kesmek) kelimesinin تَرْكِيَّة (arınmak, temizlenmek) olmasına yol açmaktadır ki bu da anlamın tamamen değişmesi demektir.

Arap dilinde yalnızca harfler değil; aynı zamanda harekeler de birer fonem kabul edilmektedir. Nitekim her bir harekenin semantik görevi vardır. Kelimelerde harekelerin değişmesi aynı zamanda semantik değişime neden olmaktadır.⁸⁵ Örneğin; كَرَمَ cömert olmak, iyilik yapmak anlamında bir fiil، كَرْمٌ ise üzüm ağacı anlamında bir isimdir.⁸⁶

İbn Cinnî, ses ile anlam arasındaki ilişkiyi pek çok açıdan ele almıştır. O, ikisi de yemek anlamına gelen الْقَضْم ve الْخَضْم kelimelerindeki iki fonemin (ق، خ) yer değiştirmesiyle anlamda meydana gelen nüansa dikkat çekmiştir. ق harfinin خ harfinden daha güçlü olmasından dolayı الْقَضْم kelimesi kuruyemiş gibi sert, kuru yiyeceklerin yenilmesi için kullanılırken; الْخَضْم kelimesi sebze, meyve gibi daha yumuşak yiyecekler için kullanılmaktadır.⁸⁷

İbn Cinnî, benzer seslere sahip olan kelimelerin aralarındaki anlamsal yakınlığı ve nüansı birçok örnekle analiz etmiştir. Örneğin; sarsmak, silkelemek, depreştirmek, titretmek, kışkırtmak gibi benzer anlamlara sahip olan هَزَّ ve أَزَّ kelimelerindeki ه ve أ harflerinin çıkış yerleri itibarıyla birbirinin kardeşi olduğunu belirtmektedir. O, bu kelimelerin aralarındaki anlamsal nüansı ise Meryem suresindeki şu iki ayetle açıklamaktadır: Ona göre هُزِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطُ عَلَيْكَ رُطْبًا جَنِيًّا “Hurma ağacının

⁸⁵ Mâcid en-Neccâr, *ed-Delâletu's-Savtiyye fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, b.y.y, İsfahan, 2007, s. 196.

⁸⁶ İbn Manzûr, a.g.e, s. 3863.

⁸⁷ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, Tahkik: Muhammed 'Ali el-Neccâr, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, t.y, Cilt: 1, s. 65.

gövdesini kendine doğru salla ki sana taze hurma döksün.”⁸⁸ ayetinde ağaç, gövde, sap, dal gibi maddi veya akılsız varlıklar için هَزَّ fiili kullanılmış; اَلَمْ تَرَ اَنَّا اَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَوۡرُۡهُمْ اَرَّاۡ musun?”⁸⁹ ayetinde ise ruhlar veya nefisler üzerindeki etkisinden dolayı اَزَّ fiili kullanılmıştır. Nitekim اَ harfi ه harfinden daha güçlü ve etkilidir.⁹⁰

Ses ile anlam arasındaki ilişki modern dil bilimciler tarafından da ele alınmıştır. Bu bağlamda Subhî es-Sâlih *Dirâsâtun fî Fıkhi'l-Luga* adlı eserinde harflerin işaret ettikleri anlam nüanslarını birçok örnekle açıklamaktadır. es-Sâlih, Rahman suresindeki فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ “İçlerinde kaynayan, fişkiran iki pınar vardır.”⁹¹ ayetinde geçen نَضَّاخَتَانِ kelimesine dikkat çekmektedir. Ona göre خ harfi ح harfinden daha güçlü olduğundan dolayı ayette نَضَح yerine نَضَخ kelimesi kullanılmıştır. نَضَح kelimesi suyun serpilmesi, dökülmesi gibi anlamlara gelirken; نَضَخ ise suyun fişkırarak daha şiddetli bir şekilde çıkması anlamına gelmektedir.⁹²

Dilde gerçekleşen ses olaylarının anlama olan etkisini farklı açılardan ele almak mümkündür. Dildeki seslerin işlevlerini inceleyen⁹³ fonoloji; vurgu, tonlama, ezgi gibi fenomenlerin anlam çeşitliliğine yol açtığını savunmaktadır. Öyle ki bir ifadeyi farklı vurgu ve tonlarla söyleyerek farklı anlamlar kastedilebilmektedir. Yazılışı aynı, anlamları farklı olan sözcüklerdeki bu farklılık vurguyla ortaya konulmaktadır. Anlam, vurgunun yerini belirlerken; vurgu ise anlamı farklılaştırmaktadır. Bu durum “anlam ayırıcı vurgu” olarak adlandırılmaktadır. Türkçede **Bodrum**–**bodrum**, **Çeşme**–**çeşme**, **Ordu**–**ordu**,

⁸⁸ Meryem 19/25

⁸⁹ Meryem 19/83

⁹⁰ İbn Cinnî, *a.g.e*, Cilt: 2, s. 146.

⁹¹ Rahman 55/66

⁹² Subhî es-Sâlih, *Dirâsâtun fî Fıkhi'l-Luga*, 2. Baskı, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 2009, s. 144.

⁹³ Kemal Beşer, *İlmu'l-Esvât*, Dâru Garîb, Kahire, 2000, s. 67.

Afyon–afyon, Mısır–mısır gibi sözcüklerdeki vurgular buna örnek verilebilir.⁹⁴ Yine İngilizcedeki “August” kelimesi farklı anlamlara geldiğinden dolayı, kastedilen anlamın belirlenmesinde vurgunun rolü belirleyici olmaktadır. Söz konusu kelimeye vurgu eğer ilk hecede ise (**A**ugust) ağustos ayına işaret edilmekte; ikinci hecede ise (A**u**gust) yüce, soylu saygın gibi kelimenin diğer anlamları kastedilmektedir.⁹⁵

Arapçada التَّبَرَّ diye adlandırılan vurgu; hece, kelime ve cümle gibi farklı düzeylerde gerçekleşmektedir.⁹⁶ Cümle düzeyinde gerçekleşen vurguyu أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى “Ben sizin en yüce rabbinizim.”⁹⁷ ayetiyle şöyle açıklamak mümkündür:

- 1- Vurgunun ayette mübteda konumunda olan أَنَا (Ben) kelimesinde olması durumunda bu kişinin rubûbiyetindeki teklik vurgulanmış olacaktır.
- 2- Vurgunun ayette haber konumunda olan رَبُّكُمْ (Sizin rabbiniz) ifadesinde olması durumunda mübtedanın (أَنَا) rubûbiyetine vurgu yapılmış olacaktır.
- 3- Vurgunun ayette sıfat konumunda olan الْأَعْلَى (En yüce) kelimesinde olması durumunda ise mübtedanın (أَنَا) yüceliğine vurgu yapılmış olacaktır.

Anlamın farklılık göstermesinde fonksiyonu olan diğer bir olgu ise tonlamadır (intonation). Bazen tek bir kelime, ifade veya cümlelerin farklı tonlarla söylenmesiyle farklı anlamlara işaret edilebilmektedir. Örneğin “evet” sözcüğü farklı tonlarla söylendiği zaman “olabilir, katılıyorum, kesinlikle” gibi pek çok anlam kastedilebilmektedir. Arapçada النَّعْمَةُ الْكَلَامِيَّةُ/التَّنْغِيمُ الْكَلَامِي (intonation) diye adlandırılan bu olguyu Arapçadan başka bir örnekle açıklamaya çalışalım:

⁹⁴ Nilüfer Sezer, *Fonetik ve Diksiyon*, İstanbul Üniversitesi AUZEF, t.y, s. 141.

⁹⁵ Muhammed Dîb, *Automatic Speech Recognition of Arabic Phonemes with Neural Networks- A Contrastive Study of Arabic and English*, Springer, Switzerland, t.y, s. 13.

⁹⁶ Mâcid en-Neccâr, *a.g.e*, s. 223.

⁹⁷ Nâziât 79/24

لا يا أخي! (Yok kardeşim!) ifadesi halk dilinde sıkça kullanılan ve tonlamaya göre farklı anlamlara gelebilecek bir ifadedir. Kullanım yerine göre bazen istifhâm, bazen ironi, bazen de şaşkınlık ve dehşet ifade etmektedir.⁹⁸ Yine Arapçada أَهْلًا وَسَهْلًا ifadesi “hoş geldin, hoş karşılama” vb. anlamlarında kullanıldığı gibi; bazen randevuya geç kalan biri için sitem, azarlama anlamında, bazen de bir haber işitildiğinde yakınma, üzülmeye gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu ve benzeri ifadelerde kastedilen anlamın ortaya çıkmasında “tonlama” olgusu önemli rol oynamaktadır.

Kur'an-ı Kerim'deki ses olayları “tecvîd” ilminin ele aldığı başlıca konulardandır. Bu alanda ses-anlam ilişkileri farklı açılardan incelenmektedir. Kur'an'da tonlama olgusu tecvîd ilminin kuralları içerisinde yer alan “sekte” kuralında açıkça görülmektedir. Kur'an'ın hem fonetik yapısı hem de semantiğiyle ilgili bir kural olan sekte; kıraat esnasında iki ses arasında nefes almadan kısa bir süreliğine duraksama ve sesi ayırarak kesme işlemidir. Bu kuralın Kur'an'da uygulanması gerektiği (vâcib) dört ayet şunlardır:⁹⁹

- 1- الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا
“Hamd, kuluna kitabı indiren ve onda herhangi bir eğrilik yapmayan Allah’a aittir.”¹⁰⁰
ayetindeki عِوَجًا kelimesi ile bu surenin ikinci ayeti olan قَيِّمًا لِّيُنْذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِّنْ لَّدُنْهُ
“Allah, kendi tarafından gelecek
çetin bir azap ile uyarmak, iyi işler yapan müminleri de iyi bir mükafatla müjdelemek için
sağlam ve doğru bir kitap yaptı.”¹⁰¹ ayetindeki قَيِّمًا kelimeleri arasında sekte

⁹⁸ İbrâhîm Enîs, *Delâletu'l-Elfâz*, 3. Baskı, Mektebetu'l-Anglo el-Mısriyye, Kahire, 1976, s. 47.

⁹⁹ Cüneyt Eren-İbrahim Uludaş, “Asım Kıraatinin Hafs Rivayetine Göre Sekte Kavramı ve Manaya Etkisi”, *Diyanet İlmî Dergisi*, Cilt: 51, Sayı: 1, 2015. s. 123.

¹⁰⁰ Kehf 18/1

¹⁰¹ Kehf 18/2

yapılmaktadır. Anlamca birbirinin zıddı olan bu iki kelimenin sekte yapılmadan okunması ayetin yanlış anlaşılmasına sebep olmaktadır.

2- Yâsin suresinin *قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَانُ* “Şöyle derler: Vay hâlimize! Bizi yattığımız yerden kim kaldırdı? İşte bu, Rahman’ın vadettiğidir.”¹⁰² ayetinde *مَرْقَدِنَا* ile *هَذَا* kelimelerini ayırmak için sekte yapılmaktadır. Zira *هَذَا* kelimesi yeni bir cümlenin mübtedası konumundadır.

3- Kiyâme suresinin *وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ* “Bunu iyi edecek kimdir? denir.”¹⁰³ ayetinde *مَنْ* kelimesi ile *رَاقٍ* kelimesi arasında sekte yapılmaktadır. Zira bunlar iki farklı kelimedir. Aksi takdirde bu iki kelime idgâm yapılarak okunup “aşçı, çorbacı” gibi anlamlara gelen *مَرَّاقٍ* şeklinde algılanabilir.

4- Yukarıdakine benzer bir durum Mutaaffîfîn suresinin *كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا* “Hayır! Gerçekten onların kazandıkları kalplerini köreltmıştır.”¹⁰⁴ ayetinde görülmektedir. Ayetteki *بَلْ* ile *رَانَ* kelimesi arasında sekte yapılarak bu iki kelimeyi birbirinden ayırt etmek gerekmektedir. Burada sekte yapılmaması ve bu iki kelimenin idgâm yapılarak okunması durumunda; *بَرَّ* (kara parçası, iyilik) kelimesinin ikil formu gibi anlaşılmasına sebep olacaktır.

Kur’an’da ses ile anlam ilişkisini gösteren başka bir boyut ise uzatma harflerinin (hurûf-u med) işaret ettikleri farklı anlamlardır. Aşağıdaki ayetlerde bu harflerden olan *ا*, *ى* harflerinin kullanıldıkları bağlamlar incelendiğinde kelimelerin sonlarında şaşkınlık, pişmanlık, üzüntü, hayıflanma gibi anlamlara işaret etmek üzere kullanıldıkları görülmektedir.¹⁰⁵

¹⁰² Yâsin 36/52

¹⁰³ Kiyâme 75/27

¹⁰⁴ Mutaaffîfîn 83/14

¹⁰⁵ Mâcid en-Neccâr, a.g.e, s. 407.

{أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتِي عَلَى مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ وَإِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّخِرِينَ}

“Kişi ‘Allah’a karşı aşırı gitmemden dolayı bana yazıklar olsun. Gerçekten ben alay edenlerdendim.’ demesin.”¹⁰⁶

{وَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسَفَى عَلَى يُوسُفَ وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزَنِ فَهُوَ كَظِيمٌ}

“Yüzünü onlardan çevirerek ‘Vah Yusuf’a yazık oldu!’ dedi ve hüzünden gözlerine ak düştü. O, hüznünü içine atmıştı.”¹⁰⁷

{قَالَتْ يَا وَيْلَتَى أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ}

“Hanımı ‘Vay başıma gelenler! Ben bir kocakarı ve kocam da ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım. Bu gerçekten çok şaşılacak bir şey!’ dedi.”¹⁰⁸

{يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا}

“Vay hâlime! Keşke falancayı dost edinmeseydim.”¹⁰⁹

{يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَّا أَطَعْنَا اللَّهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَ}

“Yüzlerinin ateşte çevrildiği gün ‘Keşke Allah’a ve peygambere itaat etseydik’ derler.”¹¹⁰

{وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا}

“Yine şöyle derler: Rabbimiz! Biz efendilerimize ve büyüklerimize itaat ettik; onlar da bizi yoldan çıkardılar.”¹¹¹

Yukarıdaki ayetlerde geçen السَّبِيلَا، الرَّسُولَا، وَيْلَتَى، أَفَسَى kelimelerinin sonunda ي، ا harflerinin kullanılmasıyla bu kelimelerle ifade edilen anlamlar pekiştirilmiştir.

¹⁰⁶ Zümer 39/56

¹⁰⁷ Yûsuf 12/84

¹⁰⁸ Hûd 11/72

¹⁰⁹ Furkân 25/28

¹¹⁰ Ahzâb 33/66

¹¹¹ Ahzâb 33/67

Ses-anlam ilişkisi bağlamında incelenen başka bir boyut ise sözcük ile anlam arasındaki doğal ilişkidir. Öyle ki bazı sözcükler doğadaki seslerin taklit edilmesiyle (The bow-wow theory) meydana gelmiştir. Örneğin Arapçada خَرِير sözcüğü suyun çıkardığı sestem, فَحِيح sözcüğü yılanın ağzından çıkan sestem, حَفِيف sözcüğü ise uçuğu zaman kuşun kanatlarından çıkan sestem meydana gelmiştir.¹¹²

Ses ile anlam veya gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkiler yukarıda bahsedildiğı üzere farklı açılardan ele alınabilmektedir. Ancak bu ilişkinin doğal bir ilişki olup olmadığı, dildeki tüm göstergeler için geçerli olup olmadığı ve bütün dillerde gerçekleşip gerçekleşmediğı yönünde tartışmalar devam etmektedir. Nitekim her bir dilin yapısı ve semantik özellikleri farklılık göstermektedir. Örneğin Halîl b. Ahmed'in geliştirdiğı kalb (anagram) sistemi Arap dilinin sahip olduğı özellikler açısından uygulanabilir olsa da diğerk diller açısından durum oldukça farklıdır.

Bu bağlamda Ferdinand de Saussure gibi Abdülkâhir el-Cürcânî ve Kâdî Abdulcebbâr (ö. 415/1025) da gösteren ile gösterilen veya isim ile müsemma arasında herhangi bir nedenselliğın ve doğal bir ilişkinin bulunmadığını iddia etmişlerdir.¹¹³ Abdülkâhir el-Cürcânî'ye göre dili vaz eden eğer ضرب yerine رِض deseydi bu durum bir sorun teşkil etmeyecekti.¹¹⁴ Dolayısıyla gösteren ile gösterilen arasında semantik bir ilişkinin olup olmadığı, eğer varsa böyle bir ilişkinin dilin tamamında mı yoksa belli alanlarında mı gerçekleştiğı gibi konular tartışıl原因 ve üzerinde uzlaşıl原因 konulardandır.

¹¹² Ahmed Na'îm el-Kerâ'în, *İlmu'd-Delâle Beyne'n-Nazari Ve't-Tatbîk*, 1. Baskı, el-Müessesetü'l-Câmi'iyye, Beyrut, 1993, s. 96.

¹¹³ Kâdî 'Abdulcebbâr, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-'Adl*, Tahkik: Mahmûd Muhammed Kâsım, b.y.y, 1958, Cilt: 5, s. 160.

¹¹⁴ 'Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 49.

2.3. Yapı/Biçim bilimi

Sözcüklerin yapısını tanımlayan ve inceleyen morfoloji, anlamın belirlenmesinde etkin rol oynayan dil bilim dallarından biridir. Dil bilimciler gerek geçmiş dönemlerde gerek de modern dönemde morfoloji ile semantik arasındaki ilişkiyi birçok açıdan ele almışlardır.

Bilindiği üzere Arapçada fillerin kök harflerine bir, iki veya üç harf eklemek suretiyle fiiller yeni yapılar kazanmaktadır. Kelimede gerçekleşen bu değişiklik yalnızca yapısal bir değişikliği değil; aynı zamanda semantik bir değişimi de beraberinde getirmektedir. Örneğin; **فَعَّلَ** çekimi çokluğa, **أَفْعَلَ** bir yere girmeye, **فَاعَلَ** ise bir işi ortaklaşa yapmaya delâlet etmektedir.¹¹⁵

Bu bağlamda kelimelerin yapıları ile onların işaret ettikleri anlamları inceleyen İbn Cinnî, Arapçada fiilin kök harfleri arasında kuvvet bakımından farklılık olduğunu belirtir. Ona göre **فَعَلَ** yapısındaki bir sözcüğün en güçlü harfi, ortadaki harf olan **ع** harfidir. Bu harf, **ف** ve **ل** harflerinin arasında yer alarak kendisini koruma altına almıştır. **ف** ve **ل** harfleri, **ع** harfini dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı koruyan ve çevreleyen adeta bir çit konumundadır. İbn Cinnî buradan hareketle **غَلَّقَ**, **فَتَّحَ**, **قَطَعَ**, **كَسَرَ** gibi fiillerin ‘aynu’l-fi‘l denilen ortadaki harflerinin tekrar edilmesiyle fiilin anlamında gerçekleşen değişime işaret etmektedir. Buna göre **كَسَرَ** (kırdı), **قَطَعَ** (kesti), **فَتَّحَ** (açtı), **غَلَّقَ** (kapattı) fiillerinin yapılarında gerçekleşen harf tekrarı, aynı zamanda bu fillerin anlamına da bir tekrar anlamı katmıştır. Örneğin; **كَسَرَ** bir şeyi normal bir şekilde kırmak anlamındayken bu fiil **كَسَّرَ** formunda daha şiddetli veya paramparça edecek bir şekilde kırmak gibi anlamlar kazanmaktadır.¹¹⁶

¹¹⁵ Carl Brockelmann, *Fıkhü'l-Lugâti's-Sâmiyye*, Çev: Ramazan 'Abduttevâb, Matbû'âtu Camiati'r-Riyâd, Riyâd, 1988, s. 109.

¹¹⁶ İbn Cinnî, *a.g.e*, Cilt: 2, s. 155.

Arap dilinin morfolojisini inceleyen bilginler, sözcüklerin yapılarındaki harflerin artması ve farklı vezinlerde kullanılmasıyla birlikte yeni ve daha güçlü anlamlar elde ettiklerini ifade etmişlerdir.¹¹⁷ Arapçada kelimelerin kullanıldıkları çekimler ve ölçülere göre kazandıkları anlamlar bağlamında mübalağa ifade eden birkaç kelimeyi burada örnek olarak inceleyelim:

فَعُول veznindeki صَبُور kelimesi, فَاعِل veznindeki صَابِر kelimesinden anlam bakımından daha güçlüdür. Yani صَابِر denildiğinde normal bir sabra sahip olan biri kastedilirken; صَبُور ile sabırda daha ileri bir seviyeye ulaşmış biri kastedilir. فَعَالٌ لِمَا يُرِيدُ “Dilediğini mutlaka yapandır.” ayetindeki¹¹⁸ فَعَالٌ kelimesi ile Allah’ın yapma eylemindeki yüceliğe ve sınırsızlığa vurgu yapılmıştır. Yine فَأَخَذْنَاهُمْ أَخَذَ عَزِيزٍ مُّقْتَدِرٍ “Onları mutlak güç ve iktidar sahibinin yakalaması gibi yakaladık.” ayetindeki¹¹⁹ مُّقْتَدِرٍ kelimesi افْتَعَلَ vezninde kullanılmış ve Allah’ın mutlak gücüne mübalağalı bir şekilde vurgu yapılmıştır. İbnu’l-Esîr (ö. 637/1239) bu ayette قَادِر yerine مُّقْتَدِر kelimesinin kullanılmasının daha beliğ olduğunu ifade eder. Ona göre افْتَعَلَ vezni, فَعَلَ vezninden daha güçlü ve beliğ bir anlamı ifade etmektedir.¹²⁰

İngiliz dil bilimci Joseph Vendryes (ö. 1960), sözcüklerin yapısal özelliklerini incelerken iki farklı birime dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi; dil bilgisel işlevi olan¹²¹ ve dildeki en küçük ses birimi olarak tanımlanan morfem¹²² (morpheme); ikincisi

¹¹⁷ ‘Alyân b. Muhammed el-Hâzimî, “İlmu’d-Delâle ‘İnde’l-‘Arab”, *Mecelletu Câmiatu Ummu’l-Kurâ li ‘Ulûmi’ş-Şerîa ve l-Lugati’l- ‘Arabiyye*, 2003, Cilt: 15, s. 712.

¹¹⁸ Bürûc 85/16

¹¹⁹ Kamer 54/42

¹²⁰ Ziyâuddîn İbnu’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâ’ir fî Edebi’l-Kâtib ve’ş-Şâ’ir*, Daru Nahdati Mısır, Kahire, t.y, Cilt: 2, s. 241.

¹²¹ Mark Aronoff&Kirsten Fudeman, *What is Morphology?*, 2. Baskı, Wiley-Blackwell Publications, 2011, s. 2.

¹²² Büşra Gürpınar&Muhammet Mücahit Asutay, “Arap Dilinde Morfemler ve Cümlelerin Anlamsal Yorumuna Etkileri”, *Journal of Analytic Divinity*, 2020, 4/1, s. 185.

ise kelimenin asli harflerinin oluşturduğu kelime köküdür (semanteme). Vendryes, morfemlerin çoğunlukla ses unsurlarından meydana geldiklerini belirtmektedir.¹²³

Semantemler (ذوال الماهية) kelimenin asli harflerinden oluşurken; morfemler (ذوال النسبة) kelimeye sonradan eklenen ve kelimenin türünü, sayısını gösteren birtakım eklerden oluşmaktadır. Buna göre عِلْم kelimesi semanteme (ذال الماهية)  rnek; bu kelimenin عَالِم، عَالِمة، عَالِمان، عَالِمُونَ formlarında görüldüğü gibi aldığı ekler ise morfeme (ذال النسبة)  rnektir. Dolayısıyla ism-i fâil, dişillik te'si, ikillige işaret eden elif ve n n ve çoğul vâvı kelimenin köküne sonradan eklenmiş morfemlerdir.¹²⁴

İngilizceden  rnek verecek olursak; isim olarak kullanılan *fright* (korku) kelimesi “en” ekini aldığında *frighten* (korkutmak) şeklinde fiil, “ful” ekini aldığında ise *frightful* (korkutucu, ürkütücü) şeklinde sıfat olarak kullanılmaktadır.

Morfolojinin semantik ile ilişkisini ortaya koyması bakımından aşağıdaki tabloda Arapça ve İngilizce kelimelerdeki morfemlerin değişmesiyle meydana gelen anlamsal değişiklikleri inceleyelim.¹²⁵

İngilizce	Arapça
Man/Men (Adam/Adamlar)	�مار/�مير (Eşek/Eşekler)
Woman/Women (Kadın/Kadınlar)	�ار/�ور (Ev/Evler)
Foot/Feet (Ayak/Ayaklar)	�رير/�ررة (Yatak/Yataklar)
Goose/Geese (Kaz/Kazlar)	�تاب/�تب (Kitap/Kitaplar)

¹²³ Joseph Vendryes, *el-Luga*,  ev. ‘Abdulhamîd ed-Dev hil &Muhammed el-K s s, el-Merkezu’l-Kavmî li’t-Terceme, Kahire, 2006, s. 105.

¹²⁴ el-Ker   n, a.g.e, s. 98.

¹²⁵ şehraz d b. Yûnus, *Muh dar tun fi ‘İlmi’ d-Delâle*, Cami‘atu’l-İhve Ment r  Konstantin, Cezayir, 2020, s. 53.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında Arapça kelimelerin tekilden çoğul forma geçişlerinde farklı kalıplarda kullanıldıkları görülmektedir. Kitap kelimesinin tekil formu **كِتَاب** kalıbında **كِتَاب** şeklinde, çoğul formu ise **فُعُل** kalıbında **كُتُب** şeklinde kullanılmaktadır. Eşek kelimesi tekil formda **فَعَال** kalıbında **حِمَار** şeklinde, çoğul formda **فَعِيل** kalıbında **حَمِير** şeklinde kullanılmaktadır.

Yukarıdaki İngilizce kelimelere bakıldığında ise kelimelerin tekil veya çoğul olmaları, Arapçada olduğu gibi belirli kalıplara değil; kelimedeki fonemlerin değişimine dayanmaktadır. Örneğin; *man/men* (adam, adamlar), *woman/women* (kadın, kadınlar) kelimelerinde olduğu gibi “a” foneminin “e” fonemine dönüşmesiyle çoğul anlamlar ifade edilmektedir. Yine *foot/feet* (ayak, ayaklar), *goose/geese* (kaz, kazlar) kelimelerinde “o” foneminin “e” fonemine dönüşmesiyle çoğul anlamlar elde edilmektedir. Bu ve benzeri örnekler, morfoloji ile semantiğin ne kadar iç içe olduğunu gözler önüne sermektedir.

Arap dilinin sahip olduğu morfolojik özelliklerin anlama olan etkisi bakımından dikkat çeken başka bir konu ise gayriâkil kabul edilen çoğul kelimelerin sıfatlarının tekil ve çoğul kullanımları sonucu meydana gelen anlam nüanslarıdır. Bilindiği üzere Arapçada çoğul bir kelimenin sıfatı çoğul formda geldiğinde mevsufun azlığına; tekil ve dişil formda geldiğinde ise mevsufun çokluğuna işaret etmektedir. Örneğin Arapçada “meyveli ağaçlar” tamlaması **أَشْجَارٌ مُثْمِرَةٌ** ve **أَشْجَارٌ مُثْمِرَاتٌ** olmak üzere iki şekilde ifade edilebilmektedir. Ancak, tekil formda kullanılan **مُثْمِرَةٌ** sıfatı meyveli ağaçların çokluğuna; çoğul formda gelen **مُثْمِرَاتٌ** sıfatı ise onların daha az olduklarına delâlet etmektedir. Yine “sayılı günler” anlamındaki **أَيَّامٌ مَّغْدُودَةٌ** tamlamasındaki günlerin **أَيَّامٌ** tamlamasındaki günlerden daha çok olduğu anlaşılmaktadır. Arapçada sayılar ile onların temyizleri olarak gelen kelimelerde de bu durum görülmektedir. Örneğin; 3 ile

10 sayılarının temyizi ثَلَاثَةَ رِجَالٍ (üç adam) şeklinde çoğul gelirken; bunlardan büyük sayıların temyizi أَلْفَ رَجُلٍ، عِشْرُونَ رَجُلًا (yirmi adam, bin adam) şeklinde tekil olarak gelmektedir.¹²⁶

Tekil kullanımın çokluğa, çoğul kullanımın ise azlığa delâlet ettiği benzer bir durum Kur'an ayetlerinde de görülmektedir. Örnek:

{إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ}

*“Şüphesiz Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu, Allah’ın dosdoğru kanunudur. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin.”*¹²⁷

Yukarıdaki ayette اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا dedikten sonra “on iki ay” için مِنْهَا şeklinde tekil zamir kullanılmış; أَرْبَعَةٌ ile kastedilen “dört ay” için ise فِيهِنَّ şeklinde çoğul zamir kullanılmıştır.

Bu bağlamda verilebilecek başka bir örnek ise fiilin eril ve dişil olarak kullanılmasıyla meydana gelen anlamsal nüanstır. Bu durum وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ “Bedeviler ‘İman ettik’ dediler.” ayetinde görülmektedir. İlk ayetteki fiilin eril olarak kullanılması sayının azlığına; ikinci ayette ise fiilin dişil olarak kullanılması sayının çokluğuna işaret ettiği şeklinde yorumlanmıştır.¹²⁹

¹²⁶ Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî, *et-Ta’biru’l-Kur’ânî*, 4. Baskı, Daru ‘Ammâr, Amman, 2006, s. 13.

¹²⁷ Tevbe 9/36

¹²⁸ Yûsuf 12/30

¹²⁹ Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî, *a.g.e.*, s. 177.

2.4. Söz dizimi

Sentaks; cümledeki yapıları, kelimelerin özne, nesne vb. olma durumlarını ve bunların aralarındaki ilişkileri inceleyen bir disiplindir.¹³⁰ Sentaksın konusu ve amacı yalnızca kelimeleri irâb bakımından incelemek, kelimelerin sonundaki harekelerin doğru veya yanlış olup olmadığını bulmak değil; aynı zamanda düzgün sözü bozuk sözden ayırt etmektir.¹³¹ Dolayısıyla sentaks bir taraftan cümledeki kelimelerin ve yapıların düzgün bir biçimde kullanılmasıyla ilgilenirken; öte yandan cümleyi bir bütün olarak ele alıp cümlelerin anlamının en iyi şekilde ifade edilmesini amaçlamaktadır. Aksi takdirde cümlede anlatım bozukluğu ve anlam karmaşasının meydana gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu bağlamda Sîbeveyhi, sözü (الْكَلَام) beş kısma ayırarak sentaks ile semantik arasındaki ilişkiyi farklı açılardan şöyle ele almıştır:¹³²

- 1- **المُسْتَقِيمُ الْحَسَنُ (Doğru-Güzel):** Dilde belli bir düzene göre kurulan anlamlı sözdür. Örnek: سَأَتِيكَ غَدًا “Dün sana geldim. Yarın sana geleceğim.”
- 2- **الْمُحَالُ (İmkansız):** Cümlelerin öğeleri arasında anlamsal çelişkinin bulunması durumudur. Örnek: سَأَتِيكَ غَدًا، أَتَيْتُكَ غَدًا “Yarın sana geldim. Dün sana geleceğim.”
- 3- **الْمُسْتَقِيمُ الْكَذِبُ (Doğru-Yalan):** Sözün gramer açısından doğru olmasına karşın, gerçeklik açısından imkansız olması veya doğru olmaması durumudur. Örnek: حَمَلْتُ الْجَبَلَ “Dağı taşıdım. Denizin suyunu içtim.”
- 4- **الْمُسْتَقِيمُ الْقَبِيحُ (Doğru-Yakışsız):** Sözün içerisindeki lafızların yerli yerinde kullanılmaması durumudur. Örnek: كَيْ زَيْدٌ يَأْتِيكَ، قَدْ زَيْدًا رَأَيْتُ “Sana gelmesi için Zeyd’in. Gördüm gerçekten Zeyd’i.”

¹³⁰ el-Kerâ’in, a.g.e, s. 98.

¹³¹ Muhammed Hamâse Abdullatîf, a.g.e, s. 25.

¹³² Ebû Bîşr ‘Amr b. Osmân b. Kanber Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, Tahkik: ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn, 3. Baskı, Mektebetu’l-Hâncî, Cilt: 1, Kahire, 1988, s. 25

5- **المُحَالُ الْكَذِبُ (İmkansız-Yalan):** Gerçekle bağdaşmayan, mantık dışı sözdür.

Örnek: سَوْفَ أَشْرَبُ مَاءَ الْبَحْرِ أَمْسٍ “Dün denizin suyunu içeceğim.”

Sîbeveyhi'nin yaklaşımına benzer bir yaklaşım, modern dil bilimcilerden olan Chomsky'de görülmektedir. Chomsky, sentaks ile semantik arasında güçlü bir bağ olduğunu¹³³ ve dilde anlamın göz ardı edilerek yalnızca gramerin belirleyici olamayacağını şu meşhur sözleriyle ifade etmiştir:

“Colorless green ideas sleep furiously.”

“Renksiz yeşil düşünceler, öfkeli bir şekilde uyurlar.”

Görüldüğü üzere yukarıdaki cümle gramer açısından her ne kadar doğru olsa da semantik açıdan herhangi bir anlam ifade etmemektedir.

Arapçadaki cümlelerin anlamına doğru bir şekilde ulaşmak için bilinmesi gereken en önemli konulardan biri “irâb” konusudur. Nitekim irâb, cümledeki öğelerin konumlarına ve aldıkları harekelere göre hangi görevde olduklarını belirlememiz açısından önem arz etmektedir. Abdulkâhir el-Cürcânî'ye göre irâb;¹³⁴ “mütemekkin isim”¹³⁵ diye nitelediği fâil, nâib-i fâil, mübteda, haber, zarf, sıfat, hâl vb. cümle içerisinde her konuma girebilen isimlerde ve muzârî fiillerde gerçekleşmektedir. Mütemekkin ismin irâbında ref', nasb, ve cerr durumları ortaya çıkmaktadır. Irâb, avâmil denilen harf-i cerr gibi kelimeye etki eden birtakım etkenlerin kelimenin sonunda gerçekleştirdiği değişimle belirlenmektedir. Bu bağlamda ref', nasb, ve cerr durumlarında aşağıdaki cümlelerde geçen زَيْد kelimesini örnek olarak inceleyelim:

رَأَيْتُ زَيْدًا “Zeyd bana geldi.” cümlesinde زَيْد kelimesi ref' hâlinde,

“Zeyd'i gördüm.” cümlesinde زَيْدًا kelimesi nasb hâlinde, مَرَرْتُ بِزَيْدٍ “Zeyd'e uğradım.”

¹³³ Muhammed Hamâse ‘Abdullatîf, *en-Nahv ve'd-Delâle*, Dâru's-Şurûk, Beyrut, 1968, s. 11.

¹³⁴ ‘Abdulkâhir el-Cürcânî, *el-Cümel*, Tahkik: ‘Ali Haydar, Mektebetu Mecma'il-Lugati'l-'Arabiyye, Dimeşk, 1972, s. 6.

¹³⁵ Soner Gündüzöz, “el-Kitâb'ın Kuramsal Temelleri: Sîbeveyh'in Kitâbındaki Kodifikasyonun Çözümü”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, Sayı: 14, s. 239.

cümlesinde ise aldığı harf-i cerden dolayı bu kelime زَيَّد şeklinde cerr hâlinde kullanılmıştır.¹³⁶

Bir cümledeki kelimelerin yer değiştirmesi sonucunda cümlelerin anlamı da tamamen değişebilmektedir. Örneğin; غَشَّ الزَّبُونُ الْبَائِعَ “Müşteri, satıcıyı kandırdı.” ve غَشَّ الْبَائِعُ الزَّبُونُ “Satıcı, müşteriye kandırdı.” cümlelerine baktığımız zaman bu cümlelerin aynı kelimelerden meydana geldiğini görüyoruz. Ancak, cümledeki fâil ile mefulün yer değiştirmesi sonucunda hem kelimelerin cümledeki görevlerinin hem de cümlelerin anlamının değiştiği görülmektedir.¹³⁷

Semantik, cümledeki ögeleri ayrı ayrı ele alarak bu ögelerin artması veya azalması sonucu ne tür anlamsal farklılıkların ortaya çıkışıyla da ilgilenir. Konunun daha anlaşılır olması açısından aşağıdaki örnek cümleleri inceleyelim:

“Abdullah’ın geldiğini” bildiren bir cümle عَبْدُ اللَّهِ قَادِمٌ şeklinde kurulabilmektedir. Abdullah’ın geldiğinden şüphe edilmesi durumunda إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ قَادِمٌ şeklinde cümleye إِنَّ edatı eklenerek anlam pekiştirilmektedir. Abdullah’ın gelişinin inkâr edilmesi durumunda ise إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ لَقَادِمٌ şeklinde cümledeki anlamın daha çok pekiştirilmesi ve güçlenmesi için إِنَّ edatının yanı sıra لام edatı da kullanılabilmektedir. Kur’an’da tekit ifade eden bu tarz kullanımlar birçok ayette görülmektedir. Örneğin; إِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ “Şüphesiz Rabbim”¹³⁸ إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ “Kıyamet günü mutlaka gelecektir.”¹³⁹ وَإِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ “Şüphesiz Rabbinin çok bağışlayan, çok merhamet edendir.”¹⁴⁰ ayetlerinde olduğu gibi.

¹³⁶ Abdulkâhir el-Cürcânî, a.g.e, s. 6.

¹³⁷ Salâhuddîn Sâlih Haseneyn, ed-Delâle ve’n-Nahv, 1. Baskı, Mektebetu’l-Âdâb, Kahire, t.y, s. 54.

¹³⁸ Mü’min 40/59

¹³⁹ Hûd 11/41

¹⁴⁰ Ra’d 13/6

2.5. Bağlam

Anlamın eş değeri ve kaynağı olarak değerlendirilen bağlam (context); dilde anlamın ortaya çıkması ve aktarılmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Bir sözcüğün değeri, içerisinde yer aldığı cümledeki diğer sözcüklere bağlı olarak oluşmaktadır. Sözcüğün anlamı ise konuşan kişinin durumu ile alıcının o sözcüğe verdiği tepkilerin toplamıdır.

Batı’da bağlam teorisinin¹⁴¹ önde gelen savunucularından olan İngiliz dil bilimci John Rupert Firth (ö. 1960), bağlam göz önüne alınmadan anlama ulaşılamayacağını belirtir. Firth, anlam kavramını ne zihinde veya akılda olan bir şey ne de sözcükle anlam arasındaki bir ilişki veya bir şeyin zihinde oluşan şekli olarak tanımlar. Ona göre anlam, bağlamın belirlediği ve dilsel görevi olan her bir yapıdır.¹⁴²

Firth’e göre dili oluşturan gerçek birimler ses, yazı, üslup ve anlam değil; bunların temsil ettiği ilişkilerdir. Bu ilişkiler; sözün içerisinde karşılıklı veya ortak bir şekilde meydana gelen morfolojik ve sentaktik ilişkilerdir.¹⁴³

John Lyons (ö. 2020), Firth’ün ölüm yıldönümünde kaleme aldığı bir makalesinde Firth’ün anlama dair görüşlerini destekler nitelikte vurgular yapmıştır. Lyons, anlamın fonetik, sentaktik, leksikal ve kontekstik ilişkilerinin bir karışımı olduğunu söyleyerek dil biliminin her bir dalının anlamla ilişkili olduğunu iddia etmiştir.¹⁴⁴

Firth’ün bağlam teorisi modern Arap dil biliminin önde gelenlerinden Temmâm Hassân, Kemâl Muhammed Bişr ve Mahmûd es-Se‘rân gibi dil bilimciler üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Londra dil ekolü mensuplarından olan bu isimlerin dil çalışmaları, özellikle toplumsal karakteristiğiyle öne çıkmaktadır.¹⁴⁵

¹⁴¹ Bûzbûce ‘Abdulkâdir, Doktora Tezi: *Nazariyyatu’s-Siyâk, ‘Înde’l-lugaviyyîn ve’l-Belâgiyyîn el-‘Arab*, Cami’atu Vehrân, Senia, 2007, s. 14.

¹⁴² Mahmûd es-Se‘rân, *‘Îlmu’l-Luga*, Dâru’n-Nahda, Beyrut, t.y, s. 312.

¹⁴³ John Rupert Firth, *Papers In Linguistics*, Oxford University Press, London, 1957, s. 12.

¹⁴⁴ John Lyons, *Firth Theory of Meaning-In Memory of J.R. Firth*, Longmans Green and Co. Ltd, London, 1966, s. 289.

¹⁴⁵ Hilmî Halîl, *el-‘Arabiyye ve ‘Îlmu’l-Luga el-Bunyeve*, Dâru’l-Ma‘rife el-Câmiyye, İskenderiye, 1995, s. 131.

Modern dil biliminin öncülerinden olan Saussure da bağlamın önemine vurgu yapmıştır. O, bağlam dikkate alınmadan herhangi bir terimin veya kavramın değerinin tam olarak anlaşılamayacağına inanır.¹⁴⁶

Modern dil biliminde bağlam; dil içi ve dil dışı olmak üzere genel olarak iki bölümde ele alınmıştır:

Dil içi bağlam; dil birimini çevreleyen, birçok durumda o birimi etkileyen, onun anlamını ve değerini ortaya koyan birim veya birimler bütünüdür. Dilsel (linguistic) olarak da adlandırılan iç bağlam, dildeki sözcükler ve yapılarla ilgilidir. Dil dışı bağlam ise anlamın oluşmasına katkı sunan ve ifadeyi çevreleyen dil dışı unsurları kapsamaktadır. Anlamın oluşmasına yardımcı olan dil dışı unsurlar arasında eğitim, kültür, inanç, fikir, toplum, siyaset, gelenek, görenek, jest ve mimik gibi pek çok unsur yer almaktadır.¹⁴⁷ Bu unsurlar her dilde farklılık arz etmektedir. Zira her bir dil, kavramları kendi algısı ve anlatımıyla farklı yollardan farklı kavramlarla ilişki kurarak oluşturmaktadır. Gerek dil içi gerek de dil dışı bağlamın toplumsal yaşantının neticesi olan kültürden kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim dile yön veren ve onu kendi anlayış ve kavrayışıyla şekillendiren, o dili konuşan toplumun bakış açısıdır.

Söz diziminde gerçekleşen dil içi bağlamın etkili olduğu dil bilgisel anlamı yine bağlam kontrol etmektedir. Örneğin; “*Hırsızları fena dövmüşler.*”, “*Hırsızları iyi dövmüşler.*” cümlelerindeki altı çizili sözcükler aynı anlamda kullanılmıştır. Ancak; “*Hırsızlar fena insanlardır.*”, “*Hırsızlar iyi konuşmuşlar.*” cümlelerindeki altı çizili sözcükler farklı anlamlara işaret etmektedir. Dil içi bağlamın söz konusu olduğu bu cümlelerde sözcüklerin anlamları diğer sözcüklerle oluşturdukları bütünlük içerisinde ortaya çıkmaktadır.

¹⁴⁶ Ferdinand de Saussure, *a.g.e.*, s. 116.

¹⁴⁷ Halil İbrahim Kocabıyık, “Arap Dilinde Siyak (Bağlam): Dil Dışı Bağlam Örneği”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2023, Sayı: 32, s. 1183.

Dil dışı bağlamın ortaya çıkmasında kültür daha etkileyici olmaktadır. Dilde atasözü, deyim, argo mecaz vb. anlamların anlaşılması için dil dışı bağlama ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin “*Orada aradığını bulamadı.*” cümlesinde ifade edilmek istenen anlam hem deyim hem de düz anlam olabilir. Yine “*Seninle çıkışta görüşelim.*” cümlesinde bir sözleşme mi yoksa bir tehdit mi, “*Ne demek istiyorsun?*” cümlesi tehdit mi yoksa sıradan bir soru mu, “*Ayağını yorganına göre uzat.*” cümlesinde mecaz anlam mı yoksa düz anlam mı olduğu kültür ile ortaya çıkmaktadır.¹⁴⁸

Bağlam, Arap dil geleneğinde özellikle belâgat ilminde incelenen en önemli konular arasında yer almaktadır. el-Câhız, Abdulkâhir el-Cürçânî ve Ebû Yakûb es-Sekkâkî (ö. 626/1229) gibi bilginler, dil dışı bağlam kapsamında değerlendirilebilecek konuları لِكُلِّ مَقَامٍ مَقَالٌ “Her makam (bağlam) için bir söz vardır.” ve مُطَابَقَةُ الْكَلَامِ “Sözün duruma (bağlam) uygun olması” gibi ilkeler çerçevesinde ele almışlardır. Bu ilkeler gerek klasik dönemde gerek de modern dönemde bağlam konusunda yapılan çalışmaların odak noktasında yer almış; bağlam dikkate alınmadan sözün anlamının doğru bir şekilde ifade edilemeyeceği üzerinde uzlaşmıştır.¹⁴⁹

Dilde anlamın ortaya çıkmasında ve belirlenmesinde etkin rol oynayan bağlam, birtakım karinelerle anlaşılmaktadır. Bu karineler arasında mübteda-haber ilişkisi, fiil-fâil ilişkisi, sıfat, tekit, bedel, atıf gibi birçok karine bulunmaktadır.¹⁵⁰

Dilsel veya dil içi diye nitelendirilen bağlam türünü Arapçadan birkaç örnekle inceleyelim: Örneğin حَدِيثٌ sözcüğü tek başına veya herhangi bir bağlam olmadan yeni, modern, söz ve Hz. Muhammed (s.a.v)’in sünneti veya sözü gibi anlamlara gelen bir sözcüktür. Ancak, bu sözcük سَمِعْتُ حَدِيثًا إِنْجِلِيزِيًّا “İngilizce bir söz duydum.”

¹⁴⁸ Murat Yiğit-Mustafa Çetin-Elçin Karlı, “Dilde Anlam ve Bağlam”, *1st International Conference on Foreign Language Teaching and Applied Linguistics*, Sarajevo, 2011, 5-7, s. 1370.

¹⁴⁹ Halil İbrahim Kocabıyık, a.g.m, s. 1186.

¹⁵⁰ Muhammed İsmail Basal-Fatıma Belle, “Melâmihi Nazariyyeti’s-Siyâk fi’d-Dersi’l-Lugaviyyi’l-Hadîs”, *Mecelletu Dirasât fi’l-Lugati’l-‘Arabiyye ve Âdâbiha*, 2014, Sayı: 18, s. 10.

cümlesinde söz anlamında, أَذْرُسُ الْأَدَبَ الْحَدِيثَ “Modern edebiyat çalışıyorum.” cümlesinde yeni, modern anlamında, قَرَأْتُ الْحَدِيثَ النَّبَوِيَّ الشَّرِيفَ “Hadis-i şerifi okudum.” cümlesinde ise Hz. Muhammed (s.a.v)’in sözü veya hadis-i şerifi anlamında kullanılmıştır.

Arapçada وَكْدٌ diye adlandırılan dil dışı bağlamı ise وَكْدٌ (çocuk) sözcüğünün kullanıldığı şu örnekle inceleyelim: Örneğin يَا وَلَدُ! denildiğinde bu ifade, kullanıldığı duruma bağlı olarak nida, azarlama, beğenme gibi farklı anlamları ifade edebilmektedir.¹⁵¹

Bağlam, Kur’an semantiğinde de birçok açıdan etkili olmakta ve ayetlerin tefsirinde çoğu zaman belirleyici rol oynamaktadır. Bağlamın Kur’an tefsirinde etkili olduğu konulardan bazıları şunlardır:¹⁵²

- Çok anlamlı kelimelerin ifade ettikleri anlamların belirlenmesi
- Hurûfu’l-Meânînin ifade ettikleri anlamların belirlenmesi
- Zamirlerin aidiyetinin tespit edilmesi
- Fiillerin işaret ettikleri zamanların belirlenmesi
- Hazf ve takdîrin açıklanması
- Takdîm ve te’hîrin tercih edilmesi
- Vakf ve ibtidâ açısından uygun yerlerin belirlenmesi
- Ayetlerin aralarındaki ilişkilerin ortaya çıkması
- Ayetlerin nüzul sebeplerinin açıklanması
- Ayetlerin Mekkî veya Medenî olma durumlarının belirlenmesi

¹⁵¹ Rebîa Berbâk, Doktora Tezi: *ed-Delâletu’l-Mu’cemiyye ‘İnde’l-‘Arab-Dirâsetun Nazariyye ve Tatbîkiyye*, Camiatu Batne, Cezayir, 2012, s. 136.

¹⁵² ‘Abdurrahmân ‘Abdullah Sürûr, Yüksek Lisans Tezi: *es-Siyâku’l-Kur’ânî ve Eseruhu fi’t-Tefsîr*, Camiatu Ummu’l-Kura, Mekke, 2008, s. 101.

Bağlamın Kur'an semantiği açısından önemi pek çok yönden ele alınabilmektedir.

Aşağıda Kur'an ayetlerinin anlaşılmasında bağlamın önemini gösteren birkaç örnek verilmiştir:

Kur'an'da geçmiş zaman formunda kullanılan ancak geniş veya gelecek zaman ifade eden birçok ayet vardır. Örneğin *“Allah'ın emri gelecektir; artık onun acele gelmesini istemeyin.”*¹⁵³ ayetinde geçmiş zaman formunda kullanılan *آتَى* (geldi) fiilinin gelecek zamana işaret ettiği anlaşılmaktadır. Buna karine olarak ayetteki *“Onun acele gelmesini istemeyin.”* ifadesi gösterilmektedir. Zira emir (kıyamet veya azap) gelmiş olsaydı onların acele etmeleri söz konusu olmazdı. Benzer bir durum *“Cennet ehli cehennem ehline seslenir...”*¹⁵⁴ ayetinde görülmektedir. Ahirette cennettekilerin cehennemdekilere sesleneceği, mazi formdaki *نَادَى* fiiliyle ifade edilmiştir. Fiiller ister geçmiş ister gelecek zamanda kullanılsın Allah'ın dediği her şeyin gerçekleşmesi kaçınılmazdır.¹⁵⁵

Kur'an'da geniş bir anlam alanına sahip olan *الرَّحْمَة* (rahmet) kelimesinin işaret ettiği anlamlar, bu kelimenin ayetlerde kullanıldığı bağlam sayesinde anlaşılmaktadır. Örneğin bu kelime *“O, rüzgarları rahmetinin önünde müjde olarak gönderendir.”*¹⁵⁶ ayetinde yağmur anlamına, *“De ki: Eğer Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, tükenir korkusuyla cimrilik ederdiniz. İnsan zaten çok cimridir.”*¹⁵⁷ ayetinde nimet ve rızık anlamına, *فُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا*

¹⁵³ Nahl 16/1

¹⁵⁴ Arâf 7/44

¹⁵⁵ Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li 'Ahkâmi'l-Kur'ân*, Tahkik: 'Abdullah b. 'Abdumuhsin et-Türkî, 1. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2006, Cilt: 12, s. 266.

¹⁵⁶ Arâf 7/57

¹⁵⁷ İsrâ 17/100

“De ki: Ey kendilerinin aleyhine aşırıya giden kullarım! Allah’ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Şüphesiz ki Allah bütün günahları bağışlar. Gerçekten O, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.”¹⁵⁸ ayetinde ise affetme ve bağışlama gibi anlamlara işaret etmektedir.¹⁵⁹

Duhân suresinin ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ “Tat bakalım! Hani sen güçlü ve şerefliydin.”¹⁶⁰ ayeti, kendini üstün ve şerefli gören Ebû Cehil hakkında indirilmiştir. Ayette geçen الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ (güçlü, şerefli) sıfatları ise onun için ironik bir dille kullanılmıştır.¹⁶¹

Benzer bir durum Hûd suresinin قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصْلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرَكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا “Dediler ki: Ey Şuayb! Babalarımızın taptığını veya mallarımız konusunda dilediğimizi yapmayı terk etmemizi namazın mı sana emrediyor? Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında birisin.”¹⁶² ayetinde görülmektedir. Bu ayette geçen لَأَنْتَ الْخَلِيمُ الرَّشِيدُ ifadesi Şuayb (a.s)’ın kavmi tarafından kendisi için övgü olarak değil; onu hafife alan ve ona karşı alaylı bir şekilde kullanılan bir ifade olarak anlaşılmaktadır.¹⁶³

Son olarak عَظِيم (yüce, büyük) kelimesinin geçtiği iki farklı ayette bağlam dikkate alındığında bu kelimenin ifade ettiği anlamlara göz atalım: Bu kelime وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ “Şüphesiz ki sen, yüce bir ahlaka sahipsin.”¹⁶⁴ ayetinde övgü bağlamında olumlu anlamda kullanılmış; أَفَأَصْفَاكُمْ رَبُّكُم بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا

¹⁵⁸ Zümer 39/53

¹⁵⁹ Hamîs ‘Abdullah et-Temîmî, “er-Rahmetu Beyne’d-Delâleti’l-Mu‘cemiyye ve’d-Delâleti’s-Siyâkiyye”, *Mecelletü’l-‘Adâb*, Camiatu Bağdad, 2013, Sayı: 102, 21.

¹⁶⁰ Duhân 44/49

¹⁶¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Talik: Halîl Me’mûn Şeyhâ, 3. Baskı, Daru’l-Marife, Beyrut, 2009, s. 1003.

¹⁶² Hûd 11/87

¹⁶³ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, Tahkik: Sâmî b. Muhammed es-Selâme, 2. Baskı, Daru Tayyibe, Riyad, 1999, Cilt: 4, s. 344.

¹⁶⁴ Kalem 68/4

عَظِيمًا “Rabbiniz erkek çocukları size seçip ayırdı da kendisine meleklerden kız çocukları mı edindi? Gerçekten çok büyük bir söz söylüyorsunuz.”¹⁶⁵ ayetinde ise yergi bağlamında olumsuz anlamda kullanılmıştır.

Yukarıdaki açıklamalardan ve örneklerden anlaşılacağı üzere bağlamsal semantik, dilin farklı alanlarında anlamın ortaya çıkmasında etkin rol oynadığı gibi Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılması için de oldukça önemlidir.

¹⁶⁵ İsrâ 17/40

3. SEMANTİĞİN ÖNEMİ VE KUR'AN-I KERİM'E UYGULANMASI

Kur'an-ı Kerim'in daha iyi anlaşılmasına yönelik geçmişten günümüze kadar birçok çalışma yapılmış ve bu çalışmalarda uygulanan metotlar da zaman zaman tartışma konusu olmuştur. Bu bölümde Kur'an çalışmalarında semantik yöntemin önemi ve uygulanması ele alınacak ve bu bağlamda aşağıdaki sorular da yanıtlanmaya çalışılacaktır:

- Kur'an'ın anlaşılması için hermenötik mi yoksa semantik metot mu uygulanmalı?
- Bir yorumlama teorisi olan hermenötiğin Kur'an'a uygulanması mümkün müdür?
- Bu yöntemlerin zayıf ve güçlü tarafları nelerdir?
- Bu yöntemlerden hangisi daha isabetli sonuçlar vermektedir?

Hermes geleneği, insanlık tarihinde bilinen en eski Yunan düşünce geleneğidir. Bu gelenekteki Hermes, Allah'tan bilgi alan ve bunu yorumlayarak insanlara anlatan bir elçi konumundadır. Bu geleneğin İslam düşüncesine, özellikle astronomi ve kimya alanlarına doğrudan veya dolaylı etkisi olmuştur. Hermenötik veya yorum-bilim adıyla bir disiplin olarak temellendirilmeye çalışılan bu gelenek; dil ve mantık yoluyla hakikati anlayıp yorumlama şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu disiplin daha sonra İslam düşünce tarihinde Kur'an'ı anlama ve yorumlamaya dair tevîl, nass ve tefsir konularıyla ilgili yapılan tartışmalarda da görülmüştür.¹⁶⁶

Hermenötik “yazılı metinleri anlama ve yorumlama” ilkesi olarak Batı'da ortaya çıkmış ve gelişim göstermiştir.¹⁶⁷ Yorumun olduğu pek çok alanla ilgilenen hermenötik metotla yapılan ilk çalışma, Kitab-ı Mukaddes'in metinlerinin yorumlanması olmuştur. Orta Çağ'da Kitab-ı Mukaddes, lafız esas alınmadan yapılan yorumlara maruz kalmıştı.

¹⁶⁶ Mehmet Bayrakdar, *İslam Düşünce Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2018, s. 6.

¹⁶⁷ Sümeyra Nalbant, “Anlam ve Yorum-Dini Metinlerin Anlaşılması ve Yorumlanması”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, Sayı: 10, s. 271.

Ahd-i Atik, Hristiyan yorumcular tarafından kilise öğretileri konusunda sembolik dersler şeklinde okutuluyordu. Yapılan yorumlar, metinler dikkate alınmadan dinî gelenek ve kabullere dayandırılıyordu.¹⁶⁸

Hermenötiği bir anlama sanatı olarak tanımlayan Friedrich Schleiermacher (ö. 1834), birtakım yaklaşımlar ve varsayımlarla işlediğinden dolayı hermenötiğin verdiği sonuçların kesinlikten uzak olduğuna dikkat çekmektedir.¹⁶⁹

Hermenötik, metinleri öne çıkaran geleneksel yorum/tefsir modellerinin aksine yorumcuyu öne çıkarıp yorumun mahiyetini tartışmaktadır. Bununla birlikte hermenötikte, geleneksel yorum modellerinde görülen mutlakçı yaklaşım yerine görece subjektif bir yaklaşım öne çıkmaktadır.¹⁷⁰

Hermenötik metot, bir eseri onun yazarının niyetini okumaya çalışarak ondan daha iyi anlamak şeklinde ise bu metodun Allah kelamı olan Kur'an'ı anlamak için uygulanması uygun değildir. Zira ne Kur'an'ın insan ürünü bir kitap ne de Allah'ın bir yazar olarak nitelendirilmesi uygundur. Ancak hermenötik, kişinin bir metni ve o metindeki genel ilkeleri anlayıp onları kendi durumuna uygulama çabası şeklindeyse Kur'an'ı anlama ve yorumlamada uygun olabilir. Nitekim hermenötiğin bu şekliyle anlaşılması ve kullanılması içtihat metodunu çağrıştırmaktadır. Buna karşın semantik metot; objektif kriterlere sahip olması ve pratik olarak Kur'an'a uygulanabilir olması nedeniyle daha çok tercih edilen ve uygulanan bir metottur.¹⁷¹

Semantik metot, Allah kelamı olan Kur'an'ın sözcüklerinden yola çıkarak bunların çözümlenmesiyle ayetlerin anlamlarının daha doğru anlaşılmasına katkı sağlayan bir metottur. Cahiliye Dönemi'nin dünya görüşünden İslami görüşe geçişte

¹⁶⁸ Zafer Koç, Doktora Tezi: *Kur'an Tefsirinde Yöntem Arayışları*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007, s. 140.

¹⁶⁹ Friedrich Schleiermacher, *Hermeneutics and Criticism and The Other Writings*, Çev. Andrew Bowie, 1. Baskı, Cambridge University Press, New York, 1998, s. 5.

¹⁷⁰ Şevket Kotan, "Kur'an Tefsiri Bağlamında Yorumun Mahiyeti", *Milel ve Nihal Dergisi*, 2020, Sayı: 17, s. 23.

¹⁷¹ Ali Galip Gezgin, "Kur'an'ı Anlamak İçin Hermenötik mi, Semantik mi?", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, Sayı: 7, s. 142.

Kur'an'ın kelime ve kavramlarında yaptığı semantik değişimin etkisi büyüktür. Günümüzde de söz konusu kelime ve kavramlarda olumsuz yönde gerçekleşen değişiklikler, İslami dünya görüşünden uzaklaşılmasında etkili olmuştur. Dolayısıyla Kur'an'ın kelime ve kavramlarının doğru anlaşılması yalnızca bilimsel bir konu değil; aynı zamanda Müslümanların hem varoluşlarını hem de geleceklerini ilgilendiren bir meseledir. Semantik metot bu sorunun üstesinden gelme konusunda bir çözüm aracı olabilir. Elbette bu metot Kur'an'ı anlamada uygulanan ilk ve tek metot değildir. Bu yöntemle ele alınan pek çok boyut ve kriter, geçmişte Kur'an tefsiriyle ilgilenen müfessirler tarafından göz önünde bulundurulmuştur. Ancak, günümüzde başvuru olan semantik yöntem, geçmişte uygulanan yöntemleri geliştirip daha kapsamlı ve sistemli hâle getirme çabasıdadır. Buradan hareketle günümüzde semantik alanında yapılan çalışmalar ve geliştirilen metotların en önemli katkısı; önceden farklı başlıklar altında ele alınıp incelenen konuların belirli bir başlık altında ve sistem içerisinde incelenmesine sağladığı katkıdır. Günümüzde özellikle konulu tefsir çalışmalarında yaygınlaşan semantik analizler önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla Kur'an'da herhangi bir konuyla ilgili yapılan çalışmalarda semantik yönetime başvurup bunu uygulamak artık bir ihtiyaç hâline gelmiştir.¹⁷²

Semantik yalnızca dile değil; aynı zamanda dilin taşıdığı anlama da odaklanır. Zira hitabın sebebi olan ve hatip ile muhatabı ortak noktada buluşturan dil değil, anlamdır. Taşıyacağı anlama göre dilin bir sentaksa kavuşturulması en doğal yoldur. Bu şekilde insan konvansiyonuna dayalı olarak üretilen dil, ilahî mesajın aracı yapıldığı andan itibaren gelişmeye ve onu taşıyacak bir güce dönüşmeye başlar. Bu açıdan bakıldığında Arap dili çok güçlü bir dil olduğu için Kur'an bu dilde inmemiş; aksine Kur'an Arapçayı

¹⁷² Abdurrahman Kasaboğlu, a.g.m, s. 170.

geliştirmiş ve dönüştürmüştür. Kur'an'ın nazmı, verilmek istenen anlamı en iyi şekilde karşılayacak bir surette Allah tarafından düzenlenmiştir.¹⁷³

Kur'an'ın semantiğiyle ilgilenenler Kur'an'daki kelime ve kavramları birçok açıdan analiz etmek suretiyle onların gelişigüzel kullanılmadıklarını ispat etmeye çalışmışlardır. Örneğin; اهْبِطُوا مِصْرًا “Şehre inin!”¹⁷⁴ ve قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا “Hepiniz oradan (cennetten) inin! dedik.”¹⁷⁵ ayetlerine bakıldığında “in” eylemi için نَزَلَ yerine هَبَط fiilinin kullanıldığı görülmektedir. Nitekim هَبَط kelimesi bir yere gidip oraya uzun süreliğine yerleşmek anlamında kullanılırken; نَزَلَ kelimesi bir yere gidip orada kısa süreliğine kalmak anlamında kullanılmaktadır.¹⁷⁶ Ayrıca نَزَلَ kelimesi Kur'an'ın, meleklerin, yağmurun indirilmesi gibi olumlu anlamlarda kullanılırken; هَبَط kelimesi hafife alma, azarlama gibi olumsuzluk ifade eden durumlarda kullanılmaktadır. Bu durum Kur'an'ın birçok ayetinde açıkça görülmektedir. Örneğin; قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا “Allah ‘Oradan aşağı in, çünkü orada büyüklük taslamak senin haddine değil’ dedi.”¹⁷⁷ ve وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا “Gökten tertemiz su indirdik.”¹⁷⁸ ayetlerinde olduğu gibi.

Bilindiği üzere bir dilin temel taşları olan sözcüklerin anlamları doğru bir şekilde tespit edilmezse cümleler dolayısıyla metinler de doğru anlaşılamaz. Özellikle Kur'an gibi insanların dünya ve ahiret hayatlarını ilgilendiren bir kitabın doğru anlaşılması

¹⁷³ Şaban Ali Düzgün, “Kur'an Terimlerinin Semantik Çok Katmanlılığı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, 59:1, s. 49.

¹⁷⁴ Bakara 2/61

¹⁷⁵ Bakara 2/38

¹⁷⁶ ‘Abdurrahmân Ta‘ma, *Tavzîfu ‘İlmi ‘d-Delâleti ‘l-Mu‘cemî fî Hakli ‘t-Tefsîri ‘l-Kurânî*, 1. Baskı, Dâru Kunûzi ‘l-Ma‘rife, Amman, 2018, s. 57.

¹⁷⁷ Arâf 7/13

¹⁷⁸ Furkân 25/48

oldukça önemlidir. Bu ise her şeyden önce Kur'an'ın kelime ve kavramlarının gösterdikleri anlamların doğru bir şekilde tespit edilmesiyle gerçekleşebilir.¹⁷⁹

Kur'an'daki kelimelerin işaret ettikleri anlamların belirlenmesinde Arap dilinin inceliklerini bilmek, bu kelimelerin Arap şiiri ve nesrindeki kullanımlarını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Zira bu durumun göz ardı edilmesi kelimelerin yanlış anlaşılması, yorumlanması ve tahrif edilmesi gibi sonuçlar doğurmaktadır.¹⁸⁰ Kur'an'da farklı anlamlarda yorumlanan ve kelimî tartışmalara sebep olan birçok ayet vardır. Örneğin Ahfeş el-Avsat (ö. 215/830), *إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ* “*Rablerine bakarlar.*”¹⁸¹ ayetindeki *نَاظِرَةٌ* kelimesinin *مُنْتَظِرَةٌ* (bekleyen) anlamına geldiğini ve ayetin “*Allah’tan nimet beklerler*” anlamında olduğunu belirtir.¹⁸² Buna karşılık el-Ezherî bu görüşün yanlış olduğunu savunur. el-Ezherî’ye göre Araplarda bu kelime *نَظَرَ إِلَى* şeklinde kullanıldığı zaman “bakmak” anlamına gelmekte ve *إِلَى* harf-i cerrini almadan *فَلَانًا* “*Birini bekledim.*” şeklinde kullanıldığı zaman “beklemek” anlamına gelmektedir.¹⁸³ Dolayısıyla bu ayetin farklı şekillerde yorumlanması, Allah’ın ahirette müminler tarafından görülüp görülmeyeceğine dair mezhepsel tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Kur'an ayetlerinde kullanılan edatlar da anlamın belirlenmesinde kritik öneme sahiptirler. Bazı ayetlerde kullanılan *ثُمَّ* و, gibi edatların atıf veya isti'nâf olarak kullanılmalarına paralel olarak ayetler farklı anlamlarda anlaşılabilir. Örneğin; *أَلَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ، ثُمَّ نُنَبِّئُهُمُ الْآخِرِينَ* “*Biz öncekileri helak etmedik mi? Sonra arkadan gelenleri*

¹⁷⁹ Mehmet Soysaldı, “Toshihiko Izutsu ve Semantik Anlayışı”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2005, Cilt: 18, Sayı: 5, s. 70.

¹⁸⁰ Mûsâ'id b. Süleymân b. Nâsır et-Tayyâr, *et-Tefsîru'l-Lugavî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Daru İbni'l-Cevzî, Riyad, 2000, s. 48.

¹⁸¹ Kıyâmet 75/23

¹⁸² Ahfeş el-Avsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, Tahkik: Hüdâ Mahmûd Karâa, 1. Baskı, Matbaatu'l-Medenî, Kahire, 1990, Cilt: 2, s. 558.

¹⁸³ Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, Tahkik: Ya'kûb 'Abdunnebî, ed-Dâru'l-Mısriyye, Kahire, t.y, Cilt: 14, s. 371.

de onların peşine takacağız.”¹⁸⁴ ayetleri arasında yer alan *ثُمَّ* edatının isti’nâf veya atıf olarak kullanılması iki farklı okunuşa ve anlama yol açmaktadır.¹⁸⁵ Bu edatın isti’nâf olarak kullanılması durumunda *أَتَّبَعَ* fiili ref’ hâlinde (*تُتَّبَعُ*) okunmakta ve ayetler *أَلَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ وَسَنُحْيِيهِمُ الْآخِرِينَ* şeklinde yukarıdaki mealde verilen anlamıyla anlaşılmaktadır. Atıf olarak kullanılması durumunda ise *أَتَّبَعَ* fiili *أَهْلَكَ* fiiline atfedilerek cezm hâlinde (*تُتَّبَعُ*) okunmakta ve ayetler *أَلَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ ثُمَّ نُنْشِئُهُمُ الْآخِرِينَ* “Öncekileri ve daha sonra diğerlerini onların ardından helak etmedik mi?” şeklinde anlaşılmaktadır.

Benzer bir durum *وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ* “Onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar ‘ona inandık’ derler.”¹⁸⁶ ayetinde görülmektedir. Bu ayette *الرَّاسِخُونَ* kelimesinden önceki *و* harfinin isti’nâf veya atıf olarak kabul edilmesi hâlinde ortaya iki farklı anlamın çıktığı açıkça görülmektedir.¹⁸⁷ Ayette *الرَّاسِخُونَ* kelimesinden önce *و* harfinin isti’nâf olarak kullanılması durumunda yukarıdaki mealde verilen anlam ortaya çıkmaktadır. Bu harfin atıf edatı olarak kullanılması durumunda ise ayet “Onun manasını ancak Allah ve ilimde derinleşmiş olanlar bilir.” şeklinde anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ayetlerde geçen her bir unsurun kullanıldığı görevler dikkate alınarak ayetlerin ifade ettikleri anlamlar farklı açılardan incelenmelidir.

Kur’an kelime ve kavramlarının ifade ettikleri anlamların tespit edilmesinde siyak ve sibakın göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Zira birçok ayette bu kelime ve kavramlar yine bizzat Kur’an tarafından açıklanmaktadır. Örneğin; *إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا*

¹⁸⁴ Mürselât 77/16,17

¹⁸⁵ Yahya b. Ziyad el-Ferrâ, *Meânî’l-Kur’ân*, Tahkik: ‘Abdulfettâh İsmâîl Şelebî, el-Hey’etu’l-Mısriyyetu’l-Âmme li’l-Kitâb, Kahire, 1972, Cilt: 3, s. 223.

¹⁸⁶ Ali İmrân 3/7

¹⁸⁷ Yahya b. Ziyad el-Ferrâ, *a.g.e*, Cilt: 1, s. 191.

“Şüphesiz ki insan, çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır.”¹⁸⁸ ayetindeki هَلُوع kelimesi kendisinden sonra gelen إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا “Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanır.”¹⁸⁹ ve وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا “Ona bir iyilik dokunduğu zaman ise eli sıkıdır.”¹⁹⁰ ayetleri ile açıklanmaktadır.¹⁹¹ Yine Kâria suresinin وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَهُ “O nedir bilir misin?”¹⁹² ayetinde هَاوِيَّة kelimesinin ne olduğu sorulur ve ardından نَارٌ حَامِيَّةٌ “O, kızgın bir ateştir.”¹⁹³ ayetiyle onun kızgın bir ateş olduğu ifade edilir.

Kur’an’daki kelimeler onun kendi düşünce sistemi içerisinde yeni anlamlar kazanmaktadır. Bu kelimelerin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ve uğradıkları anlamsal değişiklikler tespit edilmeden isabetli bir çeviri veya yorumun yapılması mümkün değildir. Örneğin الْمَلَك (melek) kelimesi¹⁹⁴ Cahiliye Dönemi’nde tanrı niteliğinde tapılan, ruhani bir varlığı ifade ederken; daha sonra Kur’an’ın bağlamında büyüklük taslamadan Allah’a ibadet eden, O’nun emrinde olan varlık olarak nitelendirilmiştir.¹⁹⁵ Cahiliye Dönemi’ndeki müşrikler, meleklerle cinsiyet atfedip onları Allah’ın kızları olarak nitelemenin yanı sıra onlara tapıyorlardı. Bununla birlikte, putların meleklerin vücut bulmuş şekilleri olduklarına inanıyorlardı.¹⁹⁶ Yine “imân, fık, küfür, salât, zekât, takvâ” gibi birçok kelime Kur’an’ın indirilmesiyle yeni anlamlar kazanan kelimelerdendir.¹⁹⁷

Kur’an ayetlerini tefsir eden bir müfessirin öncelikle Kur’an kelime ve kavramlarının ilk anlamlarını, onların Hz. Peygamber (s.a.v) ve çevresindekiler

¹⁸⁸ Me’âric 70/19

¹⁸⁹ Me’âric 70/20

¹⁹⁰ Me’âric 70/21

¹⁹¹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, Daru’l-Fikr, Beyrut, 2010, Cilt: 10, s. 54.

¹⁹² Kâria 101/10

¹⁹³ Kâria 101/11

¹⁹⁴ Ali Erbaş, “Melek”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2004, Cilt: 29, s. 37.

¹⁹⁵ Nahl 16/49,50

¹⁹⁶ Şuayip Karataş, “Kur’an Öncesi Cahiliye Toplumunun Melek İnancı”, *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2019, Cilt: 6, Sayı: 11, s. 117.

¹⁹⁷ Merâzî Hakîme, Doktora Tezi: *et-Tagayyuru’d-Delâli ve Mustevyâtuhu fi’l-Hitâbi’l-Kur’ânî*, Câmiatu Cîlâlî Liyâbes, Sidi Bel-’Abbâs, 2017, s. 10.

tarafından nasıl okunup açıklandığını göz önünde bulundurması gerekmektedir. Zira müfessirin Kur'an kelime ve kavramlarına yükleyeceği anlam, bunların nüzul döneminde işaret ettikleri anlamlardan başkası olmamalıdır.¹⁹⁸ Ayrıca semantik analiz yapılırken bu kelime ve kavramları ait olduğu anlam örgüsü ve düşünce sistemi içerisinde değerlendirerek temel anlamlarının yanı sıra, kazandıkları yeni anlamlar da dikkate alınmalıdır. Kelimelerin bu düşünce sistemi içerisinde kazandıkları yan anlamlar, her zaman temel anlam etrafında şekillenmektedir. Nitekim yan anlamlar temel anlamları dışlamaz; aksine bu anlamlar üzerine bina edilir ve her zaman kelimelerin temel anlamları dikkate alınır.¹⁹⁹

Bilindiği üzere Kur'an-ı Kerim yirmi üç yılı kapsayan bir süreçte peyderpey indirilmiştir. Kur'an'da bu süreçte gerçekleşen çeşitli olaylara binaen farklı konularda indirilmiş ayetler vardır. Bu ayetlerde geçen kelime ve kavramlar da her zaman ve her yönüyle aynı anlama işaret etmemektedir. Durum böyleyken Kur'an'ın kelime ve kavramları başka bir dile tercüme edildiğinde bunların her zaman aynı anlama geleceği beklenilemez. Aksi takdirde ayetler ile ifade edilmek istenen anlamın yanlış anlaşılma riski ortaya çıkacaktır. Örneğin الجَاهِلِيَّة (Cahiliye) kelimesi²⁰⁰ Kur'an indirilmeden önce müşriklerin inanç ve geleneklerini ifade etmek için kullanılan terimsel bir anlama sahip değildi. Bu kelimenin müşriklerin genel davranış biçim ve modellerinin ortaya konulduğu belli bir dönemi ifade edecek şekilde terimleştirilmesi Kur'an'daki kullanımı neticesinde gerçekleşmiştir.²⁰¹

¹⁹⁸ Mehmet Soysaldı, *a.g.e*, s. 70.

¹⁹⁹ Hasan Yılmaz, "Modern Dönem Kur'an Yorumunda Dilbilimsel ve Semantik Yöneliş", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, Sayı: 7, s. 24.

²⁰⁰ Üde Halil Ebû 'Üde, *et-Tatavvuru 'd-Delâli Beyne Lugati 'ş-Şi 'ri 'l-Câhili ve Lugati 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 1. Baskı, Mektebetü'l-Menâr, ez-Zerkâ, 1985, s. 146.

²⁰¹ Mustafa Karagöz, "Kur'an Kavramlarının Anlamını Belirlemede Artzamanlı ve Eşzamanlı Semantiğin Rolü", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017, XLIII, s. 318.

Semantik teorisinin temel ilgi alanlarından ve görevlerinden biri, kelime ve kavramların tarihsel süreç içerisinde uğradıkları anlam değişiklikleri olduğuna göre bu anlam değişiklikleri de ancak semantik analizler yapılarak tespit edilebilir.

Kur'an'daki kelime ve kavramlar ile ilgili yapılan semantik analizlerin başarılı olabilmesi için dikkat edilmesi gereken temel hususlar aşağıda özetlenmiştir:

- Öncelikle kelime ve kavramların etimolojik açıdan incelenmesi gerekmektedir. Bu etimolojik incelemede *Lisânu'l-Arab*, *Tâcu'l-Arûs*, *es-Sihâh*, *el-Müfredât* gibi ilk dönem sözlük kaynaklarına başvurulmalıdır.
- Kök anlamdan hareketle kelimenin tarihsel süreçte kazandığı anlamları araştırılarak tarih boyunca uğradığı anlam daralmaları ve genişlemeleri tespit edilmelidir.
- Kelimelerin Kur'an'ın indirilmesinden önce kullanıldığı anlamlar Cahiliye Dönemi Arap şiirinden yararlanılarak araştırılmalıdır.
- Kur'an metninde kelime ve kavramların işaret ettikleri anlamlar ayetlerin nüzul sebebi göz önünde bulundurulmak suretiyle belirlenmelidir.
- Herhangi bir ayette geçen kelimelerin anlamları incelenirken siyak ve sibak göz önünde bulundurulmalıdır. Zira bir kelime bazen farklı ayetlerde farklı anlamlarda kullanılabilir. Böylece Kur'an'ın kendi semantik alanı ve düşünce sistemi içerisinde bir kelimenin kazandığı yeni anlamlar tespit edilmelidir.
- Kelime veya kavramların Kur'an'ın indirildiği dönemden sonraki dönemlerde anlamsal bir değişime uğrayıp uğramadıkları da araştırılmalıdır.²⁰²
- Kur'an tefsirinde başvurulacak başka bir yöntem ise ayetlerin diğer ayetlerle yani Kur'an'ın yine kendisiyle açıklanması olmuştur.²⁰³ Dolayısıyla Kur'an'ın tefsirinde başvurulacak ilk kaynak yine Kur'an'ın kendisi olmalıdır.²⁰⁴

²⁰² Zafer Koç, *a.g.e.*, s. 138.

²⁰³ Tâhâ Câbir el-'Alvânî, *Tefsîru'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, 1. Baskı, el-Ma'hedu'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, Virginia, 2020, s. 42.

²⁰⁴ 'Abdulhamîd el-Ferâhî, *Tefsîru Nizâmi'l-Kur'ân ve Te'vîlu'l-Furkân bi'l-Furkân*, 1. Baskı, ed-Dairetu'l-Hamidiyye, Sarai Meer Azamgarh, 2008, s. 23.

• Kur'an ayetlerinin anlaşılması açısından önem arz eden başka bir husus ise "hurûfu'l-meânî"nin Kur'an metninde ifade ettikleri anlamların dikkatlice incelenmesidir. Zira bu harfler cümlede semantik açıdan diğer lafızlar gibi işleve sahiptirler. Dolayısıyla bunların bazıları gerçek anlamda bazıları ise mecazi veya başka anlamlarda kullanılabilmektedirler.²⁰⁵ Süyûti, bu harflerin Kur'an müfessiri tarafından iyice bilinmesi gerektiğini belirtmiş ve bunların önemini birçok ayeti incelemek suretiyle ortaya koymuştur.²⁰⁶

• Kıraat farklılıklarının göz önünde bulundurulması da Kur'an semantiği açısından oldukça önemlidir. Kur'an ayetlerindeki kıraat farklılıklarının bazıları anlama etki etmezken bazılarının anlama doğrudan etki ettiği aşikârdır.²⁰⁷ Örneğin يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ “Ey müminler! Namaz için kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Başınızı mesh edin ve topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın.”²⁰⁸ ayetinde yer alan أَرْجُلَكُمْ lafzındaki ل harfini Nâfi‘ b. ‘Abdurrahman (ö. 169/785), İbn ‘Âmir (ö. 118/736), Hafs ed-Dûrî (ö. 248/862), Hamza el-Kisâî (ö. 189/805) gibi âlimler أَرْجُلِكُمْ şeklinde kesra harekesiyle okumuşlardır.²⁰⁹ Bu durumda ortaya çıkan anlam “Ayaklarınızı topuklara kadar yıkayın.” değil; “Ayaklarınızı topuklara kadar mesh edin.” şeklinde olacaktır ki bunun sonucunda farklı bir uygulama gerçekleşecektir.

• Kur'an'ın kelime ve kavramlarının anlamları tespit edilirken dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise lehçe farklılıklarıdır. Örneğin إِنْ أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا “Ben

²⁰⁵ ‘Urabî Ahmed, “Hurûfu'l-Me‘ânî'nin Çok Anlamlılıktaki Etkisi”, Çev: Ömer Acar, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52:2, 2011, s. 333.

²⁰⁶ Celâluddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fî ‘Ulûmi'l-Kur‘ân*, 1.Baskı, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2008, s. 312.

²⁰⁷ Ömer Özbek, “Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2015, Cilt: 1, Sayı: 39, s. 169.

²⁰⁸ Mâide 5/6

²⁰⁹ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fî Kıraati'l-‘Aşr*, Tahkik: ‘Ali Muhammed ed-Dabbâ‘, Daru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrut, t.y, Cilt: 2, s. 254.

rüyamda şaraplık üzüm sıkıgımı gördüm.”²¹⁰ ayetindeki *أَغْصِرْ خَمْرًا* ifadesi mecaz olarak “Şarap sıkıyorum.” şeklinde anlaşıldığı gibi, *أَغْصِرْ عِنَبًا* “Üzüm sıkıyorum.” şeklinde gerçek anlamıyla da anlaşılmıştır. Zira *خَمْر* kelimesi Uman bölgesinde “üzüm” anlamında kullanılan bir kelimedir.²¹¹

²¹⁰ Yûsuf 12/36

²¹¹ Muhammed Câsim Muhammed Cebbâra, Doktora Tezi: *el-Ma'nâ ve 'd-Delâle fi 'l-Belâgati 'l-'Arabiyye*, Camiatu Ummu Dermân el-İslâmiyye, Ummu Dermân, 2006, s. 68.

4. DELÂLET KAVRAMININ KUR’AN-I KERİM’DE KULLANIMI

Delâlet (الدَّالَّة) kavramının sözlük ve terim anlamlarından daha önce bahsetmiştik. Bu bölümde ise bu kavramın farklı formlarıyla birlikte Kur’an’daki kullanımlarına bakacağız.

Furkân suresi 45. ayette فَعِيل vezninde دَلِيل kelimesi şöyle kullanılmıştır:

{أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا}

“Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi? Eğer dileyseydi onu hareketsiz yapardı. Daha sonra güneşi gölge için yol gösterici yaptık.”²¹²

Yukarıdaki ayette güneş ile gölge arasında organik bir ilişki söz konusudur. Semantik alanında الدَّال (gösteren) ile الْمَدْلُول (gösterilen) için verilen örneklerden biri olan ateş ile duman arasındaki organik ilişki, bu ayetteki güneş ile gölge arasındaki ilişkide görülmektedir. Ateşin varlığı dumana işaret ettiği gibi güneşin varlığı da gölgeye işaret etmektedir. Zira güneş olmasaydı gölge bilinmezdi. Bu durumda ayetteki الشَّمْس (güneş) sözcüğü الدَّال (gösteren); الظِّل (gölge) sözcüğü ise الْمَدْلُول (gösterilen) olarak nitelendirilebilir.

الدَّال (gösteren) ile الْمَدْلُول (gösterilen) için başka bir örnek olarak Sebe suresinin

14. ayeti verilebilir. Bu surede دَل fiilinin عَلَى harfi cerriyle kullanıldığı ayet şöyledir:

{فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَأَتَهُ}

“Onun ölümüne hükmettiğimizde, ölümünü onlara ancak değneğini yiyen bir kurt göstermişti.”²¹³

²¹² Furkân 25/45

²¹³ Sebe 34/14

Yukarıdaki ayette Süleyman (a.s)’ın öldüğünü gösteren kurt ve söz konusu kurdun değneği yemesi الدَّال (gösteren); Süleyman (a.s)’ın ölümü ise الْمَذْلُول (gösterilen) için örnektir. Nitekim kurdun varlığı olmasaydı Süleyman (a.s)’ın öldüğü fark edilmeyecekti.

Aşağıda دَلَّ fiilinin عَلَى harfi cerriyle birlikte muzâri formda işaret etmek, göstermek anlamında kullanıldığı ayetler verilmiştir:

{وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ

نَاصِحُونَ}

“Daha önce ona sütannelerinin sütünü emmesine müsaade etmedik. Kız kardeşi ‘Size onun bakımını sizin adınıza üstlenecek ve ona içtenlik ve şefkatle davranacak bir aile göstereyim mi?’ dedi.”²¹⁴

{فَوَسَّوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَىٰ شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبْلَىٰ}

“Şeytan ona vesvese vererek ‘Ey Âdem! Sana ebedilik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?’ dedi.”²¹⁵

{وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ يُبْتَئِكُمُ إِذَا مَرَّكُمْ كُلٌّ مِّمَّكُمْ إِنَّا كُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ}

“İnkarcılar şöyle dediler: Çürüyüp ufalandıktan sonra sizin yeniden diriltileceğinizi söyleyen bir adamı size gösterelim mi?”²¹⁶

{إِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُ}

“Kız kardeşin gidip ‘size onun bakımını üstlenecek kimseyi göstereyim mi?’ demişti.”²¹⁷

Son olarak Kurtubî (ö. 671/1273) Arâf suresinin فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ “Şeytan o ikisini (Âdem ile Havva’yı) kandırarak yasağa sürükledi.”²¹⁸ ayetinde geçen دَلَّى (sarkıtmak,

²¹⁴ Kasas 28/12

²¹⁵ Tâhâ 20/120

²¹⁶ Sebe 34/7

²¹⁷ Tâhâ 20/40

²¹⁸ Arâf 7/22

indirmek) fiilinin دَلَّلَ (cesaretlendirmek) anlamında olduğunu ifade ederek bu fiiller arasındaki anlamsal yakınlığa dikkat çekmektedir. Ayetteki دَلَّلَهُمَا ifadesiyle جَرَّاهُمَا عَلَى الْمَعْصِيَةِ فَخَرَجَا مِنَ الْجَنَّةِ “Onları cesaretlendirip günaha sevk etti ve böylece cennetten çıktılar.” anlamının kastedildiğini söylemektedir.²¹⁹ Aynı zamanda el-Ezherî دَلَّلَهُمَا ifadesinin الشَّجَرَةِ عَلَى أَكْلِ الْإِبْلِيسُ “İblis onları ağacın yemişinden yemeye sevk etti, cesaretlendirdi.” anlamına geldiğini söyleyerek دَلَّلَهُمَا ifadesiyle kastedilenin دَلَّلَهُمَا olduğunu belirtmektedir.²²⁰

Söz konusu ayette Allah’ın kendilerini sakındırdığı ağaçtan Hz. Âdem ile Havva’nın yemelerine sevk eden şeytanın işareti الدَّالَّ (gösteren, işaret eden); bu işaret sonrası Hz. Âdem ile Havva’nın zihinlerinde oluşan kavram yani işaretin içeriği ise الْمَدْلُول (gösterilen, işaret edilen) olmaktadır.²²¹

Kurtubî’nin aktardığına göre yukarıdaki ayet ile ilgili İbn Abbâs, şeytanın yemin ederek Hz. Âdem ile Havva’yı aldattığını ifade eder. Hz. Âdem hiç kimsenin Allah’a yalan yere yemin etmeyeceğini düşünüyordu. Ancak, şeytan hem vesvese vererek hem de yemin ederek onları aldatmıştı.²²²

Yukarıdaki ayetlerde “delâlet” kavramının kullanımı incelendiğinde bu kavramın ifade ettiği “göstermek, işaret etmek, sevk etmek, rehberlik etmek” gibi anlamlarıyla kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu kavramın Kur’an-ı Kerim’deki kullanımlarının gerek sözlük gerek de terim anlamlarıyla uyumlu olduğu anlaşılmaktadır.

²¹⁹ el-Kurtubî, a.g.e, Cilt: 9, s. 179.

²²⁰ Ahmed el-Ezherî, a.g.e, Cilt: 14, s. 172.

²²¹ el-Kerâ’in, a.g.e, s. 24.

²²² el-Kurtubî, a.g.e, Cilt: 9, s. 178.

İKİNCİ BÖLÜM

ANLAM ALANI TEORİSİ VE ANLAMSAL İLİŞKİLER

1. ANLAM ALANI TEORİSİ

Dil yapısı, insanın çevresi yani dünya ile karşılaşması sonucu zamanla edindiği tasavvur yapısına dayanmaktadır. Bir anlam alanı olarak dil alanı, bu yapının içerisinde belirli bir yer tutar. Bu yer ise kelime hazinesinin genel gruplaşması ile ilgilidir. Bir dilin kelime hazinesini meydana getiren kelimeler, o dili konuşanların dilinde rastgele bir araya gelmiş değildir; aksine bir bütünün parçaları olarak uzaktan veya yakından birbiriyle ilgilidir. Dolayısıyla dil bütünlüğü olmadan bütünün parçaları hakkında fikir yürütmek sağlıklı değildir.

Alman dil bilimci Jost Trier (ö. 1970) 1931’de yayımladığı “Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes; die Geschichte eines Sprachlichen feldes” adlı çalışmada Saussure ve Wilhelm von Humboldt (ö. 1835)’un dil konusundaki görüşlerinden hareketle bilişsel süreç ve sözcük hazinesinin kazanımıyla ilgili düşünceler ileri sürmüştür. Humboldt, dili düşünme ve iletişim aracı olmakla birlikte bir etkinlik (energia) olarak tanımlar. Bu bakış açısına göre dil, bir iç sisteme sahip olup kelime hazinesi de bunun bir parçasıdır. Bununla birlikte Humboldt, bütün dillerdeki ayırt edici temel özelliğin sınıflandırma sistemi olduğunu savunur.²²³

Humboldt’tan sonra kelimenin anlamını yeniden ön plana çıkaran dil bilimci Saussure olmuştur. Kelime ile söz arasındaki temel farkı ortaya koyan Saussure’dur. Ona göre kelime sosyal; söz ise bireyseldir. Saussure, tarihe dayanan inceleme yöntemini değiştirerek kelimeleri tarihî gelişim içerisinde kronolojik bir biçimde değil; onları aralarındaki anlamsal ilişkiler yönünden araştırmıştır. Ona göre izlenecek yol diyakronik değil; senkroniktir. “*Kelimelerin anlamları herhangi bir yardıma ihtiyaç duyulmadan kendiliğinden anlaşılabilir.*” kanaati hâlâ devam etse de Saussure buna karşılık kelimenin

²²³ Sueda Özbent, “Sözlüksel Alan Teorisi ve Çeviri”, *Dialog*, 2013/2, s. 55-56.

anlamının karşılıklı sınırlandırma prensibine göre ortaya çıkarılması gerektiğine inanıyordu. Nitekim bir şeyi ifade ederken kelimelerin anlamları üzerinde düşünüp kelimeler arasında seçim yapmak gerekir. Unutulmamalıdır ki akla gelen kelimeler gelişigüzel kelimeler değil; anlam yönünden akraba olan ve aralarında anlam münasebetleri bulunan kelimelerdir. Bu kelimelerin içerisinde birini seçmemiz, onların ortak yönleri arasından o kelimeye özgü olan anlamın belirmesiyle mümkündür.²²⁴

Trier'in dil alanı (sprachfeld) adıyla uyguladığı daha sonra başka dil bilimciler tarafından da ele alınan anlam alanı teorisi, kavramların mozaik gibi çeşitli parçacıkların birleşmesiyle meydana geldiği prensibinden hareketle belirli alanlar içerisinde incelenmeleri gerektiğini savunmaktadır. Bu teoriye göre bir kavramın değeri, kapladığı yerle ve diğer kavramlarla olan ilişkisiyle ortaya çıkmaktadır. Anlamca birbirine yakın ve birbiriyle ilişkili kavramların yer aldığı bu alanda kavramların değerlerinin belirlenmesi değil; zihnin nasıl işlediği, dil denilen sistemin içerisindeki farklı öğelerin okuma, yazma, konuşma esnasında nasıl seçildikleri gibi gözlemler amaçlanmaktadır.²²⁵

Anlam alanı (semantic field) veya sözcüksel alan (lexical field), bir dilde aralarında anlamsal ilişkiler bulunan kelimelerin oluşturduğu gruplardır.²²⁶ Bu gruplar genellikle tek bir isim altında toplanırlar. Örneğin; sarı, mavi, kırmızı, beyaz vb. sözcükler, “renk” sözcüğü altında toplanarak bir grup oluştururlar.²²⁷ Dolayısıyla “renk” sözcüğü farklı renklerin oluşturduğu ortak alanı ifade etmek için kullanılan bir üst veya genel bir kavramdır.

Bu teoriye göre bir kelimenin anlamını daha iyi anlayabilmek için o kelimenin başka kelimelerle oluşturduğu alanı ve anlam yönünden ilişkili olduğu kelimeleri tespit

²²⁴ Hüseyin Sesli, “Dil Alanı Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Basımevi*, Erzurum, 1968, s. 3.

²²⁵ Doğan Aksan, “Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1971, s. 254.

²²⁶ Chunming Gao, “The Application of Semantic Field Theory to English Vocabulary Learning”, *Theory and Practice in Language Studies*, 2013, Vol. 3, No: 11, s. 2031.

²²⁷ Ahmed Muhtâr Ömer, *a.g.e.*, s. 79.

etmek gerekmektedir. Tek başına bir rolü veya anlamı olmayan satranç taşları gibi kelimeler de ancak bir arada oldukları diğer kelimelerle anlam kazanmaktadırlar.

Birbiriyle ilişkili olan kelimeleri bir araya getiren anlam alanları, adeta bir fihrist görevi üstlenerek kelimelerin anlamlarına kolayca ulaşılmasını sağlar. Örneğin akrabalık kavramına baktığımızda bu kavramın kapsadığı alan içerisinde anne, baba, kardeş, amca, hala, dayı, teyze gibi kelimelere ulaşırız. Anlam alanları canlılar, cansızlar, bitkiler, hayvanlar, çiçekler, meyveler gibi çeşitli kategoriler şeklinde meydana gelebilmektedir.²²⁸ Aynı zamanda bu kategoriler de kendi içlerinde alt dallara ayrılabilir. Örneğin; canlılar kategorisi içerisinde hayvanlar, hayvanlar kategorisi içerisinde ise kuşlar, balıklar, sürüngenler gibi alt kategoriler oluşabilmektedir. Nitekim bu teori, kelimeleri daha dar alanlara toplayıp çeşitli alanlar oluşturmakla önem kazanmaktadır. Örneğin araba ile elmayı varlıklar alanı içerisinde ele almak mümkündür. Ancak, alanı daraltıp arabayı araçlar veya taşıma araçları kategorisine; elmayı da meyve kategorisine koyduğumuz zaman hem alanlardaki kelime sayıları azalmakta hem de kelimeler daha belirgin bir hâle gelmektedir.

Anlam alanlarının içeriği zaman, mekân, iklim, coğrafya, inanç, yaşam tarzı gibi birçok etkene bağlı olarak toplumdan topluma farklılık gösterir. Örneğin; geçmiş dönemlerde son derece zengin, canlı ve çeşitlilik gösteren bir renk kültürüne sahip olan Türkçede “renk” kavramının içeriği zamanla değişime uğramıştır. Geçmişte belli eşya veya nesnelerle ilişkilendirilen “renk” alanının muhtevastaki birçok ara renk günümüz Türkçesinde kullanılmamaktadır.²²⁹ Buna karşın bilim, teknoloji, sanayi gibi birçok alanda kullanılan kavramların içeriği geçmiş dönemlere kıyasla daha çok zenginleşmiştir. Bu, son derece doğal bir gelişmedir; zira dil bir kelimeleşme sürecidir. Ayrıca bir alanın muhtevası, o dili konuşan milletin kültür seviyesine ve o dili konuşan dil topluluğunun

²²⁸ Hâdî Nehr, *‘İlmu’ d-Delâleti ’t-Tatbîkî fi’ t-Turâsi’ l-‘Arabî*, 1. Baskı, Dâru’l-Emel, İrbid, 2007, s. 564.

²²⁹ Salim Küçük, “Tarihi Türk Lehçelerinde Renk Adlandırmaları”, *Turkish Studies*, 2010, Volume 5/1, s. 558.

hayatında ne derece ilgi görüp işlendiğine bağlı olarak değişkenlik gösterir. Halkın düşünce dünyasında bir kavram ne kadar önemli ise o derece tekrarlanır ve işlenir. Dolayısıyla bir kavram işlendikçe detay kazanır ve bu detayları ifade edebilmek için o dil topluluğu yeni kelimeler meydana getirir.²³⁰ Örneğin İngilizce veya Fransızca gibi dillerle karşılaştırıldığında Arap dilinde bulunan “deve, at, aslan, çöl” gibi kavramların oluşturduğu alanların içeriği oldukça fazladır.

Anlam alanlarının içeriği oluşturulurken anlamsal ilişkiler göz önünde bulundurulmaktadır. Örneğin; فَهِمَ (anladı), أَذْرَكَ (algıladı), اسْتَوْعَبَ (kavradı), عَرَفَ (bildi) gibi eş veya yakın anlamlı kelimeler bir alan oluştururken; حَارَّ (sıcak), بَارِدٍ (soğuk), شُجَاع (cesur), جَبَان (korkak), كَرِيم (cömert), بَخِيل (cimri) gibi zıt veya karşıt anlamlı kelimeler ise başka bir alan oluşturmaktadır. Ayrıca, bir kökten türeyen kelimeler de aynı alan içinde yer almaktadır. Örneğin; عَلِمَ (bildi), أَعْلَمَ (bildirdi), عَلَّمَ (öğretti) gibi.²³¹

Anlam alanı analizinin amacı; belli bir alan oluşturan kelimeleri bir araya getirerek bu kelimelerin hem kendi aralarındaki anlamsal ilişkileri hem de bunların oluşturdukları alanı ifade etmek için kullanılan üst kavram ile aralarındaki ilişkileri ortaya koymaktır.

Anlam alanı teorisinin gerçekleşmesi için belirlenen başlıca prensipler şunlardır:²³²

- Bir sözcük birimi birden fazla alanda yer almaz.
- Belli bir alana ait olmayan sözcük birimi yoktur.
- Sözcüğün kullanıldığı bağlam göz ardı edilemez.
- Sözcükler, gramer yapısından bağımsız ele alınamazlar.

²³⁰ Hüseyin Sesli, a.g.m, s. 8.

²³¹ Muhammed ‘Alî el-Hûlî, *‘İlmu ‘d-Delâle*, Dâru’l-Fellâh, Süveyleh, 2001, s. 175.

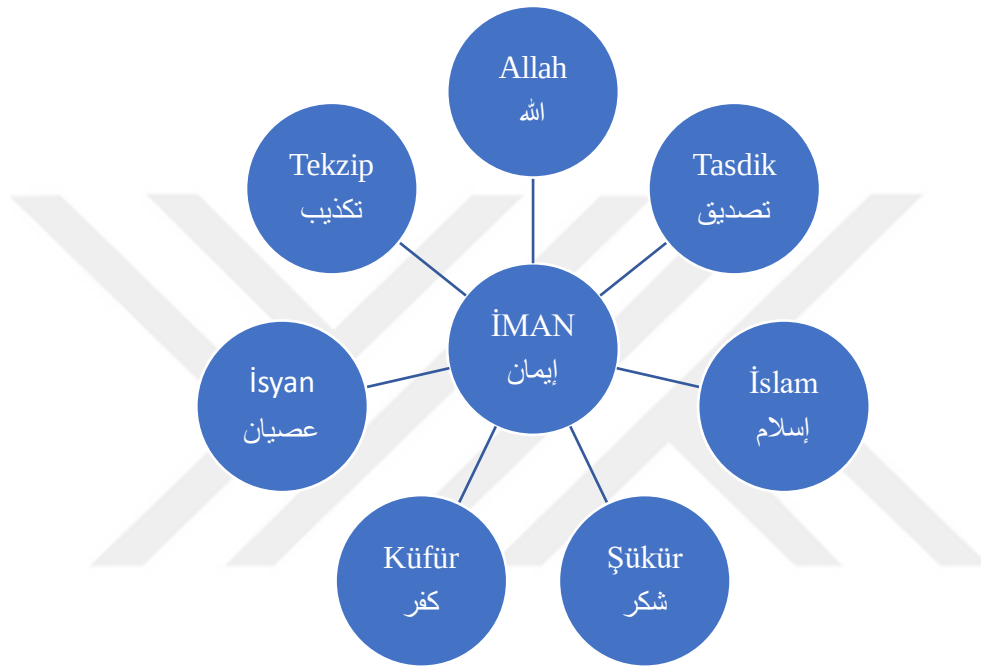
²³² Ahmed Muhtâr Ömer, a.g.e, s. 80.

Toshihiko Izutsu'ya göre semantik alan, mahiyet itibarıyla vokabüle benzer ve vokabüler ile semantik alan arasındaki fark görecelidir. Temelde ikisi arasında bir fark olmayabilir. Birçok alanı içine alan vokabüler, farklı özel alanlara ayrılmaktadır. Ancak bir bütünün özel bir parçası olarak düşünüldüğünde bu parçayı asıl bütünden ayırt etmek için oluşturulan alana semantik alan denir. Dolayısıyla vokabüler, sistem içinde sistem; semantik alan ise onun içinde bir sistemdir. Bu bağlamda teorik açıdan Kur'an vokabülerini bütün Arap vokabüleri içinde özel bir alan olarak saymak mümkündür.²³³

Izutsu, özellikle Kur'an kelimelerinin oluşturduğu semantik alanların incelenmesinde metodolojik bir düşüncenin ifadesi olarak odak kelime (focus word) ve anahtar terimler (key words) gibi iki teknik terim kullanmaktadır. Ona göre anahtar terimler; "Allah, İslam, iman, küfür, nebi, resul" gibi Kur'an'ın düşünce sisteminin oluşmasında rol oynayan önemli kelimelerdir. Kur'an semantiği ile ilgili çalışma yapan biri için en önemli aşama anahtar terimleri belirlemektir. Zira bu, onun yürüteceği çalışmaların yönünü belirleyeceği gibi aynı zamanda yapacağı binanın da temelini oluşturmaktadır. Anahtar terimlerin ana bölümü hemen hemen bellidir; bu konuda bir ihtilaf yoktur. Nitekim "İslam, iman, küfür, nebi" gibi kelimelerin Allah kelimesiyle olan ilişkisini herkes kabul eder. Kendi aralarında bir kelime hazinesi oluşturan anahtar terimler, çeşitli yönlerden birbirine bağlı olup birbirinden bağımsız değildir. Izutsu, bir diğer teknik terim olan odak kelime (focus word) ile anahtar bir kelimeyi kastetmektedir. Bu kelime, bir sistem içerisinde yer alan özel ve bağımsız bir alanı göstermektedir. Temel taşı niteliğinde olan bir odak kelime sayesinde bir alanda yer alan bir grup anahtar kelime diğerlerinden ayrılır. Odak kelime, çeşitli anahtar kelimelerden oluşan bir bölümün önemli bir kavram merkezidir. Bunun esnek bir kelime olduğunu belirten Izutsu, anahtar kelimelerin tümünün odak kelime olmaya aday olduğunu ve sistemin odak kelimesi olabilmesine müsait olduğunu belirtir. Dolayısıyla bir kelimenin herhangi bir semantik

²³³ Toshihiko Izutsu, *a.g.e.* s. 28.

alandaki odak kelime olarak kabul edilmesi, diğer alanlarda normal bir kelime olarak değerlendirilmesine engel olmaz. Konunun daha iyi anlaşılması açısından aşağıdaki tabloda “iman” kelimesinin odak kelime olarak kullanıldığına ve onun etrafında çeşitli anahtar kelimelerin dizilerek hepsinin beraber Kur’an vokabülerinde bir anlam alanı oluşturduğuna bakalım.²³⁴

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere iman kelimesi odak kelime olarak kendi alanının yöneticisi konumundadır. Onun etrafında ise gerek olumlu gerek de olumsuz anlamda kendisiyle ilişkili birçok anahtar kelime dizilerek Kur’an vokabülerinde önemli bir alan meydana getirmiştir. Bu kelime alanına bakıldığında olumlu tarafta Allah, tasdik, İslam, şükür kelimeleri; olumsuz tarafta ise tekzip, isyan, küfür kelimeleri yer almaktadır. Böylece, önemli bir kelime grubu bütün grubu birleştiren ve temsil eden merkezî bir kelime etrafında toplanarak bağımsız bir anlam alanı oluşturmuştur. Merkezde olan kelime bir birlik fikrini verirken; onun etrafındaki kelimelerin her biri temel anlamın özel

²³⁴ Toshihiko Izutsu, *a.g.e.* s. 30.

bir yönünü içinde barındırmaktadır. Bu kelimeler ayrıcalığın temsilcisi konumunda; odak kelime ise birleştiriciliğin temsilcisi konumundadır.

Semantik alanlar ile odak kelimelerin belirlenmesinde yapılacak ilk aşama; kelimenin etimolojik anlamını belirleyip kök anlamına ulaşmak için özellikle ilk dönem sözlük ve kültür kaynaklarına başvurmaktır. Bununla birlikte, üzerinde çalışılan kelime Kur'an'dan bir kelime ise nüzul döneminde ona yüklenen anlamın belirlenmesi gerekmektedir.²³⁵

Semantik alan teorisi birçok yönden kelime ve kavramların daha iyi anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu teorinin sağladığı avantajlardan bazıları şunlardır:

- Alfabetik sisteme göre hazırlanan geleneksel sözlüklerin aksine semantik alanlar oluşturularak hazırlanan sözlükler, kelime ve kavramların anlamlarına daha kolay bir şekilde ulaşma imkânı sağlamaktadır.
- Kimi dil bilimcilerin ad bilimsel (onomasiology) diye niteledikleri bu tarz sözlüklerde, bir dilin veya farklı dillerdeki söz varlıklarının kavram alanlarına göre düzenlenmesi esas alınmaktadır. Bu tür sözlükler, bir dilin iç yapısını ortaya koyma amacıyla hazırlanmakta; dil-düşünce ilişkisinin, dil akrabalıklarının araştırılması ve çeşitli dil bilim konularının aydınlatılmasına olanak sağlamaktadır.²³⁶
- Semantik alanlar sayesinde kelimelerin aralarındaki eş anlamlılık, zıt anlamlılık ve alt anlamlılık gibi anlamsal ilişkiler daha kolay belirlenebilmektedir.
- Semantik alanlar, bir dili başka dillerle karşılaştırmak suretiyle diller arasındaki benzerliklerin ve farklı yönlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır.

²³⁵ Hasan Çetinel, “Dini Kavramların Öğretiminde Semantik Analizlerin Akademik Başarıya ve Kalıcılığa Etkisi”, *Mizânu'l-Hak İslami İlimler Dergisi*, 2019, Sayı: 8, s. 106.

²³⁶ Galip Yavuz, “Sözlükbilim ve Arapça Sözlük Çalışmalarına Tarihsel Bir yaklaşım”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2002, s. 117.

- Semantik alanlar, birbiriyle ilgisi olmayan binlerce kelimeyi bir arada vermek yerine; aralarında anlamsal ilişkiler olan kelimeleri bir araya getirerek bir dilin doğası hakkında geniş bir perspektif sunmaktadır.²³⁷
- Konuya eğitim bilimleri açısından bakıldığında kavramların öğretilmesinde semantik alan çalışmalarının büyük önem arz ettiği görülmektedir. Zira kavram öğrenmek, temelde ayırt etmeyi öğrenmektir. Kavramlar, aralarında benzerlik veya farklılık olan nesneleri gerek ortak gerek de farklı özellikleri temel alarak kategorize eden zihinsel tasarımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. O hâlde aynı semantik alan içerisinde bulunan kavramların birleştiği ve ayrıldığı yönleri belirlemek, öğrenme açısından oldukça önemlidir. Örneğin merkezinde “adalet” kavramının olduğu aşağıdaki şemada²³⁸ aynı kavramsal alanda bulunan hangi kavramın öğretimi ele alınırsa alınsın, öğretim sürecinde aynı semantik alanda bulunan bu kelimelerin aralarındaki anlamsal ilişkilere değinmek, kavram kargaşasına yer vermeden kavramların doğru bir şekilde anlaşılmasına katkı sunacaktır.

²³⁷ Muhammed ‘Alî el-Hûlî, *a.g.e*, s. 181.

²³⁸ Hasan Çetinel, Doktora Tezi: *Dini Kavramların Semantik Analiz Yolu ile Öğretiminin İmkan ve Sınırları*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, 2018, s. 117.

Kur'an tefsiri açısından anahtar kelimeler ile odak kavramların göz önünde bulundurulması önem arz etmektedir. Bunların analizleri ve yorumları yapılarak semantik alanları doğru bir şekilde tespit edilmelidir. Kur'an kavramları ilk olarak bulundukları ayetler kapsamında, daha sonra Kur'an'ın bütününde ve muhataplarına sunmak istediği görüş çerçevesinde anlamlandırılmalıdır. Nitekim bazen cümlenin tamamlayıcı unsurlarından biri değerlendirilmediğinde Kur'an'ın ilgili bölümde vermek istediği mesajlardan farklı olarak birtakım sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla Kur'an kavramları anlamlandırılırken hem siyak hem de ayetler bazında anlatılanlar göz önünde bulundurulmalıdır. Kavramların bulundukları anlam alanlarından ve bütünlükten koparılması doğru bir yaklaşım değildir. Bütünlük prensibinden ayrılan bu ve benzeri parçacı yaklaşımlar, Kur'an'ın kastetmediği farklı anlamların ortaya çıkmasına sebep olabilir. Kur'an kavramlarının anlaşılması açısından bu konuya özen gösterilerek parça-bütün veya bütün-parça ilişkilerinin kurulması gerekmektedir. Bu konu aynı zamanda

Kur'an'ın tefsiri için uygulanmaya çalışılan hermenötik yöntemin de üzerinde durduğu konular arasında yer almaktadır.²³⁹

Bilindiği üzere kelimeler, bir dilin özünü oluşturmaktadır. Kelimelerin anlamları doğru tespit edilmediği takdirde cümleler anlaşılmaz. Ayrıca her bir kelimenin anlamı, kullanıldığı bağlama göre de değişebilmektedir. Bu açıdan semantik analiz, kelimelere üzerinde uzlaşılan anlamlar vermek suretiyle cümledeki anlamın doğruluğunu belirleme aşamasıdır. Semantik analiz, kelimelerin kök anlamlarına inme amacıyla gerçekleştirilen bir çalışmadır. Bununla birlikte semantik analiz; kelimelerin kök anlamlarından hareketle onların tarihsel süreçte kazandıkları anlamların analizini yaparak hem bu anlamların hem de türevlerin içerisinde kök anlamın olup olmadığının araştırılmasıdır. Dolayısıyla semantik analiz yapan kişinin, kelimelerin anlamlarının tarih boyunca ne tür daralmaya ve genişlemeye uğradığını da ortaya koyması gerekmektedir. Ayrıca, analizi yapılan kelime veya kavramın hangi semantik alan içerisinde yer aldığının belirlenmesi gerekmektedir. Bu kriterler, semantik analiz yöntemini objektif kılan en önemli kriterler arasında yer almaktadır.²⁴⁰

1.1. Batı'da Anlam Alanı Teorisi

Günümüzde semantik alanlar (semantic fields) veya semantik alan teorisi (semantic field theory) olarak bilinen bu teori, ilk olarak 1920 ila 1930'lu yıllarda Guido Ipsen (1924), Jelle Jolles (1934), Walter Porzig (1934), Jost Trier (1934) gibi Alman ve İsviçreli bilim insanları tarafından ortaya atılmıştır. Bununla birlikte, bu teorinin kökenleri Wilhelm von Humboldt (1836) ve Johann Gottfried Herder (1772)'in fikirlerine kadar götürülebilmektedir. Daha sonra Batı'da bu teorinin gelişmesine katkıda bulunanlar arasında Suzanne Öhman (1951), Stephen Ullmann (1957), Els Oksaar (1958), Wolfgang

²³⁹ Hasan Yılmaz, "Kur'an'ı Anlamada Odak Kavramların Bilinmesinin Önemi Üzerine Analitik Bir Değerlendirme", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, Sayı: 22, s. 240.

²⁴⁰ Ali Galip Gezgün, a.g.m, s. 134.

Kühlwein (1967), Leslie Seiffert (1968), Horst Geckeler (1971) gibi bilim insanları yer almıştır. Bütün bu isimler arasında semantik alan tarihine damga vuran ve bu teorisinin yeni bir aşamaya geçmesinde öne çıkan isim Jost Trier olmuştur. Ancak, Trier'ın 1938'den sonra alan teorisine dair hiçbir şey yayınlamadığı dikkat çekmektedir. Onun görüşleri daha çok öğrencileri, özellikle kendi anlam teorisini detaylandırmaya ve geliştirmeye çalışan Leo Weisgerber tarafından geliştirilmiştir. Weisgerber (1954) yazdığı pek çok makaleyle bu konudaki görüşlerini açıkça Trier'ın görüşleriyle ilişkilendirdi. O, daha sonra Trier-Weisgerber teorisi diye adlandırılabilir önemli yayınlardan sorumlu “Sprache und Gemeinschaft-Language and Society” hareketinin öncüsü olmuştur.²⁴¹ Modern dil bilimcilerden Weisgerber ve Humboldt gibi önemli isimler, dildeki kelimeleri her biri alt alanlar oluşturan ve kavramsal bir alan şeklinde ortaya çıkan sözcüksel birim katmanlarına ayırmışlardır.²⁴²

Trier, her dilin var olan gerçekliği sınıflandırarak kendi perspektifini ve anlam alanını oluşturduğunu ifade eder. Ona göre anlam, yalnızca sözcüksel alanla ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla sözcüksel alanın olmadığı yerde anlam da yoktur. Bir sözcüğü doğru anlayabilmek için sözcüksel alanın tamamını bilip o alana hâkim olmak gerekmektedir. Trier ile Weisgerber'in dilsel/sözcüksel alana dair anlam anlayışı örtüşmektedir. Weisgerber'e göre insan ile dış dünyadaki gerçeklik arasında bulunan, insanın iç ve dış dünyası arasındaki bağlantıyı kuran bir tür ara dünya vardır. Bu ara dünya ile farklı diller ve toplumlar, gerçeği farklı şekilde yorumlayıp ifade ederler. Trier, dildeki sözcüklerin aralarındaki anlamsal ilişkileri açıklamak üzere sözcüksel alan teorisini geliştirmiş ve hiçbir sözcüğün insan bilincinde bağımsız bir şekilde yer alamayacağını savunmuştur. Ona göre sözcükler, ancak bulunduğu sözcüksel alanlar içerisinde anlamlıdır.²⁴³

²⁴¹ John Lyons, *Semantics*, Cambridge University Press, New York, 1977, Volume: 1, s. 250.

²⁴² Muhammed Ğālīm el-Hâcc, *el-Ma'nâ ve 't-Tevâfuk Mebâdi' li Te'sili'l-Bahsi'd-Delâliyyi'l-'Arabî*, 1. Baskı, 'Alemlü'l-Kutubi'l-'Arabî, Ürdün, 2020, s. 160.

²⁴³ Sueda Özbent, a.g.m, s. 56.

Saussure’a göre dildeki her bir kelime, kendisiyle başka kelimelerin ilişkili olduğu bir düşünce ağıyla çevrilidir. Bu çağrışımlar, biçim ve anlama uzanan kavramlar ve formüllerle ilgilidir. Bu durum ise kendisini kelimedede ortaya çıkarmaktadır. Örneğin; aynı kökten gelen fillerin aralarındaki biçimsel ve anlamsal ilişki ile aynı eklerle biten kelimelerin aralarındaki anlamsal benzerlik ve ilişki gibi. Saussure, bu tür çağrışımların meydana getirdiği biçimsel ve anlamsal benzerliklerin sınırsız sayıdaki kelimeler arasında bulunduğuna dikkat çekmiştir.

Saussure’un *value* (değer) düşüncesi de semantik alan teorisi açısından önemlidir. Ona göre kelimenin sahip olduğu değer, anlamı meydana getiren unsurlardan bir unsurdur. Kelimelerin değerleri başka kelimelerle ilişki kurdukça daha fazla artmaktadır. Aynı zamanda kelimelerin değerleri bir dilden başka bir dile farklılık göstermektedir. İngilizcedeki çoğul çekiminin değeriyle Arapçadaki değeri farklıdır.²⁴⁴ İngilizce çoğul çekimi “ikillik” değerini içine alırken; Arapçadaki çoğul çekiminde “ikillik” için ayrı bir çekim vardır. Örneğin; *two cars* (iki araba), *three cars* (üç araba), سَيَّارَتَانِ (iki araba), ثَلَاث سَيَّارَات (üç araba) gibi.

Eugene Nida (ö. 2011) ve A. Julien Greimas (ö. 1992) gibi önemli dil bilimciler de semantik alan teorisine katkıda bulunmuşlardır. Nida, Meksika dilinde “gürültü” kavramına işaret eden kelimeleri tartışmış ve bu kelimenin alanı içerisinde aşağıdaki altı kelime veya kavramın bulunduğunu ortaya koymuştur:

- 1- Çocukların bağırması
- 2- İnsanların yüksek sesle konuşmaları
- 3- İnsanların öfkeyle konuşmaları
- 4- İnsanların aralarındaki çekişme, kavga
- 5- Artan, çoğalan gürültü

²⁴⁴ Mahmud Câddurrab, “Nazariyyetu’l-Hukûli’d-Delâliyye ve’l-Me’acim el-Ma’neviyye”, *Mecelletu Mecma’il-Lugati’l-‘Arabiyye*, 1992, Sayı: 71, s. 216.

6- Cenaze gürültüsü

Greimas ise kendi döneminde Fransız basınında yer alan modaya özgü kelimeleri bir araya getirerek anlamsal alana dikkat çekmiştir. Moda teriminin alanına giren; *bien porte* (güzel giyimli), *comme il faut* (düzgün bir şekilde), *elegant* (şık) gibi pek çok kelime ve ifadeyi bir araya getirmiştir.²⁴⁵

Anlam alanı teorisinin ortaya çıkmasıyla birlikte geleneksel sözlük anlayışına da eleştiriler yöneltilmeye başladı. Kelimelerin dağınık bir şekilde aralarında anlamsal hiçbir bağ bulunmadan bir torba içerisinde toplanması, anlam alanı teorisini savunan modern dil bilimcilerin eleştirilerinin başında gelmekteydi. Bunun neticesinde, kelimelerin sistemli bir şekilde bir araya getirildiği ve anlam alanlarından oluşan kavramsal sözlük oluşturma düşüncesi egemen olmaya başladı. Bu anlayış, alfabetik sisteme göre hazırlanmış ve dildeki sözcüklerin toplandığı adeta bir divan hükmünde olan sözlük anlayışından uzaklaşmaya başladı. Bu düşünce temelli hazırlanan yeni sözlüklerde, sözcüklerin gruplar hâlinde kategorize edilerek belirli ve odak kavramlar altında toplanma fikri temel teşkil ediyordu. Örneğin bu tür sözlüklerde genel bir eksen veya düşünce olarak aile kavramını araştıran biri, bu kavramın alanı içerisine giren anne, baba, akraba gibi aralarında semantik bağların olduğu kelime ve kavramlara ulaşp bunları daha kolay bir şekilde zihnine yerleştirebilmektedir.²⁴⁶ Bu yeni tarz ile hazırlanan sözlüklerde farklı yöntemler ve çeşitli sınıflandırmalar uygulanmıştır. İsviçreli dil bilimci Walther von Wartburg (ö. 1971)²⁴⁷ semantik alan sınıflandırmasını üç eksenle ele almıştır:²⁴⁸

- 1- Evrenle ilgili sözcükler; gökyüzü, atmosfer, yeryüzü, bitki, hayvan...
- 2- İnsanla ilgili sözcükler; insan bedeni, akıl, düşünce, toplumsal hayat...
- 3- Bilim, sanat gibi insanın evrenle ilişkili olduğunu gösteren sözcükler.

²⁴⁵ Rahmûn Semâh, Yüksek Lisans Tezi: *el-Hukûlu'd-Delâliyye fî'l-Kur'âni'l-Kerîm-Sûretu Yâsîn Enmûzecen*, Camiatu Bejaia, Cezayir, 2017, s. 19.

²⁴⁶ 'Ammâr Şelvây, "Nazariyyetu'l-Hukûli'd-Delâliyye", *Mecelletu'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye*, Câmîiatu Muhammed Hîder, Biskra, Cezayir, 2002, Sayı: 2, s. 45.

²⁴⁷ Sylvain Auroux, *History of the Language Sciences*, Walter de Gruyter, Berlin, 2001, s. 1657.

²⁴⁸ Hâtem Sâlih ed-Dâmin, *'İlmu'l-Luga*, el-Mektebetu'l-Vataniyye, Bağdâd, 1989, s. 75.

Bir grup dil bilimcinin Yunanca Yeni Ahit'in kelimelerini sınıflandırarak hazırladıkları sözlük, bu yöntemle hazırlanan en kapsamlı ve en bilinen çalışmalardan biridir. Beş bin kelimenin, on beş bin alanda sınıflandırılarak hazırlandığı sözlükte dört temel alan öne çıkmaktadır. Bu alanlar şöyledir:

- 1- Varlıklar (Entities/المَوْجُودَات)
- 2- Olaylar (Events/الأَحْدَاث)
- 3- Soyut Kavramlar (Abstracts/المَجْرَدَات)
- 4- İlişkiler (Relations/العَلَاَقَات)

Sözlükte, yukarıdaki her bir bölüm alt bölümlere ayrılmış küçük bölümler içermektedir.

Avrupa'da konu veya kavramların esas alınıp sınıflandırılmak suretiyle hazırlanan sözlüklerin en çok bilinenlerinden biri de Mark Roget (ö. 1869)'in İngilizce *Roget's Thesaurus of English Words and Phrases* adlı eseridir. Roget'in İngilizce kelime ve ifadeleri semantik alanlara ayırarak hazırladığı bu eserinde John Wilkins (ö. 1672)'in *Essay Towards a Real Character and a Philosophical Language* adlı çalışması etkili olmuştur.²⁴⁹

1.2. İslam Düşüncesinde Anlam Alanı Teorisi

Arap dili ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde anlam alanı teorisinin varlığının çok eskilere dayandığı görülmektedir. Her ne kadar günümüzdeki kadar sistemli ve uygulamalı olmasa da geçmişte yapılan tematik ve kavramsal alan sözlüklerinin bu düşünce temeline dayandığı aşîkardır. Bu düşünceden hareketle yapılan çalışmalardan biri Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838)'ın *el-Garîb 'ul Musannef* adlı eseridir. Bu eser, Hz. Peygamber'in hadislerinde geçen nadir kelimelerle ilgili olup

²⁴⁹ Ahmed Muhtâr Ömer, *a.g.e*, s. 84.

konulara göre hazırlanmış ilk lügat kitabıdır.²⁵⁰ Yine İbnu's-Sikkât (ö. 244/858)'in *Kitâbu'l-Elfâz*'ı, İbn Sîde (ö. 458,1066)'nin *el-Muhassas*'ı, Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009)'nin *et-Telhîs fî Ma'rifeti Esmâi'l-Eşyâ*'sı, Ebû Mansûr es-Seâlibî (ö. 429/1038)'nin *Fıkhu'l-Luga ve Sırru'l-'Arabiyye*'si konulara göre hazırlanan ve hayvanlar, bitkiler, ağaçlar, giysiler, eylemler gibi pek çok anlam alanı içeren eserlerin başında gelmektedir.

es-Seâlibî, *Fıkhu'l-Luga ve Sırru'l-'Arabiyye*'de insanların ve hayvanların açlık, susuzluk, yeme, içme gibi eylemlerini ve durumlarını ele aldığı bölümde تَرْتِيبُ النَّوْمِ (Uykunun sıralaması/aşamaları) başlığı altında “uyku” eylemini şöyle derecelendirmiştir:²⁵¹

- النَّعَاسُ: Uykunun geldiği ilk an, uyuklama
- الْوَسَنُ: Uyuklamanın ağırlaşması
- التَّزْنِيقُ: Uykunun gözlere karışması
- الْكَرَى وَالْغُمُضُ: İnsanın uyku ile uyanıklık arasında olması
- التَّغْفِيقُ: Uyurken başkalarının sesini duyma hâli
- الْإِغْفَاءُ: Hafif uyku
- التَّهْوِيمُ وَالْغَرَارُ وَالتَّهْجَاعُ: Kısa süreli uyku
- الرُّقَادُ: Uzun süreli uyku
- الْعَرَقُ: Derin uyku
- التَّسْبِيخُ: Uykunun en ağır hâli

²⁵⁰ Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm, *el-Garîb'ul Musannef*, Tahkik: Ramazân 'Abduttevvâb, 1. Baskı, Mektebetu'-Sekafeti'd-Dîniyye, Bur Said, 1989, Cilt: 1, s. 319.

²⁵¹ Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Fıkhu'l-Luga ve Sırru'l-'Arabiyye*, Tahkik: es-Sekâ ve'l-Ebyârî ve Şelebî, 1. Baskı, Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1938, s. 177.

İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) de birçok kelime ve kavramı farklı alanlara ayırarak incelediği *Medâricu's-Sâlikîn* ile *Ravdatu'l-Muhibbîn ve Nuzhetu'l-Muštâkîn* adlı eserlerinde²⁵² yukarıdakine benzer şekilde çeşitli anlamsal derecelendirmeler yapmıştır. İbn Kayyim, *فِي مَرَاتِبِ الْمَحَبَّةِ* (Sevgi aşamaları hakkında) başlığı altında *الْمَحَبَّة* (sevgi) kavramının alanına giren kelimeleri şöyle derecelendirmiştir:²⁵³

- **الْعَلَاَقَة**: Kalbin sevgiliye bağlanması durumudur.
- **الْإِرَادَة**: Kalbin sevgiliye meyletmesi ve onu istemesi durumudur.
- **الصَّبَابَة**: Suyun yukarıdan aşağıya dökülmesi gibi kalbin sevgiliye yönelmesi ve bundan kendini alıkoyamaması durumudur.
- **الْعَرَام**: Kalbin sevgiliye yapışması ve ondan ayrılmaması durumudur. Bu kelime *إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا* ayetinde bu anlama işaret etmekte ve “*cehennem azabının onun ehline yapışıp onlardan ayrılmadığını*” ifade etmektedir.
- **الْوَدَاد**: Sevginin saf, temiz, katışıksız olması durumudur. Allah'ın güzel isimlerinden biri olan *وَدُود* ismi ise hem ism-i fâil olarak kabul edilen ve kullarını çok seven anlamında hem de ism-i meful olarak kabul edilen ve kulları tarafından çok sevilen anlamında bir isimdir.²⁵⁴ Bu ismin Bürûc suresinde *وَهُوَ الْعَفُورُ الْوَدُودُ* “*O, çok bağışlayan; çok seven ve sevilendir.*”²⁵⁵ şeklinde *الْعَفُورُ* ismiyle birlikte geçmesi ve Hûd suresinde *إِنَّ رَبِّيَ رَحِيمٌ وَدُودٌ* “*Şüphesiz ki Rabbim çok merhametli; çok seven ve sevilendir.*”²⁵⁶ şeklinde

²⁵² İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ravdatu'l-Muhibbîn ve Nuzhetu'l-Muštâkîn*, Tahkik: Muhammed ‘Uzeyr Şems, Daru Alemlî'l-Fevâid, Mekke, t.y, s. 45.

²⁵³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, Tahkik: Muhammed el-Mu‘tasım Billah el-Bağdâdî, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 2003, Cilt: 3, s. 29.

²⁵⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.* s. 4794.

²⁵⁵ Bürûc 85/14

²⁵⁶ Hûd 11/90

رَحِيم ismiyle birlikte kullanılması Allah ile kulları arasındaki sevgi ilişkisini ortaya koymaktadır.

- **الشَّغَف**: Bu kelimenin anlamına dair farklı yaklaşımlar vardır. Bunlardan birincisi sevginin kılıf gibi kalbi kaplayıp kuşatarak başka bir sevginin girmesine müsaade etmemesi; ikincisi ise sevginin kalbin üstünü örten zarı (شَّعَاف) delerek kalbin içine ulaşması ve dokunması durumudur. Bu kelime Yûsuf suresinde Mısır kralının karısının Hz. Yûsuf (a.s)’a olan sevgisi bağlamında *“Onun aşkı yüreğine işlemiş.”* قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا şeklinde geçmektedir.²⁵⁷ Bu ayetteki شَغَف kelimesini ع harfi ile قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا şeklinde okuyanlar da olmuştur. شَغَف kelimesi ise sevginin kalbin en yüksek yerinde olması, sevginin kalpte bulunduğu lezzetle kalbi yakıp kavurması ve adeta yok etmesi gibi anlamlara gelmektedir.²⁵⁸
- **العِشْق**: Sevginin aşırı olması ve seven kişi için korkulan bir durumdur. Âşık olan kişi, ağacın veya sarmaşığın (عَشَقَّة) sararıp solmasına benzetildiğinden dolayı عَاشِق diye adlandırılmıştır. Zira âşık olan kişi, aşırı ve şiddetli sevgi sebebiyle sararıp solar. Aşkta olan aşırılıktan ötürü bunun ne Allah’ın kullarına olan sevgisi ne de kulların Allah’a olan sevgisi anlamında kullanılabileceği iddia edilmiştir.
- **التَّئِيم**: Boyun eğme, alçalma, yalvarma durumudur. Bu durumda olan kişi için تَيْمَهُ الْحُبُّ *“Aşk onu kölesi yaptı, sefil duruma düşürdü.”* denir.
- **التَّعَبُّد**: Yukarıdakinin (التَّئِيم) bir üst derecesinde bulunan bu durum, seven kişinin sevdiğine kul köle olmasıdır. Bu durumda olan kişi (عَبْد), kendini tamamen sevdiği kişiye adanmış ve onun kulu kölesi olmuştur.

²⁵⁷ Yûsuf 12/30

²⁵⁸ İbn Manzûr, a.g.e. s. 2281.

- **الْخَلَّة**: Sevginin seven kişinin ruhuna ve kalbine girerek onda başka sevgililer için yer bırakmaması durumudur.

Ebû Hilâl el-Askerî *et-Telhîs fî Ma'rifeti Esmâi'l-Eşyâ*'da kırk farklı bölümde çeşitli anlam alanları oluşturmuş; bu alanlardaki kelime ve kavramların semantik analizini yapmıştır. Kitapta incelenen anlam alanlarından bazıları şunlardır:²⁵⁹

- İnsan Uzuvarları ile İlgili Kelimeler
- Akrabalık ile İlgili Kelimeler
- Elbise ile İlgili Kelimeler
- Yiyecekler ile İlgili Kelimeler
- Ev Eşyaları ile İlgili Kelimeler
- Bitkiler ile İlgili Kelimeler
- Yeryüzü, Gökyüzü ve Dağlar ile İlgili Kelimeler
- Kuşlar ile İlgili Kelimeler

Aşağıdaki küçük risaleler hâlinde yapılan tematik çalışmalar da Arapların erken dönemlerden itibaren anlam alanıyla ilgilendiklerine örnek verilebilir:

- Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822), *el-Eyyâm ve'l-Leyâlî ve's-Şuhûr*
- Ebû 'Alî Kutrub (ö. 210/825), *Kitâbu'l-Ezmine*
- Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830), *Kitâbu'l-Matar*
- Ebû Saîd el-Asmaî (ö. 216/831), *Kitâbu'l-İbil, Kitâbu'l-Hayl, Kitâbu'n-Nebât, Kitâbu Halki'l-İnsân, Kitâbu's-Silâh*
- Ebû Hâtîm es-Sicistânî (ö. 255/869), *Kitabu'n-Nahle*

Yukarıdaki çalışmalardan anlaşılacağı üzere Araplarda semantik alan çalışmaları erken dönemlerde başlamıştır. Gerek tek bir alanın gerek de çeşitli alanların incelendiği pek çok eser semantik alan teorisine temel teşkil edecek niteliktedir.

²⁵⁹ Ebû Hilâl el-Askerî, *et-Telhîs fî Ma'rifeti Esmâi'l-Eşyâ*, Tahkîk: İzzet Hasan, 2. Baskı, Daru Talâs li'd-Dîrasâtî ve't-Tercemetî ve'n-Neşr, Dimeşk, 1996, s. 32.

2. ANLAMSAK İLİŞKİLER

2.1. Eş anlamlılık

Türkçede genellikle ortak bir isimlendirme olarak kullanılan “eş anlamlılık” terimi için aynı zamanda “yakın anlamlılık, anlamdaşlık” gibi ifadeler de kullanılmaktadır.²⁶⁰ Eş anlamlılık (synonym); iki veya daha fazla göstergenin aynı anlama gelmesi, farklı gösterenlerin aynı gösterileni belirtmesidir. Örneğin; siyah ve kara sözcükleri birçok bağlamda eş anlamlılık gösteren sözcüklerdir.²⁶¹

Eş anlamlılık konusu; kavram sorunu, kelime-kavram ilişkileri ve genel olarak anlam bilimi ve diğer dil bilim konuları açısından önem arz ettiği için geçmişten beri bu dil olayı üzerinde durulmuştur. Geçmişten günümüze kadar birçok dilde eş anlamlı kelimeleri bir arada toplayan çeşitli eserler telif edilmiştir. Araştırmacılar tarafından farklı yaklaşımlarla çeşitli eş anlamlılık tanımları yapılmış; eş anlamlı olduğu belirtilen kelimelerin benzerlik düzeyini ifade etmek için eş anlamlılık sınıflandırmaları oluşturulmuştur.

Aslında birden fazla sözcüğün aynı olamayacağı ve birbirinin tam olarak anlamını karşılamayacağı bugün çoğu dil bilimci tarafından kabul edilmektedir. Aynı zamanda bu eşlik veya eşitlik durumu, bu dil olayını karşılayan bazı terimlerle sınırlı kalmış bulunmaktadır. Zira “bir kavram için bir sözcük” prensibi benimsendikten sonra, birden çok sözcüğün aynı kavramı yansıtmaması düşünülemez. Dolayısıyla bu türden sözcüklere yakın anlamlı sözcükler denilmesi daha doğru olsa gerektir.²⁶²

Eş anlamlılık olgusunun temelinde soyut bir kavram olan anlam olduğundan dolayı sözcüklerin tam olarak anlam özdeşliği yansıtmaması zor bir durumdur. Bundan

²⁶⁰ Ahmet Akçataş&Elif Arı, “Anlambiliminin Eş Anlamlılık Sorunu”, *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 2018, 2(2), s. 64.

²⁶¹ Berke Vardar, *Açıklamalı Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2002, s. 94.

²⁶² Doğan Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1971, s. 72.

dolayı eş anlamlılık literatürde daha çok “güçlü anlam benzerliği” şeklinde ifade edilmektedir.²⁶³

Eş anlamlılık çoğu zaman salt nitelikli değildir; bundan dolayı özdeşlikten daha çok anlamca yakınlık belirtir. Zira hiçbir anlam farkı olmaksızın birbirinin yerine geçebilecek göstergeler az sayıdadır.²⁶⁴

Türkçede genellikle ortak bir isimlendirme olarak kullanılan “eş anlamlılık” terimi için aynı zamanda “yakın anlamlılık, anlamdaşlık” gibi ifadeler de kullanılmaktadır. Söz konusu olgu için kullanılan “eş anlamlılık, anlamdaşlık” ifadeleri de adlandırma sorunu tartışmasını beraberinde getirmektedir. Bu terim için kullanılan “eş” yani “aynı” olma durumu, terimin karşıladığı anlam ile bağdaşmamaktadır. Bununla birlikte aynı durum “anlamdaşlık” adlandırması için de söz konusudur. Zira dildeki anlamlı birimler, aralarında herhangi bir farklılık olmadan anlam yönünden aynı olamazlar. Nitekim dilde aynı anlam için iki farklı gösterge eş zamanlı olarak bulunmaz. Dolayısıyla bir kelimenin her durumda başka bir kelimenin yerine kullanılması ve kelimelerin aralarında “eş, aynı, özdeş” olma durumu anlam yönünden mümkün gözükmemektedir. Her kelimenin kendine özgü anlam dünyası vardır. Bu nedenle kelimeler anlam yönünden birbirinin benzeri olabilir; ancak aynısı olamaz. Yani kelimeler ancak yakın anlamlı olabilirler.²⁶⁵

Arapçada eş anlamlılık olgusu; birbirinin ardınca olmak, birbirine tabi olmak, birbirini takip etmek, bir şeyin arkasından gelmek, eşlik etmek²⁶⁶ gibi anlamlara gelen تَرَادُف kavramıyla ifade edilmektedir. Arap dil bilimcilerden bu olguyu kabul edenlere karşılık bunu kabul etmeyen ve lafızlar arasında anlam nüansı olduğunu iddia eden dil

²⁶³ Göksel Sert, “Anlam alanı ve Anlam Ezgisi Açısından Eş Anlamlı Durum Sıfatları: Muhtemel ve Olası Örneği”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2019, Sayı: 8/1, s. 99.

²⁶⁴ Berke Vardar, *a.g.e.*, s. 94.

²⁶⁵ Ahmet Akçataş, Elif Arı, “Anlambiliminin Eş Anlamlılık Sorunu”, *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 2018, 2(2), s. 64.

²⁶⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 1625.

bilimciler de vardır. Ebû Hilâl el-Askerî'ye göre kelime ve ibarelerin farklılığı anlam farklılığını (الْفُرُوق) gerektirir. Bir şeye bir kez işaret edildiğinde o şey anlaşılır; ikinci veya üçüncü kez işaret etmenin anlamı yoktur. Zira dili meydana getiren hikmet sahibidir ve onda herhangi bir gereksizliğe yer vermez. Dolayısıyla her bir kelime diğerinden farklı anlama sahiptir. Şayet iki kelime de aynı anlama gelseydi bunlardan biri fazlalık olurdu. Bu konuyla ilgili el-Müberred (ö. 286/900) Mâide suresindeki لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً (ö. 286/900) Mâide suresindeki “Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol koyduk.” ayetini²⁶⁷ tefsir ederken شِرْعَةً ve مِنْهَاجَ kelimelerine dikkat çekmektedir. Ayette مِنْهَاجَ kelimesi شِرْعَةً kelimesine atfedilmiştir. Zira شِرْعَةً bir şeyin başlangıcı, مِنْهَاجَ ise büyük ve daha geniş olanıdır. Bu bağlamda eğer bir kişi bir işe başladıysa bunun için كَذَا فِي شَرَعٍ denir; eğer elbisenin yıpranması, yırtıklığı artmış ve genişlemiş ise bu durumda فِي الثَّوْبِ أَنْهَجَ الْبَلْبِيُّ denilmektedir. Eğer iki şey birbirinden farklı olup tek bir şey kastediliyorsa bunlar birbirine atfedilebilir. Ancak, ikinciyle kastedilen birincinin aynısı ise bunların birbirine atfedilmesi yanlıştır. Örneğin رَزِيْدٌ وَأَبُو عَبْدِ اللَّهِ cümlesinde eğer Zeyd, Ebû Abdullah ise burada atıf yapmak doğru değildir.²⁶⁸

Eş anlamlılığı kabul edenler, Arap dilinde yakın anlamlı kelimelerin atıf yapılarak kullanılmasını eş anlamlılık için bir argüman olarak kullanmakta ve bunu bir çeşit tekit olarak değerlendirmektedirler. Örneğin; فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا “Ne zulme uğramaktan ne de yoksun bırakılmaktan korkar.”²⁶⁹ ayetindeki ظُلْمٌ ve هَضْمٌ kelimelerinin haksızlık etmek, zulmetmek anlamlarına, إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ “Ben, tasa ve üzüntümü ancak

²⁶⁷ Mâide 5/48

²⁶⁸ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *el-Furûku'l-Lugaviyye*, Tahkik: Muhammed İbrâhîm Selîm, Dâru'l-‘İlmi ve's-Sekâfe, Kahire, t.y, s. 22.

²⁶⁹ Tâhâ 20/112

Allah'a arz ederim.”²⁷⁰ ayetindeki بَث ve حُزن kelimelerinin tasa, üzüntü anlamlarına, لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا “Orada hiçbir çukur hiçbir tümsek göremeyeceksin.”²⁷¹ ayetindeki عِوَج ve أَمْت kelimelerinin eğrilik anlamına gelen eş anlamlı kelimeler olduğunu ve birbirini tekit etmek için geldiğini iddia ederler.²⁷²

Batı’da modern dil bilimcilerden eş anlamlılık olgusunu kabul etmeyenler arasında Bloomfield öne çıkmaktadır. Ona göre her bir dilsel yapının kendine özgü bir anlamı vardır. Bu yapıların farklı seslere ve şekillere sahip olmaları, onların anlamlarının da farklı olduklarını gösterir. Bu yüzden Bloomfield, dilde gerçek anlamda eş anlamlılığın olamayacağını savunur.²⁷³

Arap dil bilimcilerden eş anlamlılığı kabul etmeyenler arasında Ebû Hilâl el-Askerî, Müberred, Sa’leb (ö. 291/904), Ebû ‘Abdullah İbnu’l-‘Arabî (ö. 231/846) ve İbn Fâris gibi bilginler öne çıkmaktadır.²⁷⁴

İbn Hâleveyh (ö. 370/980) ve Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) ise eş anlamlılık olgusunu kabul eden önemli âlimlerdendir. Eş anlamlılık konusunda İbn Hâleveyh *Esmâu’l-Esed* ve *Esmâu’l-Hayye* adında iki eser telif etmiş; Fîrûzâbâdî ise *er-Ravdu’l-Meslûf fî mâ lehû İsmâni ile’l-‘Ulûf* adında bir eser telif etmiştir.²⁷⁵

Eş anlamlılığı savunanların öne sürdükleri delillerden biri de şudur: Eğer her kelimenin anlamı bir diğerinden farklı olsaydı, bir şeyin başka bir kelimeyle ifade edilmesi mümkün olmazdı. Örneğin لَا رَيْبَ فِيهِ “Onda şüphe yoktur.”²⁷⁶ ifadesinin yerine شَكٌّ لَا شَكَّ فِيهِ “Onda şüphe yoktur.” ifadesi kullanılır.²⁷⁷ Eğer رَيْب kelimesi شَكٌّ

²⁷⁰ 12 Yusuf 12/86

²⁷¹ Tâhâ 20/107

²⁷² Muhammet Mücahit Asutay, Doktora Tezi: *Arap Anlambilimi ve Arap Anlambiliminin el-Hasa’isteki Temelleri*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2013. s. 141.

²⁷³ Muhammed Yunus ‘Alî, *el-Ma’nâ ve Zılâlu’l-Ma’nâ*, 2. Baskı, Dâru’l-Medâri’l-İslâmî, 2007, s. 399.

²⁷⁴ Muhammed Yunus ‘Alî, *a.g.e.*, s. 399.

²⁷⁵ Celâluddîn es-Süyûtî, *el-Muzhir fî ‘Ulûmi’l-Lugati ve Envâ’iha*, Menşûrâtü’l-Mektebeti’l-‘Asriyye, Beyrut, t.y, Cilt: 1, s. 407.

²⁷⁶ Bakara 2/2

²⁷⁷ ‘Alî er-Rummânî, *el-Elfâzu’l-Muterâdife*, Matbaatu’l-Mevsûât, Kahire, 1903, s. 40.

kelimesinden farklı olsaydı, birini diğzerinin yerine kullanmak veya birini diğzeriyle açıklamak yanlış olurdu. Bu kelimelerin birbirinin yerine kullanılması anlamın bir olduğuna dolayısıyla eş anlamlılığa delâlet etmektedir.²⁷⁸

İbn Kayyim el-Cevziyye de kelimelerin eş anlamlı olduğunu Kur'an'daki ayetlerle iddia etmektedir. Ona göre *“Size ne oluyor da münağıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Allah, onları yaptıkları işlerden dolayı baş aşağı ederek eski konumlarına (küfre) döndürmüştür.”*²⁷⁹ ayetindeki *أَرْكَسَ* fiili ile *نَكَسَ* fiili aynı anlama gelmektedir. Bu fiiller; döndürmek, alt üst etmek, baş aşağı çevirmek gibi anlamlara gelmektedir.²⁸⁰

Eş anlamlılık olgusunun kabul edilmesinin veya reddedilmesinin günlük dilde yansımaları önemli olmayabilir. Ancak, söz konusu Kur'an olduğunda ayetlerin doğru anlaşılması açısından bu durum önemli sonuçlara neden olabilir. Her ne kadar tefsir çalışmalarında bir kelimenin başka bir kelimeyle açıklandığı görülse de ayetlerin daha iyi anlaşılması için kelimelere yüklenen genel anlamlar, Kur'an'ın kelime ve kavramları arasındaki anlam nüansını görmeye engel olabilmektedir. Bu sorunun çözümü açısından yapılması gereken ilk iş; eş anlamlılık (تَرَادُف) düşüncesine karşılık, farklılık (فُرُوق) teorisi üzerine kurulan bir çerçeveden bakıp Kur'an kavramlarının daha iyi anlaşılmasına temel teşkil edecek bir anlayışa sahip olmaktır.²⁸¹

²⁷⁸ es-Süyûtî, *a.g.e*, s. 404.

²⁷⁹ Nisa 4/88

²⁸⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Şifâ'ul-'Alîl fî Mesâilî'l-Kazâ ve'l-Kader ve'l-Hikme ve't-Ta'lîl*, Tahkik: Ahmed b. Salih b. 'Alî es-Sam'ânî, 2. Baskı, Dâru's-Samî'î, Riyad, 2013, Cilt: 1, s. 661.

²⁸¹ Sabri Türkmen, “Furuq İlmi Açısından Ecr, Sevâb ve Cezâ Kelimelerinin Kur'an'daki Kullanımları”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2013, s. 159.

2.2. Zıt anlamlılık

Zıt veya karşıt anlamlılık (antonym) olgusu, anlam bakımından birbirinin karşıtı olan kelimelerin özelliğidir. Zıt anlamlılık ilişkisi içerisinde bulunan ögeler, ortak bir anlam eksenini ve karşıt anlam birimleri sunar.²⁸²

Zıt anlamlılık genellikle eş anlamlılığın karşıtı olarak düşünülür; ancak bu iki olgunun durumu birbirinden oldukça farklıdır. Zira dillerin eş anlamlı kelimelere gerçek anlamda ihtiyaçları yoktur. Ayrıca, eş anlamlılığın gerçekten olup olmadığı da belirsizdir. Buna karşılık zıt anlamlılık, dilin doğal bir özelliğidir; tam ve net bir şekilde tanımlanabilir.²⁸³

Palmer'a göre semantik ilişkilerden biri olan zıt anlamlılık ilişkisi, bu ilişkiler arasında en makul ilişki olarak kabul edilebilir. Herhangi bir anlam çağrışımında en açık bir şekilde ortaya çıkan ilişki, zıt anlamlılık ilişkisidir. Zira herhangi bir anlam söz konusu olduğunda doğal olarak insan zihnine bu anlamın zıddı gelmektedir. Örneğin beyaz renk söz konusu olduğunda bunun zıddı olan siyah renk akla gelmektedir.²⁸⁴

Anlamsal ilişkiler arasında önemli bir yeri olan zıt anlamlılık ilişkisi, dil bilimciler arasında eş anlamlılık olgusundan daha çok kabul görmüştür.

Arap dili tarihinde zıt anlamlılık olgusunu kabul eden ve zıt anlamlı kelimeleri (أَضْدَاد) farklı açılardan ele alan âlimler arasında *Kitâbu'l-Ezdâd* adlı eseriyle İbnu'l-Enbârî (ö. 328/940) öne çıkmaktadır.²⁸⁵ Ayrıca; Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi, Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824), Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830), İbn Fâris, İbn Sîde, İbn Düreyd (ö. 321/933), Ebû Mansûr es-Seâlibî, Müberred ve Süyûtî (ö. 911/1505) de zıt anlamlılığı kabul eden ve eserlerinde zıt anlamlı kelimelere sıkça yer veren âlimlerdendir.²⁸⁶

²⁸² Berke Vardar, *a.g.e.*, s. 130.

²⁸³ Palmer, *a.g.e.*, s. 123.

²⁸⁴ Enîs, *fi'l-Lehecâti'l-'Arabiyye*, Mektebetu'l-Anglo el-Mısriyye, Kahire, 2002, s. 179.

²⁸⁵ İbrâhîm Enîs, *a.g.e.*, s. 176.

²⁸⁶ 'Ali 'Abdulvâhid Vâfî, *Fıkhu'l-Luga*, 3. Baskı, Dâru Nahdatmısır, Kahire, 2004, s. 148.

Bu olguyu kabul etmeyenler arasında öne çıkan isim ise İbn Dürüsteveyh (ö. 347/958)'tir. Ona göre zıt anlam ifade ettiği iddia edilen kelimeler, aslında dilde bulunmayıp sonradan ortaya çıkmıştır.²⁸⁷ Arap dilinde zıt anlamlılığın olmadığını ileri süren İbn Dürüsteveyh, bu amaçla *İbtâlu 'l-Ezdâd* adlı bir eser kaleme almıştır.

Zıt anlamlılık, aynı kategoride yer alan ögeler arasında gerçekleşir. Yani isim ile isim, sıfat ile sıfat, fiil ile fiil vb. arasında gerçekleşir. Örneğin; فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا (güldü) ve كَثِيرًا “Artık, az gülsünler çok ağlasınlar.”²⁸⁸ ayetinde görüldüğü üzere ضَحِكَ (güldü) ve بَكَى (ağladı) fiilleri ile قَلِيل (az) ve كَثِير (çok) sıfatları arasında zıt anlamlılık ilişkisi görülmektedir.

Dil bilimciler zıt anlamlılık ilişkisini belli açılardan ele alarak çeşitli sınıflandırmalar yapmışlardır. Bu sınıflandırmalar şöyledir:

- **التَّضَادُّ الْحَادُّ أَوْ - Kesin, Derecelendirilemeyen Zıtlık (Nongradable Antonym)**: Bu tür zıtlık ilişkisi için ölü-diri, evli-bekar, erkek-kadın kelimeleri arasındaki ilişki örnek verilebilir. Bu ilişkide bir tarafın yok sayılması diğer tarafın varlığını gerektirir. Örneğin birinin evli olmadığı söylendiğinde o kişinin bekar olduğu kastedilmiş olur. Bu tür bir zıtlık içerisinde bulunan kelimeler için az, çok, bir dereceye kadar gibi sıfatlar kullanılmaz.²⁸⁹
- **التَّضَادُّ الْمُتَدَرِّجُ - Derecelendirilebilir Zıtlık (Gradable Antonym)**: Bu ilişkide iki taraftan birinin varlığını yok saymak diğer tarafın varlığını gerektirmez. Bu türden bir zıtlık görecelidir. Örneğin “Çorba sıcak değil.” denildiğinde bu cümle, çorbanın soğuk olduğu anlamına gelmemektedir. Yine “Hava sıcaktır.” denildiğinde bu cümle nin söylendiği yer ve zamana göre anlamında farklılık görülebilmektedir. Yani bu cümle nin

²⁸⁷ Muharrem Çelebi, “Ezdâd”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, Cilt: 2, s. 47.

²⁸⁸ Tevbe 9/2

²⁸⁹ Dirk Geeraerts, *Theories of Lexical Semantics*, Oxford University Press, New York, 2010, s. 86.

Londra’da ve Kahire’de söylenmesi; ayrıca yaz ile kış mevsiminde söylenmesi havanın sıcaklığıyla ifade edilen anlamın farklılığını ortaya koymaktadır. Sıcak ile soğuk arasında keskin bir zıtlık olmadığından dolayı bunların arasında serin, ılık gibi dereceler söz konusu olabilmektedir.²⁹⁰

- **Karşıtlık (Converseness-العكس):** Bu tür bir zıtlık ilişkisinde iki şey arasındaki ilişki alternatif bakış açılarıyla tanımlanabilmektedir. İşçi-işveren, sahip olmak-ait olmak, satmak-satın almak, karı-koca gibi kelimelerin aralarındaki ilişki bu türden bir ilişkidir.²⁹¹ Örneğin birinin bir evi satması, başkasının onu satın aldığını gösterir. Yine “*Muhammet Fatma’nın kocasıdır.*” denildiğinde “*Fatma Muhammet’in karısıdır.*” anlamı ortaya çıkmaktadır.

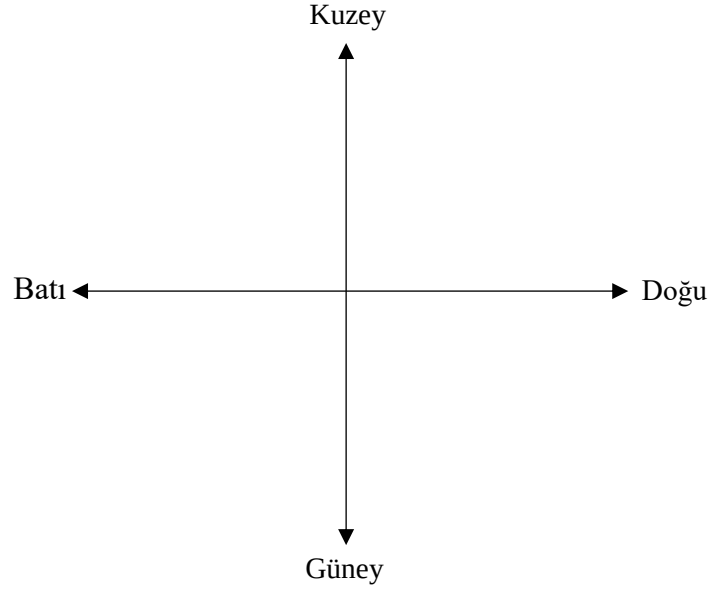
- **Yönel Zıtlık (Directional Opposition-التضاد الإتجاهي):** Lyons’un *directional opposition* (yönel zıtlık) diye isimlendirdiği bu ilişki için yukarı-aşağı, varmak-ayrılmak, gelmek-gitmek gibi kelimelerin aralarındaki ilişkiler örnek verilebilir.

- **Dikey ve Taban Tabana Zıtlık (Orthogonal and Antipodal Opposition-التضاد العمودي والتضاد التقابلي أو الإمتدادي):** Lyons’un *orthogonal opposition* (dikey zıtlık) ve *antipodal opposition* (taban tabana zıtlık) diye isimlendirdiği bu ilişkiler; Doğu, Batı, Kuzey, Güney gibi kelimelerin aralarındaki ilişkilerdir. Birincisi için Kuzey’in Doğu ve Batı’ya oranla bulunduğu dik açı (orthogonal); ikincisi için ise Kuzey’in Güney’e ve Doğu’nun Batı’ya olan açıları (antipodal) örnek verilebilir. Aşağıdaki şekilde bu karşıtlık ilişkileri daha net anlaşılacaktır:²⁹²

²⁹⁰ Ahmed Muhtâr Ömer, *a.g.e.*, s. 102.

²⁹¹ John I. Saeed, *Semantics*, 3. Baskı, Wiley-Blackwell Publishing, USA, 2009, s. 68.

²⁹² Ahmed Muhtâr Ömer, *a.g.e.*, s. 104.

2.3. Çok anlamlılık

Anlamın aynı olması kolaylıkla halledilebilecek bir konu değildir; ancak anlamın farklı olması konusunda özü itibarıyla herhangi bir güçlük yok gibi görünmektedir. Yalnızca farklı kelimelerin farklı anlamlara sahip olması değil; aynı zamanda aynı kelimelerin farklı anlamlara sahip olması²⁹³ diye bir durum da söz konusudur. Bu durum için çok anlamlılık (polysemy); bu türden bir kelime için ise çok anlamlı (polysemic) denilmektedir.²⁹⁴ Arapçada bu durum *الإِشْتِرَاكُ/الْمُشْتَرَكُ اللَّفْظِيّ* *el-İştirâk/el-Müşterek el-Lafzî* olarak adlandırılmaktadır. Bu ifade hem genel anlamda Arap dilindeki çok anlamlılık olgusunu ifade etmek için kullanılmakta hem de Tefsir Usûlü'nde usulcüler tarafından kullanılmaktadır. Bu olgu Ulûmu'l-Kur'ân ve Tefsir Usûlü bağlamında daha çok *الْوُجُوهُ وَالنَّظَائِرُ* *el-Vücûh ve'n-Nezâir* ve *الأَشْبَاهُ وَالنَّظَائِرُ* *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* terimleriyle ifade edilmektedir.²⁹⁵ Ancak, son dönem semantik çalışmalarına bakıldığında

²⁹³ Selvâ Muhammed el-'Avvâ, *el-Vucûh ve'n-Nezâir fî 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 1.Baskı, Daru's-Şurûk, Kahire, 1998, s. 49.

²⁹⁴ Palmer, *a.g.e.*, s. 104.

²⁹⁵ Abdulluttalip Arpa, "Arap Dilinde Bir Çokanlamlılık Türü: Ezdâd", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, Cilt: 1, Sayı: 1-2, s. 12.

bu olgu için genel olarak الْمُشْتَرَكُ اللَّفْظِي *el-Müşterek-el-Lafzî* ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.

Çok anlamlılık konusunda Mukâtil b. Süleymân (ö.150/767)'ın kaleme aldığı *el-Vücuḥ ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-'Azîm* adlı eser, daha sonra yapılan çalışmalar için kaynak niteliğindedir. Eserde 176 kelimenin Kur'an'da farklı anlamlara gelen kullanımları incelenmiştir.²⁹⁶

Eş adlılığın çok anlamlılık içerisinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği bu konuda farklı görüşleri beraberinde getirmiştir. Sorunun temelinde hem eş adlılığın hem de çok anlamlılığın biçim ve anlam yönünden farklılık içermesi yatmaktadır. Bu nedenle eş adlılık ile çok anlamlılığı birbirinden ayırt etmek için bazı ölçütler öne sürülmüştür. Bunlar arasında öne çıkan ve en çok kabul gören iki ölçüt; Lyons'ın ileri sürdüğü bağlantılı olup olmama ve etimolojik içeriktir. Ancak, iki ölçüt de her zaman güvenilir olmayabilir ve kesin sonuç vermeyebilir. Zira dilde tarihsel geçmişi belirli veya kesin olmayan pek çok sözcük vardır. Ayrıca, sözcüklerin etimolojisini belirlemek için ne kadar eskiye gitmek gerektiği de belli değildir. Genel olarak anlamlar arasında bağlantı olması çok anlamlılığı; bağlantı olmaması ise eş adlılığı göstermektedir.²⁹⁷

Aksan'a göre çok anlamlılık; bir sözcüğün temel anlamını kaybetmeden farklı yollardan temel anlamıyla kesinlikle ilişkili olan yeni kavramları ifade eder duruma gelmesidir.²⁹⁸ Ona göre çok anlamlılık ile eş adlılık arasındaki en belirleyici fark, eş adlı kelimeler ile onların yansıttıkları kavramlar arasında herhangi bir ilişkinin bulunmamasıdır. Örneğin Türkçede hem akarsu hem de pişirilerek içilen bitki anlamına gelen “çay” kelimelerinin eş adlı mı yoksa çok anlamlı mı oldukları yukarıdaki ölçütten yola çıkılarak anlaşılabilir. Bu kelimeler birbiriyle anlamca ilişkili olmadıklarından

²⁹⁶ Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücuḥ ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Tahkik: Hâtem Sâlih ed-Dâmin, 2. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2011, s. 8.

²⁹⁷ Aygül Uçar, Doktora Tezi: *Türkçe Eylemlerde Çokanlamlılık: Uygunluk Kuramı Çerçevesinde Bir Çözümleme*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2009, s. 75.

²⁹⁸ Doğan Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, s. 76.

dolayı bunların arasındaki ilişki çok anlamlılık değil; eş adlılık ilişkisidir. Çok anlamlılık için ise Arapçadan Türkçeye giren sandık kelimesi örnek verilebilir. Bu kelime bilinen anlamının yanı sıra; “bir kurumda para alınıp verilen yer, yardım sandığı, sandığa para yatırmak” gibi anlamlar kazanmıştır. Ayrıca “emekli sandığı, emniyet sandığı” gibi kendine özgü yapısı olan çeşitli kuruluşları da anlatır duruma gelmiştir.²⁹⁹

Çok anlamlılık olgusunu anlam bulanıklığı (ambiguity) bağlamında değerlendirenler de olmuştur. Bunun nedeni ise hemen her dilde bulunan çok anlamlı ögelerin eş adlı ögelerle karıştırılma kaygısıdır. Bu durumu yine “çay” sözcüğünün kullanıldığı örnek bir cümle ile açıklamak mümkündür. Örneğin “Çaya gittiler.” cümlesindeki Çince kökene sahip çay kelimesi hem bitkiyi hem bu bitkiden elde edilen bir içeceği hem de bu içecekten yapılan bir toplantıyı ifade edebilmektedir. Diğer yandan bu kelimenin yukarıda bahsettiğimiz gibi eş adlısı olan ve nehirden küçük akarsuyu gösteren çay göstergesi vardır. Dolayısıyla “Çaya gittiler.” cümlesi tek başına ele alındığında anlam bulanıklığı meydana gelebilir. Bu kavramın doğru anlaşılması ise ancak içerisinde kullanıldığı konu ve bağlamla mümkün olabilmektedir.³⁰⁰

Arapçada eş adlı kelimelerin çok anlamlılık içerisinde değerlendirildiği de görülmektedir. Buna göre *يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِئُوا غَيْرَ سَاعَةٍ* “Kıyametin kopacağı gün suçlular, dünyada bir andan fazla kalmadıklarına yemin ederler.”³⁰¹ ayetinde geçen birinci *السَّاعَةُ* kelimesi kıyamet anlamında, ikinci *سَاعَةٍ* kelimesi ise zamanın bir bölümü anlamında kullanılan eş adlı kelimelerdir. Aynı zamanda bu olgu edebiyatta “cinas” diye ifade edilmektedir. Aşağıdaki şiirde bu durum için *مَالٌ* (mal) ile *مَالٌ* (meyletti, yüz çevirdi) kelimeleri arasındaki ilişki örnek verilebilir.³⁰²

²⁹⁹ Doğan Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, s. 77.

³⁰⁰ Ömer Acar, Yüksek Lisans Tezi: *Arap Dilinde Çokanlamlılık*, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2002, s. 111.

³⁰¹ Rûm 30/55

³⁰² Hâdî Nehr, *‘İlmu’ d-Delâle et-Tatbîkî fi’ t-Turâsî’ l- ‘Arabî*, 1. Baskı, Dâru’l-Emel, İrbid, 2007, s. 513.

رَأَيْتُ النَّاسَ قَدْ مَالُوا

إِلَى مَنْ عِنْدَهُ مَالٌ

وَمَنْ لَا عِنْدَهُ مَالٌ

فَعَنَّهُ النَّاسُ قَدْ مَالُوا

“İnsanları, mal sahibi olana meyleder gördüm

Malı olmayandan ise insanlar yüz çevirirler.”

Yine Arap dilinin estetiğini gösteren aşağıdaki söz de eş adlılık olgusu açısından güzel bir örnektir:

إِذَا نَزَلْتُ فِي أَرْضِهِمْ فَأَرْضِهِمْ، وَإِذَا نَزَلْتُ فِي حَيِّهِمْ فَحَيِّهِمْ، وَإِذَا نَزَلْتُ فِي دَارِهِمْ فَدَارِهِمْ

“Yurtlarına vardığında onları hoşnut et, semtlerine vardığında onları selamla ve evlerine vardığında onlara iyi davran!”

Çok anlamlılığın ortaya çıkmasında rol oynayan en önemli iki etken şunlardır:

- 1- **Lehçe Farklılığı:** Kelime ve kavramlar her toplulukta farklı anlamlarda kullanılabilmektedir. Bu kelime ve kavramlar sözlüklere alınırken kullanıldıkları ve ait oldukları topluluklar belirtilmeden farklı anlamları ile birlikte ele alınmıştır.
- 2- **Fonetik Gelişim:** Kelimelerin sahip oldukları asli sesler zamanla değişime uğrayarak bu seslerde ekleme, çıkarma gibi fonetik gelişmeler meydana gelmiştir.³⁰³

Herhangi bir dile ait kelimelerin toplandığı sözlüklere bakıldığında sözcüklerin birden çok anlamı ifade ettikleri görülmektedir. Nitekim sözcükler geçmişte sahip oldukları anlamları büyük ölçüde korurken; bunun yanı sıra yeni anlamlar da ifade etme imkânı bulmuştur. Günümüzde en gelişmiş diller dahil hemen her dilde çok anlamlılığın görülmesi bunun dilsel bir olgu olduğunu göstermektedir.

Bazı sözcükler geçmişte genel bir anlam ifade ederken daha sonra yeni anlamlar kazanarak daha özel bir anlam ifade eder hâle gelmiştir. Örneğin; “salat, savm, rükû,

³⁰³ ‘Ali ‘Abdulvâhid Vâfî, a.g.e, s. 147

secde, hac, mümin, kafir, münafık” gibi pek çok kelime İslamiyet’ten sonra özel anlamlar ifade etmiştir. Bazı sözcüklerde ise bunun aksi bir durumla karşılaşmaktayız. Yani önceleri özel bir anlam ifade eden bir sözcük, zamanla daha genel bir anlam ifade edecek duruma gelmiştir. Örneğin الْبَاسُ kelimesi aslında savaş, çekişme³⁰⁴ savaştaki zorluk, güçlük³⁰⁵ anlamlarında kullanılırken daha sonra her türlü tasa, keder, güçlük gibi anlamlarda kullanılarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Dilde çok anlamlı kelimelerin yerli yerinde ve birtakım karinelerle kullanılması son derece önemlidir. Aksi takdirde cümlede anlam kargaşası, anlam bulanıklığı, belirsizlik gibi durumların meydana gelmesi ve verilmek istenen mesajın doğru bir şekilde verilememesi kaçınılmaz olacaktır. Zira çok anlamlı olan bazı kelimeler, birbirinin zıddı anlamlar ifade edebilmektedirler. Örneğin Arapçada تَعَزَّرَ kelimesi ikram etmek, saygı göstermek, yardım etmek, desteklemek gibi olumlu anlamlarının yanı sıra; azarlamak, kınamak, vurmak gibi olumsuz anlamları da olan bir kelimedir.³⁰⁶ Bu kelimenin لَقِيتُ فَلَانًا فَعَزَّزْتُهُ cümlesindeki kullanımına baktığımızda bu durum açıkça görülmektedir. Bu cümle “Onunla karşılaştım ve ona yardım ettim.” şeklinde anlaşılacağı gibi “Onunla karşılaştım ve ona hakaret ettim.” şeklinde de anlaşılabilir. Eğer cümle لَقِيتُ فَلَانًا فَأَكْرَمْتُهُ وَعَزَّزْتُهُ şeklinde olsaydı, “Ona ikram ettim.” karinesinden عَزَّزَ fiilinin olumlu anlamda kullanıldığı anlaşılabilirdi. Bu kelimenin Kur’an’daki kullanımına baktığımızda ifade ettiği anlam belli karinelerle kolayca anlaşılabilir. Örneğin فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ “Ona iman edenler, saygı gösterenler, yardım edenler ve ona

³⁰⁴ ‘Abdul‘âl Sâlim Mükerrrem, *el-Müşterek el-Lafzî fi'l-Hakli'l-Kur'ânî*, 1. Baskı, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1996, s. 10.

³⁰⁵ Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2008, s. 89.

³⁰⁶ Mecduddîn el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Tahkik: Enes Muhammed eş-Şâmi&Zekeriyya Câbir Ahmed, Daru'l-Hadis, Kahire, 2008, s. 1085.

indirilen nura ‘Kur’an’a’ uyanlar var ya işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”³⁰⁷ ayetinde عَزَّرَ fiilinin olumlu bir anlam ifade ettiği نَصَرَ (yardım etti) fiilinden yola çıkarak açıkça anlaşılmaktadır.³⁰⁸

Kelimeler kendilerine farklı anlamların yüklenmesi (haml) suretiyle çok anlamlı olabilmektedirler. Bu kelimelerin ifade ettikleri anlamların tespit edilmesinde rol oynayan en önemli etken bağlamdır. Bu durum için كِتَاب (kitap) kelimesinin Kur’an’da kullanıldığı birkaç ayeti örnek verebiliriz:³⁰⁹

- 1- **Levh-i Mahfûz Anlamında:** وَلَا حَبَّةٌ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ “Yerin karanlıklarında hiçbir tane, yaş, kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta ‘Levh-i Mahfuz’da’ olmasın.”³¹⁰
- 2- **Kur’an-ı Kerim Anlamında:** وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ “Bu (Kur’an) bizim indirdiğimiz bereket kaynağı bir kitaptır.”³¹¹
- 3- **Tevrat Anlamında:** لِيَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ “Kitap’tan olmadığı hâlde onu Kitap’tan sanasınız diye...”³¹²
- 4- **Mektup Anlamında:** قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ كِتَابٌ كَرِيمٌ “Sebe kraliçesi Belkis dedi ki: Ey ileri gelenler! Bana çok önemli bir mektup atıldı.”³¹³
- 5- **Farz Kılınan İbadet Anlamında:** إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا “Namaz, müminlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.”³¹⁴

³⁰⁷ Arâf 7/157

³⁰⁸ Ziyâuddîn İbnu’l-Esîr, a.g.e, Cilt: 1, s. 202.

³⁰⁹ Mecduddîn el-Fîrûzâbâdî, Besâiru Zevi’t-Temyîz fi Letâifi ‘l-Kitâbi ‘l-‘Azîz, Tahkik: Muhammed Ali en-Neccâr, Kahire, 1992, Cilt: 4, s. 330.

³¹⁰ Enâm 6/59

³¹¹ Enâm 6/155

³¹² Âli İmrân 3/78

³¹³ Neml 27/29

³¹⁴ Nisâ 4/103

Yukarıdaki açıklamalardan ve örneklerden anlaşılacağı üzere çok anlamlılık, dilde görülen en önemli semantik olgulardan biridir. Bununla birlikte çok anlamlılık ile eş adlılık olgusu kimi zaman birbirleriyle karıştırılmakta veya aralarında fark olup olmadığı tartışılmaktadır. Eş adlılığı her ne kadar çok anlamlılık olgusu içerisinde değerlendirenler olsa da yaygın görüşe göre bunlar temelde iki farklı olgulardır. Dolayısıyla bu iki olguyu belirlenen ölçütlerden yola çıkarak birbirinden ayırt etmek gerekmektedir. Ayrıca, bu kavramlar için yapılan isimlendirmeler de yanıltıcı olabilmektedir. Bu nedenle Arapçada çok anlamlılık için تَعَدُّدُ الْمَعْنَى (polysemy), eş adlılık için ise الْمُشْتَرَكُ اللَّفْظِي (homonym) terimlerinin kullanılması kavram kargaşasını ortadan kaldırması bakımından daha uygun görülmektedir.³¹⁵

2.4. Alt anlamlılık

Semantik ile ilgili çalışmalarda ele alınan bir başka ilişki türü ise alt anlamlılık (hyponymy) ilişkisidir. Bu ilişki türünde üst (superordinate) ve alt (hyponym) terimleri yer almaktadır. Ayrıca; içerme, kapsama, dahil olma (inclusion) gibi kavramlar bu ilişkide karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda gül ve lale “çiçek” kavramı içerisine; fil ve aslan ise “hayvan” veya “memeli hayvanlar” kategorisi içerisine dahil edilmektedir. Dolayısıyla içerme, kapsama, dahil olma kavramları sınıfsal bir üyelik meselesidir.³¹⁶ Arapçada bu ilişki türü عِلَاقَةُ الْإِشْتِمَالِ أَوِ التَّضَمُّن (Kapsama/İçerme ilişkisi) gibi isimlerle karşımıza çıkmaktadır.³¹⁷

Anlam bilimi içerisinde ele alınan ve kapsama/içerme ilişkisini gösteren alt anlamlılık; insanın çevresindeki nesneleri kavramlaştırma, adlandırma, tanımlama ve sınıflandırma ihtiyacı sonucunda ortaya çıkan bir olgudur. Bu olgu, alt-üst anlam

³¹⁵ Ahmed Muhammed Kadûr, *Mebâdiu'l-Lisâniyyât*, 3. Baskı, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 2008, s. 374.

³¹⁶ Palmer, *a.g.e.*, s. 120.

³¹⁷ Nu'mân Bûkra, *el-Mustalahât el-Esâsiyye fî Lisâniyyâti'n-Nass ve'l-Hitâb*, Cidârâ li'l-Kitâbi'l-'Alemin, Amman, 2009, s. 87.

hiyerarşisini barındırmaktadır. Örneğin; “inek” bir “memeli” alt anlamlısı, “memeli” ise bir “hayvan” alt anlamlısıdır. Dolayısıyla “inek” bir “hayvan” alt anlamlısıdır. Bu olguda içerilen, dahil edilen alt kavram için alt anlamlı; kapsayan veya içeren kavram için ise üst anlamlı terimi kullanılmaktadır.³¹⁸

Alt ve üst kavramlar arasındaki kapsama ilişkisinin daha iyi anlaşılması açısından aşağıdaki tabloda birkaç örnek verilmiştir:

Üst anlam (Superordinate)	Renk	Hayvan	Maden	Süs eşyası	Kap kacak	Giysi
Alt anlam (Hyponym)	Mavi Beyaz Kırmızı	At Fil Aslan	Altın Gümüş Bakır	Bilezik Yüzük Kolye	Tencere Tabak Sahan	Kazak Gömlek Pantolon

Bu ilişkide her zaman bir üst anlam veya üst terim bulunmayabilir. Lyons, bu bağlamda yaptığı çalışmalar sonucu doktor, marangoz, dümenci, flüt çalan, ayakkabıcı vb. çeşitli sanat ve meslekleri kapsayan bir üst terimin klasik Yunancada bulunduğunu ancak İngilizcede bulunmadığını gözlemlemiştir. İngilizcede buna en yakın terim *craftsman* (zanaatkâr, esnaf) terimidir; ancak bu da flüt çalan, dümenci veya doktor terimlerini karşılamamaktadır.³¹⁹

³¹⁸ Seçil Hirik, “Eylemlerde Alt-Üst Anlamlılık ve Gerektirme İlişkisi: Kısasu’l-Enbiyâ Örneği”, TYB Akademi, 2020, Sayı: 29, s. 132.

³¹⁹ Palmer, *a.g.e.*, s. 120.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
RAHMAN SURESİ VE SUREDEKİ ANLAM ALANLARI

1. RAHMAN SURESİ HAKKINDA GENEL BİLGİ

Adını ilk ayetteki الرَّحْمَان (er-Rahmân) kelimesinden alan sure, mushafta Kamer ile Vâkıa sureleri arasında 55. sırada; nüzul tertibine göre ise 97. sıradadır. Suredeki ayet sayısı Şam ve Kufe ekollerine göre 78, Mekke ve Medine ekollerine göre 77, Basra ekolüne göre ise 76 ayettir.³²⁰

Surenin nüzul dönemiyle ilgili farklı görüşler vardır: Câbir el-Ensârî (ö. 78/697), Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/713), İkrime el-Berberî (ö. 105/723) ve el-Hasen eş-Şeybânî (ö. 189/805)'ye göre surenin tamamı Mekke'de indirilmiştir. İbn Abbâs'a göre 29. ayet olan *يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ* “Göklerde ve yerde bulunanlar O’ndan isterler.” ayeti dışında diğer ayetler Mekke'de indirilmiştir. Abdullah b. Mes‘ûd (ö. 32/652) ve Mukâtil b. Süleymân'a göre ise surenin tamamı Medine'de indirilmiştir. Ancak, surenin tamamının Mekke döneminde indirildiğine dair görüş ve tespitler daha yaygındır.³²¹ Bu görüş ve tespitlerden bazıları şunlardır:

- Surede insanın balçıktan, cinlerin ise ateşten yaratıldığı belirtilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de yaratılışla ilgili konular çoğunlukla Mekke dönemine ait konulardandır. Ayrıca kıyamet günü ve o günde olacak olanlar, göğün yarılması, günahkârların cehenneme girmesi, huriler ve Allah'ın müttakilere hazırladığı diğer nimetlerden bahsedilmesi Mekke döneminde indirilen surelerin özelliklerindendir.
- Surede İslam hukukuyla ilgili konular, cihat, Yahudiler ve münafıklar gibi Medine'de inen surelerin sembolik konuları yer almamaktadır.

³²⁰ Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Daru't-Tunusiyye, Tunus, Cilt: 27, s. 228.

³²¹ el-Kurtubî, *a.g.e*, Cilt: 20, s. 111.

- Üslup yönünden incelendiğinde surenin ilk ayeti olan الرَّحْمَان (er-Rahman) kelimesinin الرَّحِيم (er-Rahîm) ile birlikte kullanılması Medine dönemindeki surelerde görülmektedir. Mekke dönemindeki surelerde ise الرَّحْمَان (er-Rahman) kelimesinin tek başına kullanıldığı görülmektedir.
- Yine الشَّمْس (Güneş) ve الْقَمَر (Ay) kelimelerinin birlikte kullanımı da Mekke dönemindeki surelerde görülmektedir. Bir bölümü Mekke’de diğer bir bölümü ise Medine’de indirilen Hac suresinin 18. ayetinde de bu iki kelime art arda kullanılmaktadır. Bu ayetin de Hac suresinin Mekke döneminde indirilen ayetlerinden olduğu düşünülmektedir.
- Kur’an’da حُسْبَان kelimesinin Rahman suresi³²² dışında Mekke döneminde indirilen Enâm³²³ ve Kehf³²⁴ surelerinde kullanıldığı görülmektedir.
- Surede 13. ayetten itibaren defalarca kullanılan آلاء (nimetler) kelimesi, Rahman suresi dışında Mekke’de indirilen surelerden olan Arâf suresinde³²⁵ iki ayette kullanılmıştır.
- Surede geçen رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ “O, iki Doğu’nun ve iki Batı’nın Rabbidir.” ifadesi Mekke döneminde indirilen surelerde görülmektedir. Bu ifade Şu‘arâ suresi³²⁶ ile Müzzemmil³²⁷ suresinde رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ “Doğu’nun ve Batı’nın Rabbi” şeklinde, Sâffât³²⁸ suresinde رَبُّ الْمَشَارِقِ “Doğuların Rabbi” şeklinde, Me‘âric

³²² Rahmân 55/5

³²³ Enâm 6/96

³²⁴ Kehf 18/40

³²⁵ Arâf 7/69,74

³²⁶ Şuarâ 26/28

³²⁷ Müzzemmil 73/9

³²⁸ Sâffât 37/5

suuresinde³²⁹ ise رَبُّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ “Doğuların ve Batıların Rabbi” şeklinde geçmektedir.³³⁰

- Surenin فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ “O hâlde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?” ayetinde görülen tekrar üslubunun benzeri yine Şuâra, Kamer ve Mürselât sureleri gibi daha çok Mekke döneminde indirilen surelerde görülmektedir. Bununla birlikte Mekke döneminde indirilen surelerin özelliklerinden³³¹ olan ayetlerin kısalığı, hitabın umumiliği, konu çeşitliliği, fasıla uyumu gibi birçok özellik Rahman suresinde görülmektedir.

Sureye Allah’ın rahmetinin enginliğini, kulluk görevini yapsın ya da yapmasın tüm kullarına nimet vermesini ifade eden Rahmân ismiyle ve O’nun Kur’an’ı öğretmesiyle başlanmaktadır. Böylece dinin irade sahibi varlıklar için en büyük nimet olduğuna, din konusunda Allah’ın insanlığa bahsettikleri arasında ise Kur’an’ın zirvede olduğuna dikkat çekilmektedir.³³²

Surede başlıca ele alınan konular şunlardır: Allah’ın nimetleri, birliği ve kudretini gösteren deliller, cennet, cehennem, günahkârların kıyamette karşılaştıkları şiddet ve korku.³³³

Rahman suresinin Ra’d suresinden sonra İnsân suresinden önce indirildiğine dair rivayetler vardır. Ancak yaygın görüşe göre bu sure Hicr ve Nahl surelerinden önce, Furkân suresinden sonra indirilmiştir.³³⁴

Surenin nüzul sebebi ile ilgili iki görüş öne çıkmaktadır: Bunlardan birincisi; Mekke müşriklerinin “Rahmân”ı inkâr etmeleri üzerine Rahmân’ı tanıtır mahiyette

³²⁹ Meâric 70/40

³³⁰ İbrâhîm ‘Avad, *Suretu’r-Rahmân Dirâsetun Belâgiyye ve Üslûbiyye*, Mektebetu Filistin, t.y, s. 7.

³³¹ Ahmet Bektaş, Yüksek Lisans Tezi: Mekkî Sûrelerdeki Edebî Üslûp Özellikleri Meryem Sûresi Örneği, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 2018, s. 29.

³³² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1069.

³³³ Halil Altuntaş&Muzaffer Şahin, *DİB Kur’an Meali*, 12. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s. 594.

³³⁴ Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr, *a.g.e*, Cilt: 27, s. 228.

indirildiği şeklidir. Bu konuyla ilgili Furkân suresinde şöyle buyrulmaktadır: **وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَانُ** “Onlara, Rahman’a secdeye kapanın denildiğinde Rahman da nedir? derler.”³³⁵ Bu ayet indirildiğinde müşrikler “Biz Yemâme’deki rahman dışında bir rahman tanımıyoruz.” demişlerdi. Zira o dönemde Yemâme’de peygamberlik iddia eden Müseylimetü’l-Kezzâb (ö. 12/633) “rahmân” diye bilinmekteydi.³³⁶

İkinci görüş ise Nahl suresinde geçen bir ayette müşriklerin **إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ** “Kur’an’ı ona bir insan öğretiyor.”³³⁷ demeleri sebebiyle onlara cevap olarak indirildiği yönündedir.³³⁸

Rahman suresinin kendisinden önceki sure olan Kamer suresiyle de münasebeti olduğu yönünde görüşler vardır. Kamer suresinin son iki ayetinde **إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ** “Şüphesiz Allah’a karşı gelmekten sakınanlar cennetlerde ve ırmak başlarındadırlar. Muktedir bir hükümdarın katında, doğruluk meclisindedirler.”³³⁹ buyrulmaktadır. Ebû Hayyân el-Endelüsî’ye göre Allah bu ayetlerde mülkünün ve kudretinin eseri olarak müttakilerin cennetlerde ve ırmak başlarında olacaklarını özet bir şekilde ifade etmiştir. Ayette **مُتَّقِينَ** ve **مَلِكٍ** sıfatlarının nekira (belirsiz) olarak kullanıldığı görülmektedir. Buradan hareketle sanki bu sıfatlarla nitelenenin kim olduğu sorulmuş ve cevap olarak **الرَّحْمَانُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ** “Rahman, Kur’an’ı öğretti.” buyrularak bu sıfatların sahibi tanıtılmıştır.”³⁴⁰

³³⁵ Furkân 25/60

³³⁶ Ahmed b. Hamdân er-Râzî, *ez-Zîne fî l-Kelimâti l-İslâmiyyeti l-‘Arabiyye*, 1. Baskı, Merkezi’ d-Dirâsâti ve l-Buhûsu l-Yemenî, Sana, 1994, s. 193.

³³⁷ Nahl 16/103

³³⁸ Muhammed el-Ferra el-Begavî, *Me ‘alimu’t-Tenzîl*, Daru Taybe, Riyad, 1992, Cilt: 7, s. 441.

³³⁹ Kamer 54/54,55

³⁴⁰ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *a,g,e*, Cilt: 10, s. 54.

Surede *فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ* “O hâlde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?” ayetinde olduğu gibi ikil (tesniye) bir hitap tarzı hâkimdir. Buradaki ikil kullanımla kastedilen muhatabın kim/kimler olduğuna dair farklı görüşler öne sürülmüştür. Bunlardan birincisi; bu hitabın erkeklere ve kadınlara olduğu yönündedir. İkincisi, bu hitabın yalnızca insanlara yönelik olduğudur. Bu yorum Arapların tek bir muhatap için vurgu gibi nedenlerden dolayı aynı zamanda ikil hitap tarzını kullandıklarından hareketle yapılmaktadır. Üçüncüsü ve en yaygını ise burada kastedilenin insanlar ve cinler olduğu yönündedir. Buradaki hitabın sorumlu varlıklar olarak kabul edilen insanlara ve cinlere olduğu yönündeki görüşler daha isabetlidir.³⁴¹ Nitekim surenin içeriği incelendiğinde bu hitabın insanlara ve cinlere yönelik olduğunu gösteren birçok karine vardır. Bunlardan biri, surenin 14. ve 15. ayetlerinde insanların ve cinlerin yaratılışından bahsedildikten hemen sonra *فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ* “O hâlde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?” ayetinin gelmesidir. İkincisi 33. ayetteki *يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ* “Ey cin ve insan toplulukları!” şeklinde gelen nidâdır. Üçüncüsü ise *فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌ* “O gün ne insanlara ne de cinlere günahı sorulur.”³⁴² ayetinin açıkça insanlardan ve cinlerden söz etmesidir. İbn ‘Âşûr (ö. 1879/1973), çoğunluğun görüşü olan buradaki hitabın insanlara ve cinlere yönelik olduğu yönündeki görüşe katılmamaktadır. Ona göre bu hitapla insan türünün iki kategorisini oluşturan “müminler” ve “kâfirler” kastedilmiştir; zira Kur’an cinlere değil insanlara hitap etmek için indirilmiştir.³⁴³

Rahman suresinde dikkat çeken konulardan biri de Kur’an’ın kendine özgü üsluplarından biri olan tekrar üslubudur. Kur’an’daki tekrarları lafzi ve manevi olmak üzere iki bölümde ele almak mümkündür. Lafzi tekrar; bir kelime, cümle veya ayetin

³⁴¹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *a.g.e*, Cilt: 10, s. 58.

³⁴² Rahman 55/39

³⁴³ Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr, *a.g.e*, Cilt: 27, s. 243.

aynıyla yinelenmesidir. Manevi tekrar ise bir konuyu farklı yerlerde farklı lafızlarla anlatmaktır. Anlatılan kıssalar, cennet, cehennem, kıyamet ile ilgili tasvirler manevi tekrar örneğidir. Tekrar üslubu; pekiştirme, uyarı, hatırlatma gibi farklı amaçlarla gerçekleşmektedir.³⁴⁴ Kur'an'da farklı surelerde birçok ayette tekrar üslubu görülmektedir. Örneğin; Kamer suresinde 4 kere *فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذْرِي* “Benim azabım ve uyardım nasıl mı?”³⁴⁵ ayeti, 4 kere de *وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ* “Ant olsun ki Kur'an'ı öğüt olsun diye kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mu?”³⁴⁶ ayeti lafzen tekrar edilmiştir. Yine Mürselât suresindeki *وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ* “O gün vay yalanlayanların hâline!”³⁴⁷ ayeti 10 kere tekrar edilmiştir.

Tekrar üslubunun Kur'an'da en belirgin bir şekilde görüldüğü Rahman suresinde ise Allah'ın varlığı, birliği, yüceliği, kudreti ve çeşitli nimetleri bağlamında defalarca lafzen tekrar edilen *فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ* “O hâlde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?” ayeti insanları ve cinleri düşünmeye, uyarmaya, uyandırmaya ve Allah'ın nimetlerinin kıymetini bilmeye teşvik etmektedir.

Surenin odak noktası olan bu ayet surenin başından sonuna kadar tekrar edilerek ayetler arasında adeta semantik bir bağlantı/uyum (cohesion/التماسك) fonksiyonunu yerine getirmektedir.³⁴⁸ Bu ayetin suredeki kullanımları incelendiğinde 8 yerde³⁴⁹ Allah'ın nimetleri, yarattığı varlıkların harika oluşu, yaratılışın başlangıcı ve bitişi gibi konulardan bahsedildikten sonra geçtiği görülmektedir. Ardından bu ayet; insanların ve cinlerin tehdit/taciz edilişi, ateş ve ateşin şiddeti, kıyametin dehşeti, cehennem ve günahkârların oradaki hâlleri gibi konulardan bahsedildikten sonra adeta cehennem

³⁴⁴ Deniz Doğan, “Rahman Suresinde Tekrar Eden Ayetlerin Amacı ve Bağlam İlişkisi”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kahramanmaraş, Sayı: 29, 2017, s. 268.

³⁴⁵ Kamer 54/16, 18, 21, 30

³⁴⁶ Kamer 54/17, 22, 32, 40

³⁴⁷ Mürselât 77/15,19,24, 28, 34, 37, 40, 45, 47, 49

³⁴⁸ Subhî İbrâhîm el-Fekî, *‘İlmu’l-Lugati’n-Nassî Beyne’n-Nazariyyeti ve’t-Tatbîk-Dirâsetun Tatbîkiyye ‘ale’s-Suveri’l-Mekkiyye*, 1. Baskı, Dâru Kuba li’t-Tibâati ve’n-Neşr, Kahire, 2000, s. 96.

³⁴⁹ Rahman 55/13, 16, 18, 21, 23, 25, 28, 30

kapılarının sayısına³⁵⁰ işaret edencesine 7 yerde³⁵¹ geçmektedir. Bu ayet daha sonra adeta cennetin kapılarının sayısına işaret edencesine 8 yerde³⁵² iki cennet ve o cennetlerdeki vasıflarından ve durumlarından bahsedildikten sonra tekrar edilmektedir. Son olarak bu ayet surede *وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّاتٍ* “O iki cennetten başka iki cennet daha vardır.”³⁵³ ayetinden sonra diğer iki cennet ve o cennetlerin özelliklerinin bahsedildiği ayetlerden sonra 8 yerde³⁵⁴ tekrar edilmektedir.

³⁵⁰ Ebu'l-Berekât en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Tevîl*, 1. Baskı, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 1998, Cilt: 3, s. 418.

³⁵¹ Rahman 55/32, 34, 36, 38, 40, 42, 45

³⁵² Rahman 55/47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61

³⁵³ Rahman 55/62

³⁵⁴ Rahman 55/63, 65, 67, 69, 71, 73, 75,77

2. BELÂGAT İLMİ AÇISINDAN RAHMAN SURESİ

2.1. Meânî

Belâgat ilminin disiplinlerinden biri olan meânî; sözü yere ve duruma uyarlama ilkelerini, sözün yerinde olması (muktezâ-i hâle uygunluk) şartlarını ele almaktadır. Meânî ilmi kapsamında ele alınan başlıca konular şunlardır: Haber ve inşâ cümleleri, fasl, vasl, zikir ve hazif, takdîm ve te'hîr, müsâvât, îcâz ve itnâb. Rahman suresinde meânî ilminin alanına giren bazı konular ve bu konularla ilgili olan ayetler aşağıda ele alınmıştır.

2.1.1. Takdîm-Tehîr

Arapça cümlelerin telifi, isnâd olgusu ile izah edilir. Isnâd ise cümlelerin temel öğelerini birbirine bağlayan bir bağdır. Isnâdın tarafları olan müsned (yüklem) ve müsned ileyh (özne), cümlelerin asgari iki temel rüknüdür.³⁵⁵ Bilindiği üzere genel cümle yapısında müsned ileyh müsnedden önce gelmektedir. Bu sıralama çoğu zaman değişmemektedir. Müsned ileyhin önde gelmesinin nedenlerinden bazıları şunlardır:³⁵⁶

- Muhatabın zihnine haberin yaklaştırılması amaçlanır. Zira mübtedada ona teşvik eden bir nükte vardır.
- Müsned ileyhin akla gelen ilk şey olması: **اللَّهُ رَبُّنَا** (Allah Rabbimizdir.) cümlesindeki **اللَّهُ** lafzı önde gelerek Rabbimizin Allah olduğuna dikkat çekilmiştir.
- Müsned ileyhin zikredilmesiyle mutluluk, sevinç vb. duyguların ifade edilmek istenmesi: **أَحْمَدُ فِي الدَّارِ** (Evdeki Ahmet'tir.) cümlesinde **أَحْمَدُ** lafzı önde gelerek Ahmet'in evde bulunmasından duyulan mutluluk ifade edilmiştir.

³⁵⁵ Tahsin Yurttaş, "Marife Gelen Müsnedün İleyh ve Müsnedin Semantik Boyutu", *Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, Cilt: 8, 2022, s. 462.

³⁵⁶ Yaşar Daşkıran, *Anlam'dan Anlatıma Arapçada Sözdizim İlkeleri*, 1. Baskı, Fecr Yayınları, Ankara, 2023, s. 70.

- Müsned ileyhine dile getirilmesinden duyulan hoşnutluk:

بِاللّٰهِ يَا ظَبِيَّاتِ الْقَاعِ قُلْنَ لَنَا ----- لَيْلَى مِنْكُمْ أَمْ لَيْلَى مِنَ الْبَشَرِ

“Ey ormanın ceylanları! Söyleyin bize, Leyla sizden biri mi yoksa beşerden midir?”

Yukarıdaki şiirde şair, Leylâ’ya olan sevgisinden dolayı cümleinin ikinci kısmında zamir kullanmak yerine Leylâ ismini bir kez daha zikretmiştir.

- Anlatıma genellik katılması: كُلُّ إِنْسَانٍ لَّمْ يَقُمْ (Hiç kimse kalkmadı.) cümlesinde كُلُّ إِنْسَانٍ ifadesi önde gelerek anlatıma genellik katılmıştır.

Söz diziminde fiile taalluk eden ögeler farklı nedenlerden ve gerekçelerden dolayı öne alınabilmektedir.³⁵⁷

- Şaşkınlık ve kınama: وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ “Cinleri Allah’a ortak koştular.”³⁵⁸ ayetinde ikinci mefûl olan شُرَكَاءَ (ortaklar) kelimesi birinci meful olan الْجِنَّ (cinler) kelimesinden önde kullanılmıştır.

- Önem atfetme: قُلْ أَعْلَمُ إِلٰهًا مِّنْ دُونِ رَبِّكَ وَمَا أَدْرِىٰ بِمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ إِلٰهِي “De ki: Her şeyin Rabbi O iken ben başka bir rab mi arayayım?”³⁵⁹ ayetindeki meful olan عَالِمٌ kelimesinin öne alınarak Allah’tan başkasının rab edilemeyeceğine vurgu yapılmıştır. Yine aynı surenin قُلْ أَعْلَمُ إِلٰهًا مِّنْ دُونِ رَبِّكَ وَمَا أَدْرِىٰ بِمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ إِلٰهِي “De ki: Göklerin ve yerin yaratıcısı olan Allah’tan başkasını mı dost edineceğim.”³⁶⁰ ayetinde benzer bir kullanım vardır.

- Teberrük: قُرْآنًا قَرَأْتُ (Kur’an okudum.)
- İhtisâs: وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ “İşler Allah’a döndürülür.”³⁶¹ ayetinde câr ve mecrûrun (إِلَى اللَّهِ) öne geçmesiyle işlerin yalnızca Allah’a döndürüleceği vurgulanmıştır.

³⁵⁷ Yaşar Daşkiran, a.g.e, s. 71.

³⁵⁸ Enâm 6/100

³⁵⁹ Enâm 6/164

³⁶⁰ Enâm 6/14

³⁶¹ Ali İmrân 3/109

Yine *إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ* “Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz.”³⁶²

ayetinde *إِيَّاكَ* ifadesinin önde kullanılmasıyla ibadetin yalnızca Allah’a edileceğine dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte bu kullanımların nazımdaki seci gibi hususların gözetilmesinden kaynaklandığını öne sürenler de vardır. Nitekim yukarıdaki ayetin öncesindeki *الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ* ayetlerinin ن (nûn) harfiyle bitmesi nazımdaki uyum açısından dikkat çekicidir. Kur’an’da bu türden kullanımlar birçok ayette görülmektedir. Örneğin; *فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ، وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ* “Öyleyse yetimi sakın ezme, isteyen sakın azarlama!”³⁶³ ayetlerinde mefûl olan kelimeler (السَّائِلَ، الْيَتِيمَ) öne geçirilerek kullanılmış ve ayetler seci ile bitmiştir.³⁶⁴

Takdîm ve tehîr, yukarıda bahsi geçen sebepler dışında başka gerekçelerle de gerçekleşmektedir. Rahman suresinde takdîm ve tehîr bağlamında değerlendirilebilecek ayetlerden bazıları şunlardır:

- Müsned ileyh olan الرَّحْمَانُ kelimesinden sonra müsned olarak fâsılalar hâlinde gelen ve Rahmân’dan haber veren *عَلَّمَ الْقُرْآنَ، خَلَقَ الْإِنْسَانَ، عَلَّمَهُ الْبَيَانَ* ayetlerinin atıf yapılmadan sıralandığı görülmektedir. Burada müsned ileyh olan الرَّحْمَانُ kelimesinin takdimiyle ilgili olarak iki gerekçe öne sürülmektedir: Bunlardan birincisi; kendisinden haber verilen Rahmân hakkında muhatapları heyecanlandırmak ve özendirmektir (التَّشْوِيق). Zira *اسْجُدُوا لِلرَّحْمَانِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَانُ* (التَّشْوِيق). *Onlara, Rahman’a secdeye kapanın denildiğinde Rahman da nedir? derler.*”³⁶⁵ ayetinde belirtildiği üzere müşrikler bu isme aşına değillerdi. Dolayısıyla onlar böyle bir başlangıçtan sonra bu isimle ilgili

³⁶² Fâtiha 1/5

³⁶³ Duhâ 93/9/10

³⁶⁴ ‘Abdulazîz ‘Atîk, *fi’l-Belâgati’l-‘Arabiyye-‘İlmu’l-Meânî*, Daru’n-Nahdati’l-‘Arabiyye, Beyrut, 2009, s. 143.

³⁶⁵ Furkân 25/60

hangi bilgiler verilecek diye heyecanlandılar. Bu ismi duyan müminler ise Allah'ın hangi rahmet eserlerinden bahsedilecek diye arzuyla beklediler.

- Müsned ileyh olan الرَّحْمَانُ kelimesinin takdimine dair diğer bir gerekçe ise tahsîstir (التَّخْصِص). Nitekim Kur'an'ı öğreten, insanı yaratan ve insana “beyânı” öğreten yalnızca O'dur. Ayrıca surenin genelinde nimetlerden bahsedildiği için surenin “Rahmân” ismiyle başlaması takdimin mükemmelliğini (بِرَاعَةِ الْاسْتِهْلَالِ) göstermektedir.³⁶⁶

- Kur'an'ın öğretiminin insanın yaratılışından önce zikredildiği görülmektedir. Zira insanın yaratılışındaki gaye Kur'an'ı öğrenmek ve onunla amel etmektir.

- İnsanın yaratılışının ise beyânın öğretilmesinden önce zikredildiği görülmektedir. Zira beyân, insanın bir özelliği olup onunla Kur'an'ı anlar/anlatır ve amel eder. Aksi takdirde yeryüzü halifeliğinin gereğini yerine getirememiş olur.

- Göklerin ve yerin yaratılışının insanın yaratılışından sonra zikredildiği görülmektedir. Mümin suresinde ise insanların büyüklük taslamasının yerildiği ve daha sonra *“Elbette göklerin ve yerin yaratılması insanların yaratılmasından daha büyük bir olaydır.”*³⁶⁷ şeklinde göklerin ve yerin yaratılışının çap veya nicelik bakımından insanların yaratılışından daha büyük olduğuna işaret edilmektedir. Öyle ki insan göklerin ve yerin içinde bir zerre hükmündedir.³⁶⁸

Ancak, insan yaratılışın mihverinde olması ve insanın yaratılışındaki gayenin de Allah'a kulluk olması nedeniyle değerli bir varlıktır. Bu yüzden Lokman suresinin *أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً* “Allah'ın göklerde ve yerde olanları buyruğunuz altına verdiğini, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca

³⁶⁶ Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr, *a.g.e*, Cilt: 27, s. 230.

³⁶⁷ Mümin 40/57

³⁶⁸ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1. Baskı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2022, Cilt: 4, s. 794.

ihşan ettiğini görmez misiniz?”³⁶⁹ ayetinde göklerde ve yerde olanların insana musahhar kılındığı, onun istifadesine sunulduğu ifade edilmektedir.

- وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ “Otlar ve ağaçlar (Allah’a) secde ederler.”³⁷⁰ ayetinde müsned ileyhine (النَّجْمُ وَالشَّجَرُ) müsnedden (يَسْجُدَانِ) önce gelmesiyle tahsis yapılmış ve bu iki varlığın secdelerinin yalnızca Allah’a olduğuna işaret edilmiştir.³⁷¹
- وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا “Yeri alçalttı/var etti.”³⁷³ ayeti ile وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا “Göğü yükseltti.”³⁷² ayeti ile وَالْأَرْضَ kelimeleri önem atfetmek amacıyla fiilden önce kullanılmıştır.
- فِيهَا فَاكِهَةٌ وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ “Orada meyve ve salkımlı hurma ağaçları vardır.”³⁷⁴ ayetinde câr ve mecrûrdan meydana gelen haberin (فِيهَا) mübtedanın (فَاكِهَةٌ) önüne geçmesiyle yerde (الْأَرْضَ) var olan nimetlere dikkat çekilmiştir.³⁷⁵

2.1.2. Haber Cümlesi

Müsned ve müsnedün ileyhten oluşan anlamlı bir cümle ya haber cümlesi ya da inşa cümlesidir. Bir belâgat terimi olan haber; anlamında doğru ve yalan ihtimali olan sözdür. Haberin doğru (صِدْق) ve yalan olma (كِذْب) ihtimalinin yanı sıra dış dünyadaki gerçeklikle uygun olup olmadığı da önem arz etmektedir. Örneğin; “İlim faydalıdır.” cümlesi dış dünyadaki gerçeklikle bağdaşırken “Cehalet faydalıdır.” cümlesi bu gerçeklikten uzaktır.³⁷⁶

³⁶⁹ Lokman 31/20

³⁷⁰ Rahman 55/6

³⁷¹ Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr, a.g.e, Cilt: 27, s. 235.

³⁷² 55 Rahmân/7

³⁷³ 55 Rahmân/10

³⁷⁴ Rahman 55/11

³⁷⁵ Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr, a.g.e, Cilt: 27, s. 241.

³⁷⁶ Ahmed el-Hâşimî, a.g.e, s. 55.

Haberin doğru veya yalan olması aynı zamanda haber verenin veya cümleyi söyleyenin inancıyla uygun olup olmamasıyla da ilgilidir. et-Teftâzânî (ö. 792/1390) konuyla ilgili olarak şu ayeti örnek verir:³⁷⁷

{إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ

الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ}

*“Münafıklar sana geldiklerinde ‘Senin elbette Allah’ın peygamberi olduğuna şahitlik ederiz.’ derler. Allah, senin elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor. Bununla birlikte Allah, münafıkların yalancı olduklarını da biliyor.”*³⁷⁸

Yukarıdaki ayette münafıkların إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ “Sen elbette Allah’ın peygamberisin...” demeleri onların inançlarıyla uyuşmamaktadır. Nitekim ayetin son kısmında إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ buyrularak onların yalancı oldukları açıkça ifade edilmiştir.

Haber cümlesinin temelde iki amacı vardır: Bunlardan birincisi, muhatabın bilgisi olmayan bir hükmü ona bildirmektir. Bu türden bir habere “fâidetü’l-haber” denir. Örneğin الدِّينُ الْمَعَامَلَةُ (Din muameledir.) cümlesinde olduğu gibi. İkincisi ise muhatabın bilgisi olan bir durumun aynı zamanda sözü söyleyen kişi tarafından ifade edilmesidir. Haberin bu türüne ise “lâzimu’l-fâide” denir. Örneğin sınavda başarılı olduğunu bilen birine onun başarılı olduğunu başkalarından öğrenip ona bildirmek gibi.³⁷⁹

Yukarıdaki temel gayelerin dışında konuşma esnasında ortaya çıkan ve başka gayelerin olduğu birçok haber cümlesi vardır. Bu cümlelerin gayeleri ise kullanıldıkları bağlam dikkate alınıp gerek lafzi gerek de manevi/mecazi birtakım karinelerle tespit edilebilmektedir: Bu gayelerin en önemlileri ve en çok bilinenleri şunlardır:³⁸⁰

³⁷⁷ Sa‘duddîn Mesud b. Ömer et-Teftâzânî, *Muhtasaru’l-Me‘ânî*, 1. Baskı, Daru’l-Fikr, Beyrut, 1991, s. 30.

³⁷⁸ Münâfikun 63/1

³⁷⁹ Ahmed el-Hâşimî, a.g.e, s. 56.

³⁸⁰ Ahmed el-Hâşimî, a.g.e, s. 56.

Yalvarma, şefkat dileme: *إِنِّي فَقِيرٌ إِلَى عَفْوِ رَبِّي* (Rabbimin affına onu muhtacım, onun affını diliyorum.) cümlesinde olduğu gibi.

Hem gelen hem de giden bir şey için sevinç gösterme: *جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ* “*Hak geldi, batıl yok oldu.*”³⁸¹ ayetinde olduğu gibi.

Zaaf gösterme: *رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي* “*Rabbim gerçekten kemiklerim zayıfladı.*”³⁸² ayetinde olduğu gibi.

Üzüntü belirtme: *رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَى* “*Rabbim onu kız doğurdum.*”³⁸³ ayetinde olduğu gibi.

Elde edilmek istenen bir şey için teşvik etme: *لَيْسَ سَوَاءَ عَالِمٌ وَجَاهِلٌ* (Âlimle cahil bir değildir.” cümlesinde olduğu gibi.

Azarlama, kınama: Güneş’in doğmasına rağmen hâlâ yatakta olan biri için *الشَّمْسُ طَالَعَتْ* (Güneş doğdu.) şeklinde kınama ifade eden cümle gibi. Türkçede bu durum genellikle “Öğlen oldu.” veya “Üsküdar’da sabah oldu.” cümleleriyle ifade edilmektedir.

Haber cümlesi, kendisine haber verilen kişinin bilgisine ve durumuna bağlı olarak farklı yollarla ifade edilmektedir. Haber cümlesinin ibtidâî, talebî ve inkârî olmak üzere üç çeşidi vardır:³⁸⁴

Muhatabın cümlede ifade edilen hükümle ilgili bilgisi olmayabilir. Tekit edilmeye gerek olmayan bu durum ona tekit edilmeden ifade edilir. Örneğin *أَخُوكَ جَاهِزٌ* (Kardeşin hazır.) ile *مَا أَبُوكَ جَاهِزٌ* (Baban hazır değil.) cümlelerinde olduğu gibi. Bu türden bir habere “ibtidâî haber” denir.

Muhatap hükümle ilgili tereddüt edebilir ve onun hakkında bilgi edinmek isteyebilir. Bu durumda muhatabın tereddüdünü gidermek için cümledeki hüküm tekit

³⁸¹ İsrâ 17/81

³⁸² Meryem 19/4

³⁸³ Ali İmrân 3/36

³⁸⁴ et-Teftâzânî, *a.g.e.*, s. 35.

edilerek ifade edilir. Örneğin **إِنَّ الطَّالِبَ نَاجِحٌ** (Öğrenci gerçekten başarılıdır.) cümlesinde olduğu gibi **إِنَّ** edatıyla cümledeki hüküm pekiştirilir. Haberin bu türüne “talebî haber” denir.

Muhatap kendisine söylenen hükmü inkâr edip o hükmün aksine inanıyorsa bu durumda inkârının derecesine göre tekit edatları kullanılarak cümle farklı yollarla ifade edilir. Örneğin; **إِنَّهُ لَقَادِمٌ** (O gerçekten gelmektedir.) cümlesinde **إِنَّ** ve **لَام** edatları kullanılarak, **وَاللَّهِ إِنَّهُ لَقَادِمٌ** (Vallahi o gelmektedir.) cümlesinde ise ayrıca yemin vâvı kullanılmak suretiyle cümledeki hüküm pekiştirilmiştir. Haberin bu türüne ise “inkârî haber” denir.³⁸⁵

Haber “inne, enne, lâm-ı ibtida, sîn harfî, tekit nûnları gibi birçok öge vasıtasıyla pekiştirilebildiği gibi cümlede mefûlün fiilden önce veya haberin mübtedadan önce gelmesi (**تَقْدِيمٌ/تَأْخِيرٌ**) gibi yollarla da pekiştirilmektedir.

Haber cümlesi, isim ve fiil cümlesi şeklinde gelebilmektedir. Arapçada isim cümlesi ile fiil cümlesi biçim ve anlam yönünden birbirinden farklıdır. Örneğin mübteda ve haberden oluşan **زَيْدٌ سَافَرَ** (Zeyd gitti.) cümlesinde isim olan Zeyd’in önce kullanılmasıyla muhatabın dikkati öncelikle giden kişinin Zeyd olduğuna çekilmektedir. Bu cümlede farklı nedenlerden dolayı Zeyd’in gitmesi beklenmediği için giden kişinin Zeyd olduğu, cümlede isim öne çekilerek ifade edilmektedir. Buna karşılık fiil ve fâilden meydana gelen **سَافَرَ زَيْدٌ** (Zeyd gitti.) cümlesinde ise ifade edilmek istenen anlam yalnızca Zeyd’in gidişini haber vermektir.³⁸⁶

Arapçada isim cümlesi ile fiil cümlesi arasındaki diğer bir semantik fark ise; isim cümlesi sübut ve devamlılık ifade ederken, fiil cümlesi zamana bağlı olarak değişkenlik

³⁸⁵ Ahmed el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 58.

³⁸⁶ Muhammed Rızk Shoeir, “el-Furûku’d-Delâliyye Beyne’l-Cümleti’l-İsmiyye ve’-Cümleti’l-Fi’liyye”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 62:1, 2021, s. 232.

ve yenilenme ifade etmektedir. Örneğin **الأَرْضُ مُتَحَرِّكَةٌ** cümlesi Dünya'nın hareket etmekte olduğunu ve hareketindeki kararlılığı ifade etmektedir. Yine bir isim cümlesi olan **الْحَقُّ ظَاهِرٌ** cümlesinde zamandan bağımsız ve mutlak bir hüküm olarak hakkın ortada olduğu; er ya da geç ortaya çıkan bir şey olduğu ifade edilmektedir. Buna karşılık mazi fiille kurulan **ظَهَرَ الْحَقُّ** cümlesinde hakkın geçmişte ortaya çıktığı; muzâri fiille kurulan **يُظْهِرُ الْحَقُّ** cümlesinde ise kastedilen zamana bağlı olarak hak ortaya çıkar/çıkıyor gibi anlamlar ifade edilmektedir.³⁸⁷ Bununla birlikte, isim cümlesinin haberinin muzarî formda gelmesi yenilenme, süreklilik ve tekrara delâlet etmektedir. Örneğin **وَالنَّجْمُ** **وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ** “Otlar ve ağaçlar (Allah’a) secde ederler.”³⁸⁸ ayetinde muzâri formda gelen haber (يَسْجُدَانِ) ile otların ve ağaçların tekrar tekrar secde ettiklerine işaret edilmiştir.³⁸⁹

Aşağıdaki tabloda Rahman suresinde geçen haber cümleleri ile haberin türü, pekiştiricisi ve amacı özetlenmiştir:³⁹⁰

Haber (الْخَبَرُ)	Türü (نَوْعُهُ)	Pekiştiricisi (مُؤَكِّدَاتُهُ)	Amacı (غَرَضُهُ)
{الرَّحْمَانُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ} “Rahman, Kur'an'ı öğretti.” ³⁹¹	İbtidâî	-	İfade, bildiri
{خَلَقَ الْإِنْسَانَ} “İnsanı yarattı.” ³⁹²	İbtidâî	-	İfade, bildiri
{عَلَّمَهُ الْبَيَانَ} “Ona beyanı (düşünüp ifade etmeyi) öğretti.” ³⁹³	İbtidâî	-	Nimetlendirme, lütuf

³⁸⁷ Muhammed Rızk Shoeir, a.g.m, s. 233.

³⁸⁸ Rahman 55/6

³⁸⁹ Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr, a.g.e, Cilt: 27, s. 236.

³⁹⁰ Süleymân Ali Muhammed ‘Abdulhak, “Kesâfetu’l-Haber ve’l-İnşâ fî Sûreti’r-Rahmân Dirase Üslûbiyye ve İnşâiyye, Havliyyetu Külliyyeti’l-Lugati’l-Arabiyye biCircâ Mecelletun ‘İlmiyye Muhkeme, Câmiatu’l-Ezher, Circâ, Sayı: 24, 2020, s. 4276.

³⁹¹ Rahman 55/1,2

³⁹² Rahman 55/3

³⁹³ Rahman 55/4

Haber (الْخَبَرُ)	Türü (نَوْعُهُ)	Pekiştiricisi (مُؤَكِّدَاتُهُ)	Amacı (غَرَضُهُ)
{الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ} “Güneş ve Ay bir hesaba göre etmektedir.” ³⁹⁴	İbtidâî	-	Tazim, yüceltme
{النَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ} “Otlar ve ağaçlar (Allah’a) boyun eğler.” ³⁹⁵	İbtidâî	-	Tazim, yüceltme
{السَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ} “Göğü yükseltti ve ölçüyü koydu.” ³⁹⁶	Talebî	Mefûlün (السَّمَاءَ) fiilin (رَفَعَ) önüne geçmesi	Tazim, yüceltme
{الْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ} “Allah yeri canlılar için var etti.” ³⁹⁷	Talebî	Mefûlün (الْأَرْضَ) fiilin (وَضَعَ) önüne geçmesi	Tazim, yüceltme
{فِيهَا فَاكِهَةٌ وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ} “Orada meyveler ve salkımlı hurma ağaçları vardır.” ³⁹⁸	Talebî	Haberin (فِيهَا) mübtedanın (فَاكِهَةٌ) önüne geçmesi	Nimetlendirme, lütuf
{خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ} “İnsanı pişmiş çamur gibi bir balçıktan yarattı.” ³⁹⁹	İbtidâî	-	Tazim, yüceltme
{خَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِنْ نَّارٍ} “Cini de yalın bir ateşten yarattı.” ⁴⁰⁰	İbtidâî	-	Tazim, yüceltme
{رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ} “O, iki doğunun ve iki batının Rabbidir.” ⁴⁰¹	İbtidâî	-	Tazim, yüceltme

³⁹⁴ Rahman 55/5

³⁹⁵ Rahman 55/6

³⁹⁶ Rahman 55/7

³⁹⁷ Rahman 55/10

³⁹⁸ Rahman 55/11

³⁹⁹ Rahman 55/14

⁴⁰⁰ Rahman 55/15

⁴⁰¹ Rahman 55/17

Haber (الْخَبَرُ)	Türü (نَوْعُهُ)	Pekiştiricisi (مُؤَكِّدَاتُهُ)	Amacı (غَرَضُهُ)
{مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ “İki denizi salıvermiştir; birbirine kavuşuyorlar.” ⁴⁰²	İbtidâî	-	Tazim, yüceltme
{بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ “Aralarında engel vardır; birbirine geçip karışmıyorlar.” ⁴⁰³	Talebî	Haberin (بَيْنَهُمَا) mübtedanın (بَرْزَخٌ) önüne geçmesi	Tazim, yüceltme
{يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ “O denizlerin her ikisinden de inci ve mercan çıkar.” ⁴⁰⁴	İbtidâî	-	Nimetlendirme, lütuf
{لَهُ الْجَوَارِ الْمُنشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ “Denizde akıp giden dağlar gibi yüksek gemiler de O’nundur.” ⁴⁰⁵	Talebî	Haberin (لَهُ) mübtedanın (الْجَوَارِ) (الْمُنشَآتُ) önüne geçmesi	Tazim, yüceltme
{كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ “Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacaktır.” ⁴⁰⁶	İbtidâî	-	İfade, bildiri
{يَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ “Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zatı baki kalacaktır.” ⁴⁰⁷	İbtidâî	-	Tazim, yüceltme
{يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ “Göklerde ve yerde bulunanlar O’ndan isterler.” ⁴⁰⁸	İbtidâî	-	İfade, bildiri

⁴⁰² Rahman 55/19

⁴⁰³ Rahman 55/20

⁴⁰⁴ Rahman 55/22

⁴⁰⁵ Rahman 55/24

⁴⁰⁶ Rahman 55/26

⁴⁰⁷ Rahman 55/27

⁴⁰⁸ Rahman 55/29

Haber (الْخَبَرُ)	Türü (نَوْعُهُ)	Pekiştiricisi (مُؤَكِّدَاتُهُ)	Amacı (عَرَضُهُ)
{كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ} “O, her an yeni bir ilahî tasarruftadır.” ⁴⁰⁹	İbtidâî	-	Tazim, yüceltme
{سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَا الثَّقَلَانِ} “Yakında sizi de hesaba çekeceğiz, ey cinler ve insanlar!” ⁴¹⁰	Talebî	Sîn (س) harfinin geleceğe işaret etmesi	Tehdit, vaat
{لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ} “Büyük bir güç olmadıkça geçip gidemezsiniz.” ⁴¹¹	Talebî	Nefiy ile kasır (لَا تَنْفُذُونَ) ve istisnâ (إِلَّا بِسُلْطَانٍ)	Taciz, aciz bırakma
{يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شَوَاظٌ مِّنْ نَّارٍ وَنُحَاسٌ} “Üstünüze ateşten yalın bir alevle kıpkızıl bir duman gönderilir.” ⁴¹²	İbtidâî	-	Tehdit, vaat
{فَلَا تَنْتَصِرَانِ} “Kendinizi koruyamazsınız.” ⁴¹³	İbtidâî	-	Taciz, aciz bırakma
{فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ} “Yanıp kızaran yağ gibi kırmızı gül hâline gelir.” ⁴¹⁴	İbtidâî	-	Değişim, dönüşüm
{فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ} “İşte o gün ne insana ne cine günahı sorulur.” ⁴¹⁵	İbtidâî	-	İrşat, uyarı
{يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ}	İbtidâî	-	Tehdit, vaat

⁴⁰⁹ Rahman 55/29

⁴¹⁰ Rahman 55/31

⁴¹¹ Rahman 55/33

⁴¹² Rahman 55/35

⁴¹³ Rahman 55/35

⁴¹⁴ Rahman 55/37

⁴¹⁵ Rahman 55/39

Haber (الْخَبَرُ)	Türü (نَوْعُهُ)	Pekiştiricisi (مُؤَكِّدَاتُهُ)	Amacı (غَرَضُهُ)
“Suçlular simalarından tanınırlar.” ⁴¹⁶			
{يُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَقْدَامِ} “Perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar.” ⁴¹⁷	İbtidâî	-	Tehdit, vaat
{هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي يُكَذَّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ} “İşte bu, suçluların yalanladıkları cehennemdir.” ⁴¹⁸	İbtidâî	-	Tehdit, vaat
{يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ آتٍ} “Onlar, cehennem ile yüksek derecede kaynar su arasında gider gelirler.” ⁴¹⁹	İbtidâî	-	Tehdit, vaat
{لِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٌ} “Rabbinin huzurunda (hesap vermek üzere) duracağından korkan kimseye iki cennet vardır.” ⁴²⁰	Talebî	Haberin (لِمَنْ) mübtedanın (جَنَّاتٍ) önüne geçmesi	Teşvik etme, özendirme
{ذَوَاتَا أَفْنَانٍ} “İki cennet de (ağaçlar, meyveler, rengarenk bitkiler gibi) çeşit çeşit güzelliklerle bezenmiştir.” ⁴²¹	İbtidâî	-	Vasıflandırma, nitelelendirme
{فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ} “İçlerinde akan iki pınar vardır.” ⁴²²	Talebî	Haberin (فِيهِمَا) mübtedanın (عَيْنَانِ) önüne geçmesi	Vasıflandırma, nitelelendirme
{فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ رُوحَانِ}	Talebî	Haberin (فِيهِمَا) mübtedanın	Vasıflandırma, nitelelendirme

⁴¹⁶ Rahman 55/41

⁴¹⁷ Rahman 55/41

⁴¹⁸ Rahman 55/43

⁴¹⁹ Rahman 55/44

⁴²⁰ Rahman 55/46

⁴²¹ Rahman 55/48

⁴²² Rahman 55/50

Haber (الْخَبَرُ)	Türü (نَوْعُهُ)	Pekiştiricisi (مُؤَكِّدَاتُهُ)	Amacı (غَرَضُهُ)
“İkisinde de her meyveden çift vardır.” ⁴²³		(رُوحَانِ) önüne geçmesi	
{بَطَائِنُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍ} “Astarları kalın ipektendir.” ⁴²⁴	İbtidâî	-	Vasıflandırma, nitelelendirme
{جَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ} “İki cennetin meyveleri (zahmetsizce alınacak kadar) yakındır.” ⁴²⁵	İbtidâî	-	Vasıflandırma, nitelelendirme
{فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ} “Oralarda bakışlarını yalnızca eşlerine çevirmiş dilberler vardır.” ⁴²⁶	Talebî	Haberin (فِيهِنَّ) mübtedanın (قَاصِرَاتُ) önüne geçmesi	Nimetlendirme, lütuf
{لَمْ يَطْمِئْنُوا أَنْفُسَ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانُ} “Onlara eşlerinden önce ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur.” ⁴²⁷	İbtidâî	-	Vasıflandırma, nitelelendirme
{كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ} “Onlar sanki yakut ve mercandır.” ⁴²⁸	Talebî	Teşbih edatının (كَأَنَّ) kullanımı	Nimetlendirme, lütuf
{وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِ} “Bu iki cennetten başka iki cennet daha vardır.” ⁴²⁹	Talebî	Haberin (مِنْ) دُونِهِمَا mübtedanın (جَنَّتَانِ) önüne geçmesi	Nimetlendirme, lütuf
{فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ} “İçlerinde kaynayan iki pınar vardır.” ⁴³⁰	Talebî	Haberin (فِيهِمَا) mübtedanın (عَيْنَانِ) önüne geçmesi	Nimetlendirme, lütuf

⁴²³ Rahman 55/52

⁴²⁴ Rahman 55/54

⁴²⁵ Rahman 55/54

⁴²⁶ Rahman 55/56

⁴²⁷ Rahman 55/56

⁴²⁸ Rahman 55/58

⁴²⁹ Rahman 55/62

⁴³⁰ Rahman 55/66

Haber (الْخَبَرُ)	Türü (نَوْعُهُ)	Pekiştiricisi (مُؤَكِّدَاتُهُ)	Amacı (عَرَضُهُ)
{فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ} “İçlerinde her türlü meyve, hurma ve nar vardır.” ⁴³¹	Talebî	Haberin (فِيهِمَا) mübtedanın (فَاكِهَةٌ) önüne geçmesi	Nimetlendirme, lütuf
{فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ} “O cennetlerde huyları güzel, yüzleri güzel dilberler vardır.” ⁴³²	Talebî	Haberin (فِيهِنَّ) mübtedanın (خَيْرَاتٌ) önüne geçmesi	Nimetlendirme, lütuf
{لَمْ يَطْمِئْنَنْ أَنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ} “Onlara eşlerinden önce ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur.” ⁴³³	İbtidâî	-	Vasıflandırma, nitelelendirme
{تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ} “Azamet ve ikram sahibi Rabbinin adı yücedir.” ⁴³⁴	İbtidâî	-	Tazim, yüceltme

Rahman suresindeki haber üslubunun özetlendiği yukarıdaki tabloda toplamda 44 ayette geçen⁴³⁵ haber cümlelerinden 27’sinin ibtidâî, 16’sının ise talebî haber olduğu görülmektedir. Buna karşılık surede inkârî haber türünde kullanılan bir cümle tespit edilememiştir.

Haberin pekiştiricileri (مُؤَكِّدَات) incelendiğinde bunlar arasında en çok kullanılanın takdim (haberini veya mefulün önde gelmesi) olduğu görülmektedir.

Suredeki haber cümlelerinin gayeleri ise genel olarak şunlardır: İfade, vasıflandırma, lütuf, tazim, tehdit, vaat, taciz, teşvik, uyarı, değişim/dönüşüm.

⁴³¹ Rahman 55/68

⁴³² Rahman 55/70

⁴³³ Rahman 55/56

⁴³⁴ Rahman 55/78

⁴³⁵ “Onlara eşlerinden önce ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur.” ayeti iki yerde geçmektedir.

2.3. İnşâ Cümlesi

Bir belâgat terimi olan inşâ; anlamında doğru ve yalan ihtimali olmayan sözdür. Bir başka deyişle inşâ, söyleyen için “Doğru söyledi.” veya “Yalan söyledi.” denilemeyen sözdür. Örneğin اغْفِرْ وَارْحَمْ (Bağışla, affet!) cümlelerinde olduğu gibi.⁴³⁶ İnşâ; talebî ve gayri talebî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır:

Talebî inşâ, istek anında var olmayan bir şeyin olmasını isteme anlamı ifade eden cümlelerdir. Talebî inşâ cümleleri; emir, nehiy, temenni, nida ve istifhâm kalıplarıyla kurulmaktadır.⁴³⁷

Gayri talebî inşâ ise herhangi bir şeyin talep edilmediği, istek anlamı ifade etmeyen inşâ türüdür. Gayri talebî inşâ cümleleri; medih, zem, recâ, yemin, taaccüp gibi kalıplarla kurulan cümlelerdir.⁴³⁸

Aşağıdaki tabloda Rahman suresinde inşâ üslubunun geçtiği ayetler ile bu ayetlerin inşâ yönünden türü, kipi ve amacı özetlenmiştir:⁴³⁹

İnşâ (الإنشاء)	Türü (نوعه)	Kipi (صيغته)	Amacı (غرضه)
{أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ} “Ölçüde haddi aşmayın.” ⁴⁴⁰	Talebî (Nehiy)	Nehiy lâ’sı (لَا)	Nasihat
{أَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ} “Tartıyı adaletle yapın.” ⁴⁴¹	Talebî (Emir)	Emir fiili (أَقِيمُوا)	Nasihat
{لَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ} “Teraziye eksik tutmayın.” ⁴⁴²	Talebî (Nehiy)	Nehiy lâ’sı (لَا)	Nasihat

⁴³⁶ Ahmed el-Hâşimî, *a.g.e*, s. 69.

⁴³⁷ el-Hatîb el-Kazvînî, *el-Îdâh fî ‘Ulûmî’l-Belâga*, 1. Baskı, Daru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2003, s. 108.

⁴³⁸ Ahmed el-Hâşimî, *a.g.e*, s. 69.

⁴³⁹ Süleymân Ali Muhammed ‘Abdülhak, *a.g.m.* s. 4284.

⁴⁴⁰ Rahman 55/8

⁴⁴¹ Rahman 55/9

⁴⁴² Rahman 55/9

İnşâ (الإنشاء)	Türü (نوعه)	Kipi (صيغته)	Amacı (غرضه)
{فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ} “O hâlde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?” ⁴⁴³	Talebî (İstifhâm)	İstifhâm edatı (أَيَّ)	İnkârı kınama
{فَاقْضُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ} “Geçip gidin! Büyük bir güç olmadıkça geçip gidemezsiniz.” ⁴⁴⁴	Talebî (Emir)	Emir fiili (فَاقْضُوا)	Taciz, aciz bırakma
{هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ} “İyiliğin karşılığı ancak iyilik değil midir?” ⁴⁴⁵	Talebî (İstifhâm)	İstifhâm edatı (هَلْ)	Nefiy

Rahman suresinde inşâ üslubunun özetlendiği yukarıdaki tabloya bakıldığında toplamda 36 kere⁴⁴⁶ inşâ üslubuyla ifade edilen ayet görülmektedir. Bu ayetlerde gayri talebî inşânın olmadığı ve ayetlerin tümünün talebî inşâ olduğu tespit edilmiştir. Talebî inşânın olduğu bu ayetlerde istifhâm, emir ve nehiy kalıpları kullanılmıştır. Bunlar arasında 32 ayette kullanılan istifhâm kalıbı ilk sırada gelmektedir. Buna karşılık 2 ayette emir, 2 ayette ise nehiy kalıbının eşit bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

⁴⁴³ Rahman 55/13, 16, 18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77

⁴⁴⁴ Rahman 55/33

⁴⁴⁵ Rahman 55/60

⁴⁴⁶ “O hâlde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?” ayeti 31 kere geçmektedir.

2.2. Beyân

Belâgat ilminin dallarından biri olan beyân; anlamı değişik yollarla ifade etmenin usul ve kaidelerini inceleyen daldır.⁴⁴⁷ Bu alanda ele alınan konuların başında teşbih, mecaz, istiare ve kinaye gelmektedir. Aşağıda Rahman suresinde beyân ilminin alanına giren konular ve ilgili ayetler özet bir şekilde verilmiştir.

2.2.1. İstiare-i temsiliyye

İstiare, ilgisi benzeşme olan bir edebî sanattır. İstiare-i temsiliyye ise bir ögenin farklı yönleri ve özelliklerinin benzetme konusu yapılarak gerçekleşen istiare türüdür. Daha çok sembolik anlatımın hâkim olduğu bu istiare türünde soyut bir durum, somut bir duruma benzetilir.⁴⁴⁸

Suredeki *سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَا الثَّقَلَانِ* “*Yakında sizi de hesaba çekeceğiz, ey cinler ve insanlar!*”⁴⁴⁹ ayetinde bu türden bir istiare vardır. Dünya hayatının sona ermesi, Allah’ın dünya ile ilgili işleri bitirip ahirette yalnızca insanları ve cinleri hesaba çekme işiyle başa kalması istiare-i temsiliyye ile anlatılmıştır.⁴⁵⁰

2.2.2. Mecaz-ı mürsel

Benzetme ilgisi dışında herhangi bir ilgiden dolayı bir kelimenin dilsel anlamına engel olacak bir karineyle gerçek anlamının dışında kullanılmasıdır.⁴⁵¹ Suredeki *وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ* “*Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zatı baki kalacaktır.*”⁴⁵² ayeti mecaz-ı mürsel için örnektir. Ayette mecaz-ı mürselin ilgilerinden

⁴⁴⁷ Nasrullah Hacımuftuoğlu, “Beyân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, Cilt: 6, s. 247.

⁴⁴⁸ İsmail Durmuş&İskender Pala, “İstiare”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, Cilt: 23, s. 315.

⁴⁴⁹ 55 Rahman/31

⁴⁵⁰ Muhammed ‘Alî es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 4. Baskı, Daru’l-Kur’ani’l-Kerîm, Beyrut, 1981, Cilt: 3, s. 303.

⁴⁵¹ ‘Alî el-Cârim&Mustafa Emîn, *a.g.e*, s. 25.

⁴⁵² 55 Rahman/27

olan “cüz” ve “küll” ilgileri söz konusudur. Buna göre “cüz” konumundaki وَجْه (yüz) kelimesi kullanılarak “küll” olan Allah’ın zatı kastedilmiştir.

2.2.3. Belîğ teşbih

Hem benzetme yönünün hem de benzetme edatının olmadığı teşbih türüdür. Örneğin زَيْدٌ أَسَدٌ “Zeyd aslandır.” cümlesindeki teşbih bu türden bir teşbihtir. Belîğ teşbih, teşbih türleri arasında en etkili ve en güçlü olandır.⁴⁵³

Surenin فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً “Gök yarılıp kırmızı gül hâline geldiği zaman”⁴⁵⁴ ayetinde göğün yarılmasıyla kırmızı bir duruma gelmesi bu türden bir benzetmeyle anlatılmıştır.⁴⁵⁵

2.2.4. Mürsel-mücmel teşbih

İçerisinde edatın bulunduğu teşbih türüne mürsel teşbih; benzetme yönünün bulunmadığı teşbih türüne ise mücmel teşbih denilmektedir.⁴⁵⁶ Surede وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ “Denizde akıp giden dağlar gibi yüksek gemiler de O’nundur.”⁴⁵⁷ ayetinde mürsel-mücmel teşbih bulunmaktadır. Ayette benzetme yönü yer almasa da bunu anlamdan çıkarmak mümkündür. Denizde akıp giden gemiler, büyüklük yönünden dağlara benzetilmiştir.⁴⁵⁸

⁴⁵³ el-Hatîb el-Kazvînî, *a.g.e.*, s. 202.

⁴⁵⁴ 55 Rahman/37

⁴⁵⁵ es-Sâbûnî, *a.g.e.*, Cilt: 3, s. 303.

⁴⁵⁶ ‘Alî el-Cârim&Mustafa Emîn, *el-Belâgatü l-Vâdiha*, Daru’l-Maârif, Kahire, t.y, s. 110

⁴⁵⁷ 55 Rahman/24

⁴⁵⁸ es-Sâbûnî, *a.g.e.*, Cilt: 3, s. 303.

2.3. Bedî‘

Belâgat ilminin dallarından biri olan bedî‘; ifadeyi güzelleştiren unsurları, usul ve kaideleri ele almaktadır.⁴⁵⁹ Bedî‘ ilmi kapsamında incelenen konular arasında cinas, seci, tevriye, tıbak, mukabele gibi konular yer almaktadır. Rahman suresinde bedî‘ ilminin kapsamına giren konular ve bu konularla ilgili tespit edilen ayetler aşağıda özet bir şekilde verilmiştir.

2.3.1. Mukabele

Anlamı güzelleştiren söz sanatlarından biri olan mukabele; söz içerisinde lafız ve anlamın karşıtlık veya uygunluk açısından karşı karşıya getirilmesidir.⁴⁶⁰ Örneğin نَسُوا اللهَ فَتَسِيَهُمْ “Onlar, Allah’ı unuttular; Allah da onları unuttu.”⁴⁶¹ ayetinde olduğu gibi.

Rahman suresinde وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا “Göğü yükseltti.”⁴⁶² ayeti ile وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا “Yeri koydu/alçalıttı/mejdana getirdi.”⁴⁶³ ayeti arasında mukabele vardır. Ayrıca خَلَقَ الْإِنْسَانَ “Allah, insanı pişmiş çamur gibi bir balçıktan yarattı.”⁴⁶⁴ ayeti ile وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِنْ نَارٍ “Cinleri de yalın bir ateşten yarattı.”⁴⁶⁵ ayeti arasında mukabele söz konusudur.⁴⁶⁶

2.3.2. Murassa seci

Seci, nesir şeklindeki metinlerde ifade edilen bölümlerin sonlarının aynı vezin veya kafiyede ya da her ikisinde de aynı olması durumudur. Nesirdeki seci, şiirdeki

⁴⁵⁹ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Bedî‘”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, Cilt: 5, s. 320.

⁴⁶⁰ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Kitâbu’s-Sînâ’ateyn*, Tahkik: ‘Alî Muhammed el-Becâvî&muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm, 1. Baskı, Daru İhyâi’l-Kutubi’l-Arabiyye, 1952, Kahire, s. 337.

⁴⁶¹ 9 Tevbe/67

⁴⁶² 55 Rahmân/7

⁴⁶³ 55 Rahmân/10

⁴⁶⁴ 55 Rahmân/14

⁴⁶⁵ 55 Rahmân/15

⁴⁶⁶ es-Sâbûnî, *a.g.e.*, Cilt: 3, s. 303.

kafiye karşılık gelir. Seciler, fasılaları arasında kafiye ve vezin birliğinin bulunup bulunmaması yönünden âtıl, hâli, mûmâsil, musarra, muvâzî, mutarraf, muşattar ve murassa gibi bölümlere ayrılır.⁴⁶⁷ Son kelimelerin secili olduğu murassa seci türü Rahman suresinde şöyle görülmektedir:⁴⁶⁸

{الرَّحْمَانُ، عَلَّمَ الْقُرْآنَ، خَلَقَ الْإِنْسَانَ، عَلَّمَهُ الْبَيَانَ}

2.3.3. Nakıs cinas

Arap dili ve belâgatinde cinas; anlamları farklı olan, yazılışları aynı veya benzer olan kelimelerin⁴⁶⁹ nesir veya nazımda kullanılması sanatıdır. Lafzı güzelleştiren edebî sanatlardan olan cinas; aynı zamanda tecnîs, tecânüs ve mücânese olarak da isimlendirilmektedir.⁴⁷⁰ Cinas “vucûhu erbaa” denilen sayı, hareke, tertip ve çeşit yönlerinden uyumlu olup olmaması göz önünde bulundurularak tam ve nakıs olmak üzere temelde ikiye ayrılır. “Vücûhu erbaa” yönünden harflerinin tam bir uyum içerisinde olduğu kelimeler tam cinası meydana getirirler. “Vücûhu erbaa”dan herhangi birinin eksik olmasıyla kelimeler arasında meydana gelen cinasa ise nakıs cinas denir.⁴⁷¹

Surenin وَجَنَّا الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ ^{جَنَى} “Bu iki cennetin meyveleri yakındır.”⁴⁷² ayetindeki جَنَى ve جَنَّتَيْنِ kelimeleri arasında harf ve şekil bakımından farklılık olduğundan bu kelimeler arasında nakıs cinas bulunmaktadır.⁴⁷³

⁴⁶⁷ İsmail Durmuş, “Seci”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009, Cilt: 36, s. 273.

⁴⁶⁸ es-Sâbûnî, *a.g.e*, Cilt: 3, s. 303.

⁴⁶⁹ es-Sâbûnî, *a.g.e*, Cilt: 3, s. 303.

⁴⁷⁰ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 1. Baskı, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, s. 429.

⁴⁷¹ Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1999, s. 325.

⁴⁷² 'Alî el-Cârim&Mustafa Emîn, *a.g.e*, s. 25.

⁴⁷³ 55 Rahmân/54

⁴⁷⁴ es-Sâbûnî, *a.g.e*, Cilt: 3, s. 303.

3. RAHMAN SURESİNDE ANLAM ALANLARI

3.1. Allah'ın İsim ve Sıfatları ile İlgili Anlam Alanı

Bu alanda Rahman suresinde Allah (c.c)'ın isim ve sıfatları ile ilgili tespit edilen kelimeler yer almaktadır:

Kelime/Terkip	Kullanım sayısı	Kullanıldığı ayetler
الرَّحْمَانُ	1	1
رَبِّ	36	13, 16, 17 (iki defa geçmekte), 18, 21, 23, 25, 27, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 46, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77, 78
دُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ	2	27, 78

الرَّحْمَانُ: Bu isim acımak, esirgemek, şefkat etmek, nimetlendirmek anlamlarındaki يَرْحَمُ، رَحِمَ kökünden gelmektedir. Allah'ın en güzel isimlerinden olan Rahman ismi, sonsuz rahmet ve merhamet sahibi anlamında⁴⁷⁴, yalnızca O'na aittir ve O'nun için kullanılmaktadır.⁴⁷⁵ Nitekim ayette قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَانَ أَيًّا مَا تَدْعُوا “De ki: (Rabbinizi) ister Allah diye ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur.”⁴⁷⁶ buyrulur. Rahman ismi Allah ismiyle eşitlenmiştir. فَعْلَانْ kalıbında kullanılan bu isim; Allah'ın merhametinin çokluğunu,⁴⁷⁷ genişliğini ve yarattığı her şeyi kapsadığını ifade etmektedir. Bu kalıpta kullanılan isimlerin anlamlarında mübalağa bulunmaktadır.⁴⁷⁸ Zira kelimelerin

⁴⁷⁴ İbn Manzûr, *a.g.e*, s. 1612.

⁴⁷⁵ Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Küllîyyât*, 2. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1998, s. 467.

⁴⁷⁶ İsrâ 17/110

⁴⁷⁷ Murtezâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Tahkik: 'Abdulkerîm el-'Azbâvî, 1. Baskı, Müessesetü'l-Kuveyt li't-Takaddümi'l-'İlmî, Kuveyt, 2000, Cilt: 32, s. 233.

⁴⁷⁸ Ebû İshâk ez-Zeccâc, *Tefsîru Esmâillâhi'l-Husnâ*, Tahkik: Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk, 2. Baskı, Daru'l-Me'mûn li't-Turâs, Beyrut, 1975, s. 29.

kalıplarında gerçekleşen yapısal bir değişiklik aynı zamanda anlamlarına da yansımaktadır. Örneğin; bu kalıpta kullanılan غَضَبَان (kızgın) ve سَكْرَان (sarhoş) kelimelerine bakacak olursak birinin öfke dolu, diğerinin ise zilzurna sarhoş olduğu gibi mübalağalı anlamlar ifade ettikleri görülmektedir.⁴⁷⁹

Kur'an'da Rahman ismiyle beraber kullanılan ve aynı kökten gelen فَعِيل kalıbındaki رَحِيم (Rahîm) ismi ise Allah'ın dışındakiler için de kullanılmakta; ancak Rahman ismi kadar çokluk ve umumilik ifade etmemektedir. Örneğin رَجُلٌ رَحِيمٌ (Şefkatli bir adam) şeklinde bir nitelendirme yapmak mümkündür. Diğer bir ifadeyle Rahman isminin lafzı özel, anlamı genel; Rahim isminin ise anlamı özel, lafzı geneldir. Tevbe suresi 128. ayette Hz. Peygamber (s.a.v)'in müminlere olan şefkati ve merhametinden dolayı رَوْفٌ رَحِيمٌ (Raûf ve Rahîm) sıfatlarıyla nitelendirildiği görülmektedir. Yine وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا “Allah, müminlere çok merhamet edendir.”⁴⁸⁰ ayetinde Rahim isminin ifade ettiği özel anlam görülmektedir.⁴⁸¹

Rahman ve Rahim isimlerinin aralarındaki anlamsal nüans konusunda yaygın olarak iki görüş vardır: Bunlardan birincisine göre Rahman ismi dünyada herkesi, Rahim ismi ise ahirette yalnızca müminleri kapsayan rahmeti ifade etmektedir.⁴⁸² Nitekim ayette وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَاكُنْهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ “Rahmetim her şeyi kapsamıştır. Onu, bana karşı gelmekten sakınanlara, zekâtı verenlere ve ayetlerimize inananlara yazacağım.” şeklinde buyrulmaktadır.⁴⁸³ Diğer görüşe göre her iki ismin tecellileri hem dünyada hem de ahirette geçerli olup belirgin etkileri bakımından onlara bir hususilik atfedilebilir. Zira Allah'ın isim ve sıfatları zaman

⁴⁷⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 26.

⁴⁸⁰ Ahzâb 33/43

⁴⁸¹ İbrâhîm es-Sa‘lebî, *el-Keşf ve l-Beyân*, Tahkik: Muhammed b. ‘Âşûr, 1. Baskı, Daru’l-İhyâi’t-Turasi’l-‘Arabî, Beyrut, 2002, Cilt: 1, s. 99.

⁴⁸² er-Rağıb el-İsfahânî, *a.g.e*, s. 192.

⁴⁸³ Arâf 7/156

açısından sınırlandırılmaz. İbn Abbâs’a atfedilen “*Rahman ve Rahim isimlerinin her biri diğerinden daha rakik, daha güzeldir.*” sözü bu kanaati destekler niteliktedir.⁴⁸⁴

Köken itibarıyla da iki ismin farklı olduğunu iddia edenler vardır. İbn Abbâs’tan nakledildiğine göre Rahman ismi İbranice, Rahim ise Arapçadır.⁴⁸⁵ Bazı tefsir ve dil âlimleri Rahman isminin Cahiliye Dönemi’nde Mekke halkı tarafından bilinmediğini iddia etse de bu ismin bazı Yahudi metinlerinde ve daha sonra Hicaz bölgesinde bulunan güney Arapçasına ait metinlerde yer aldığı görülmüştür. Zira geçmiş dönemlerde Mekke halkı gerek Yemen gerek de Yahudilerle irtibat hâlindeydi.

İslamiyet’ten önceki dönemlerde Rahman kelimesinin Allah anlamında kullanıldığına dair birtakım emareler vardır. Öyle ki Cahiliye Dönemi’nde Amr b. Atvâre gibi bazı kişilerin çocuklarına “Abdurrahmân” ismini verdiklerinden bahsedilmektedir.⁴⁸⁶

Cahiliye Dönemi’nde cömertliğiyle bilinen şair Hâtim et-Tâî (ö. 578/?)'ye atfedilen bir şiirde ise Rahman ismi şöyle geçmektedir:

كُلُّوا الْيَوْمَ مِنْ رِزْقِ الْإِلَهِ وَاتَّيَسَّرُوا

وَإِنَّ عَلَى الرَّحْمَانِ رِزْقَكُمْ غَدًا

“Bugün Allah’ın rızkını yiyin ve zenginleşin

Yarınki rızkınız Rahman’a aittir.”

Hâtim, kimilerine göre Allah inancına sahip olan biri; kimilerine göre ise Hristiyan bir şairdi. Rahman ismi Hristiyanlıkta aslı رَحْمُونُو (Rahmono) olan ve Allah’a ait sıfatlardan biridir. Yukarıdaki şiirde Hâtim’in Rahman ile kastettiği anlamın da buna işaret etmesi muhtemeldir.

⁴⁸⁴ Bekir Topaloğlu, “Rahmân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, Cilt: 34, s. 415.

⁴⁸⁵ Ahmed el-Ezherî, *Tehzibu’l-Luga*, Tahkik: ‘Abdullah Derviş, ed-Dâru’l-Mısriyye, Kahire, t.y, Cilt: 5, s. 50.

⁴⁸⁶ Cevâd ‘Alî, *el-Mufasssal fî Târihi’l-‘Arab Kable’l-İslâm*, 2. Baskı, Câmiatu Bağdâd, 1993, Cilt: 6, s. 38.

Yine Kays Aylân kabilesinin telbiyesinde Rahman isminin şöyle kullanıldığı bildirilmektedir:⁴⁸⁷

لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ أَنْتَ الرَّحْمَانُ، أَتَتَكَ قَيْسُ عَيْلَانَ، رَاجِلَهَا وَالرُّكْبَانَ

“Buyur Allah ’ım buyur! Buyur, sen Rahmansın. Gerek yaya gerek de binek üzerinde

Kays Aylân sana geldi.”

الرَّحْمَان ismi Rahman suresinde 1 kere geçmektedir. Bu ismin suredeki kullanımı ve surenin ilk ayeti ile ilgili olarak iki farklı görüş öne çıkmaktadır: Bunlardan birincisi; الرَّحْمَان kelimesinin surede ilk ayet olduğu ve ayetin اللَّهُ الرَّحْمَانُ رَبُّنَا şeklinde takdir edildiği yönündedir. İkinci görüş ise ilk ayetin عِلَّمَ الْقُرْآنُ olduğu yönündedir.⁴⁸⁸ Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), الرَّحْمَان kelimesinin surede tek bir ayet olduğu yönündeki görüşün zayıf olduğunu ve ikinci görüşün daha doğru olduğunu belirtir.⁴⁸⁹

رَبَّ: Sözlükte bir şeyi tamamlayana kadar aşama aşama yapmak, terbiye etmek, yönetmek, idare etmek” gibi anlamlara gelen يَرْبُ رَبٌّ fiili, aynı zamanda رَبَّ، يَرْبُّبُ/رَبِّي، رَبَّي formlarında kullanılmaktadır.⁴⁹⁰ Yüce Allah’ın isimlerinden olan رَبَّ (Rab) kelimesi ise birden çok anlama sahiptir. Cahiliye Dönemi’nde الْمَلِك (kral) anlamında kullanılan bu isim, Allah’ın dışındakiler için yalnızca izafetle kullanılmaktadır.⁴⁹¹ Bu kelimenin Arap dilinde kullanıldığı anlamlar arasında kendisine itaat edilen efendi (سَيِّد), bir işi

⁴⁸⁷ Cevâd ‘Alî, a.g.e, Cilt: 6, s. 40.

⁴⁸⁸ İbn ‘Atıyye el-Endelüsî, a.g.e, Cilt: 5, s. 222.

⁴⁸⁹ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu ’l-Gayb*, 1. Baskı, Daru’l-Fikr, Beyrut, 1981, Cilt: 29, s. 85.

⁴⁹⁰ er-Râğıb el-İsfehânî, a.g.e, s. 184.

⁴⁹¹ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, Dâru’l-Hadîs, Kahire, 2009, s. 416.

idare eden, düzenleyen kişi (مُصْلِح) ve bir şeye sahip olan kişi (مَالِك) gibi anlamlar yer almaktadır.⁴⁹²

Ayrıca rab kelimesinin ifade ettiği anlamlar arasında terbiye eden, işleri elinde tutup yöneten ve nimet veren gibi anlamlar bulunmaktadır.⁴⁹³

Rab kelimesi Kur'an'da 962 yerde Allah'a doğrudan nispet edilen ve Allah lafzından sonra ilahî isim olarak en çok kullanılan kelimedir.⁴⁹⁴ Kur'an'da رَبِّ الْعَالَمِينَ "Alemlerin Rabbi",⁴⁹⁵ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ "Her şeyin Rabbi",⁴⁹⁶ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا "Göklerin, yerin ve onların arasındakilerin Rabbi",⁴⁹⁷ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ "O, sizin de atalarınızın da Rabbidir.",⁴⁹⁸ رَبٌّ رَحِيمٌ "Çok merhametli olan Rab",⁴⁹⁹ رَبُّ غَفُورٌ "Çok bağışlayan bir Rab"⁵⁰⁰ şeklinde birçok ayette rab kelimesiyle yüce Allah'ın rubûbiyeti vurgulanıp bu kelime O'na nispet edilerek kullanılmıştır. Bu kelimenin Kur'an'daki kullanımlarına bakıldığında izafet terkihiyle muzâf olarak kullanıldığı ve belirlilik takısı olan ال ile kullanılmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu kelimenin işaret ettiği anlam, kendisinden sonra gelen "muzâfun ileyh" ve kullanıldığı bağlam ile anlaşılmaktadır.⁵⁰¹

Bu kelimenin Kur'an'da kullanıldığı bazı varyantları ve anlamları ise şunlardır:

Yusuf suresinde 23. ayette رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ "O benim efendimdir, bana iyi baktı.", 41. ayette يَا صَاحِبِي السَّجْنِ أَمَّا أَحَدُكُمْ فَيَسْقِي رَبَّهُ حَمْرًا "Ey hapis arkadaşlarım, sizden biriniz efendisine şarap verecek...", 42. ayette أَذْكَرُنِي عِنْدَ رَبِّكَ "Efendinin yanında

⁴⁹² Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Cami 'ul-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 1. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, 1994, Cilt: 1, s. 62.

⁴⁹³ Mecduddîn İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, 1. Baskı, Daru İbnu'l-Cevzî, Riyad, 2000, s. 338.

⁴⁹⁴ Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1945, s. 286.

⁴⁹⁵ Fâtîha 1/1

⁴⁹⁶ En'âm 6/164

⁴⁹⁷ Meryem 19/65

⁴⁹⁸ Suarâ 26/26

⁴⁹⁹ Yâsin 36/58

⁵⁰⁰ Sebe 34/15

⁵⁰¹ 'Ude Halîl Ebû 'Ude, *a.g.e*, s. 121.

beni an!”, 50. ayette *إِرجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ* “Efendine geri dön ve ona ‘Ellerini kesen kadınların derdi neydi?’ diye sor.” şeklinde dönemin kralı için kullanılmıştır.

Nâziât suresinin 24. ayetinde *فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى* “Ben sizin en yüce rabbinizim, dedi.” şeklinde tanrılık iddiasında bulunan Firavun kendisi hakkında kullanmıştır.

Rab kelimesinin çoğulu olan *أَرْبَاب* (tanrılar, ilahlar) ise birden fazla rab edinmenin eleştirildiği aşağıdaki ayetlerde şöyle kullanılmıştır:

{قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ

بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ}

“De ki: Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin. Sadece Allah’a kulluk edelim ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah’tan başka birimiz diğerini rab edinmesin.”⁵⁰²

{وَلَا يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا}

“Onun size ‘melekleri ve peygamberleri ilahlar edinin’ diye emretmesi de düşünülemez.”⁵⁰³

{اتَّخِذُوا أَحْبَابَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ}

“Allah’ın dışında hahamlarını, rahiplerini ve Meryem oğlu İsa’yı rab edindiler.”⁵⁰⁴

{يَا صَاحِبِي السَّجْنِ أَرَأَيْتَ أَزْبَابُ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ}

“Ey hapis arkadaşlarım! Farklı ilahlar mı daha iyi yoksa bir ve her şeyden üstün olan

Allah mı daha iyidir?”⁵⁰⁵

⁵⁰² Âli İmrân 3/64

⁵⁰³ Âli İmrân 3/80

⁵⁰⁴ Tevbe 9/31

⁵⁰⁵ Yûsuf 12/39

Aşağıdaki ayetlerde ise رَبَّيُّونَ، رَبَّانِيَّونَ (Rabbâniyyûn, Ribbiyyûn) kelimeleri Allah’a ve peygamberlerine bağlı olan, ilim sahibi ve ilimleriyle amel edenler⁵⁰⁶ olarak şöyle geçmektedir:

{مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ}

“Hiçbir insanın Allah’ın kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik verdikten sonra insanlara ‘Allah’a değil; bana kul olun’ demesi düşünülemez. Ancak, öğrettiğiniz kitap ve yapmış olduğunuz incelemeler uyarınca rabbânîler olun, der.”⁵⁰⁷

{وَكَايٍ مِنْ نَبِيِّ قَاتَلَ مَعَهُ رَبِّيُونَ كَثِيرٌ}

“Nice peygamber var ki pek çok Allah eri onunla birlikte savaştı.”⁵⁰⁸

{إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ}

“Şüphesiz ki içinde hidayet ve nur olan Tevrat’ı biz indirdik. Kendilerini Allah’a teslim eden peygamberler, Yahudilere onunla hüküm verirlerdi. Kendilerini Rablerine adayanlar ile bilginler de onunla hüküm verirlerdi.”⁵⁰⁹

{لَوْ لَا يَنْهَاهُمْ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السُّخْتِ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ}

“Kendilerini Allah’a adayanlar ve bilginler, onları günah sözden ve haram yemekten alıkoysalardı ya! Yaptıkları ne kadar kötüdür!”⁵¹⁰

Rab isminin ayetlerdeki kullanımına bakıldığında içerdiği şefkat, merhamet ve geliştirerek yaşatma fonksiyonlarının (rubûbiyet) kâinattaki varlıkları kapsadığı görülmektedir. Tüm ilahî sıfatları kapsayan Allah lafzı uluhiyetin yönünü gösterirken; rab ismi ise Allah’ın âleme dönük fiillerinin tecellilerini göstermektedir. Rab kelimesinin

⁵⁰⁶ Ahmed Muhtâr Ömer, *el-Mu‘cemu’l-Mevsû‘î li Elfâzî’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 1. Baskı, Müessesetü’s-Sutûr, Riyad, 2002, s. 198.

⁵⁰⁷ Âli İmrân 3/79

⁵⁰⁸ Âli İmrân 3/146

⁵⁰⁹ Mâide 5/44

⁵¹⁰ Mâide 5/63

Allah’a nispet edildiği ayetler incelendiğinde bu ayetlerde hem ilahî inayete vurgu hem de bu inayet iklimine çağrı yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda kulların رَبَّنَا، رَبِّي، (Ey Rabbim, Ey Rabbimiz) diye Allah’a yönelerek ettikleri nida ve niyazlar, anne şefkatini çağrıştıran ilahî inayet tecellileriyle karşılanır. Dolayısıyla Rab ismi; Rahman, Rahim, Rezzak, Gafur, Vedud gibi pek çok isimle dengeleme ve anlam tamamlama ilişkisine sahiptir.⁵¹¹

رب kelimesi Rahman suresinde 36 kere geçmekte ve bu ayetlerin tümünde Allah’a doğrudan nispet edilerek kullanılmaktadır: Örnek:

{رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ}

“İki Doğu’nun ve iki Batı’nın Rabbidir.”⁵¹²

{فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ}

“O hâlde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?”⁵¹³

دُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ: Allah’ın en güzel isimleri içerisinde sayılan bu isim yücelik⁵¹⁴

ve sonsuz cömertlik sahibi⁵¹⁵ anlamına gelmektedir. Bu isim أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (Merhametlilerin en merhametlisi), رَبُّ الْعَالَمِينَ (Âlemlerin Rabbi), خَيْرُ الْغَافِرِينَ (Bağışlayanların en hayırlısı) gibi izafet terkipleriyle kullanılan isimlerdendir. دُو الْجَلَالِ (Azamet ve ikram sahibi) terkipleriyle yapılan izafet; دُو الرَّحْمَةِ (Rahmet sahibi)⁵¹⁶ ve دُو الْقُوَّةِ (Güç sahibi)⁵¹⁷ izafetlerinde olduğu gibi Allah’a mahsus rahmet ve kuvvet

⁵¹¹ Bekir Topaloğlu, “Rab”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, Cilt: 34, s. 373.

⁵¹² Rahmân 55/17

⁵¹³ Rahmân 55/13, 16, 18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77

⁵¹⁴ el-Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 287.

⁵¹⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 3861.

⁵¹⁶ Enâm 6/133

⁵¹⁷ Zâriyât 51/58

ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ sıfatlarının kendisine nispet edilmesi suretiyle yapılan izafet türündendir.⁵¹⁸ “Arş’ın sahibi, şanı yüce olandır.”⁵¹⁸ ayetinde ise yukarıdaki izafet türünden farklı olarak Allah’ın mahlukatının kendisine nispet edildiği görülmektedir.⁵¹⁹

ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ismi Rahman suresinde 2 ayette görülmektedir: Bunların birincisinde ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ “Yalnızca azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı baki kalacaktır.”⁵²⁰ şeklinde; ikincisinde ise ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ “Azamet ve ikram sahibi Rabbinin adı yücedir.”⁵²¹ şeklinde yücelik ve cömertlik sıfatları Allah’a izafe edilerek kullanılmıştır. Bu ayetteki ذِي kelimesi için iki farklı kıraat vardır: Birinci kıraate göre yukarıdaki ayette olduğu gibi رَبِّ kelimesinin sıfatı olarak ذِي رَبِّ ذِي şeklinde okunmaktadır. İkinci kıraate göre ise اِسْمُ kelimesinin sıfatı olarak اِسْمُ رَبِّ ذِي ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ şeklinde okunmaktadır.⁵²² Buna göre ayeti “Rabbinin azamet ve ikram sahibi adı yücedir.” şeklinde Türkçeye çevirmek mümkündür.

Yukarıdaki ayetlerin ilkinde geçen وَجْه kelimesi yön, yüz, çehre,⁵²³ kişilik, zat, bir şeyin başlangıcı gibi anlamlara gelmektedir. Bu kelimenin çoğulu ise وُجُوْه şeklindedir.⁵²⁴

Kur’an’da وَجْه kelimesinin hem insan bedenindeki yüz anlamını hem de diğer anlamları ifade etmek üzere kullanıldığı ayetler bulunmaktadır. Örneğin; فَاغْسِلُوا “Ellerinizi ve ayaklarınızı yıkayın.”⁵²⁵ ayetinde insan bedenindeki yüz

⁵¹⁸ Bûrûc 85/15

⁵¹⁹ ‘Abdulmuhsin el-Bedr, *Fıkhu’l-Esmâi’l-Husnâ*, 1. Baskı, Daru’t-Tevhîd, Riyad, 2008, s. 328.

⁵²⁰ Rahmân 55/27

⁵²¹ Rahmân 55/78

⁵²² İbnu’l-Cezerî, *a.g.e*, Cilt: 2, s. 382.

⁵²³ el-Cevherî, *a.g.e*, s. 1230.

⁵²⁴ er-Râğıb el-İsfahânî, *a.g.e*, s. 513.

⁵²⁵ 5 Mâide/6

anlamında, كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ ”⁵²⁶ “O’nun zatından başka her şey helak olacaktır.”⁵²⁶ ayetinde zat anlamında, وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمَنُوا بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجْهَ ”⁵²⁷ “Kitap ehlinde bir grup ‘İman edenlere indirilene günün başlangıcında inanın sonunda ise inkâr edin, belki onlar dönerler’ dediler.”⁵²⁷ ayetinde ise bir şeyin başlangıcı anlamında kullanılmıştır.

Zemahşerî, Rahman suresindeki ayette geçen وَجْه kelimesinin şahsiyet, zat anlamında olduğunu ve bu kelimenin Mekke döneminde bu anlamda kullanıldığını belirterek şu cümleyi örnek verir:⁵²⁸

أَيْنَ وَجْهٌ عَرَبِيٌّ كَرِيمٌ يُنْقِذُنِي مِنَ الْهَوَانِ؟

“Bizi bu zilletten kurtaracak değerli Arap şahsiyet nerede?”

Yukarıda bahsi geçen ayetlerin ikincisinde تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ifadesi de dikkate sayandır. Bu ifadede geçen تَبَارَكَ fiili Allah’ın lütfunun ve ihsanının bolluğuna ve sürekliliğine işaret etmektedir.⁵²⁹ Bunun ardından gelen اسْم kelimesinin işaret ettiği anlamlarla ilgili olarak iki görüş öne çıkmaktadır: Bunlardan birincisi bu isim esmâ-i hüsnâdan her biriyle ilişkili olduğu; diğeri ise özellikle surenin başında geçen er-Rahmân ismiyle ilişkili olduğu yönündedir.⁵³⁰

Allah’ın isim ve sıfatlarından oluşan bu alanda birleştiriciliğin temsilcisi konumunda olan odak kelime “Allah” kelimesidir. Aynı zamanda bir üst kavram olan Allah kelimesiyle bu kelimenin kapsamına giren er-Rahmân, Rab ve Zü’l-Celâli ve’l-İkrâm kelimeleri arasında alt anlamlılık ilişkisi bulunmaktadır.

⁵²⁶ 28 Kasas/88

⁵²⁷ 3 Âli İmrân/72

⁵²⁸ ez-Zemahşerî, a.g.e, s. 1071.

⁵²⁹ Muhammed Hasen Hasen Cebel, el-Mu‘cemu’l-İştikâkî el-Muessel liElfâzi’l-Kur’ân’il-Kerîm, 1. Baskı, Mektebetü’l-Âdâb, Kahire, 2010, S. 110.

⁵³⁰ Muhammed Hamdi Yazır, a.g.e, Cilt: 5, s. 365.

Bu alandaki Rab kelimesi ise işleri idare eden, düzenleyen, nimet veren, efendi, kral gibi anlamlarıyla çok anlamlılık özelliğine sahip bir kelimedir.

3.2. Allah'ın Fiilleri ile İlgili Anlam Alanı

Bu alanda Rahman suresinde Allah'ın kudreti, ilmi, hikmeti vb. ile ilgili tespit edilen fiiller yer almaktadır:

Kelime	Kullanım Sayısı	Kullanıldığı Ayetler
عَلَّمَ	2	2,4
خَلَقَ	3	3,14,15
رَفَعَ	1	7
وَضَعَ	2	7,10
مَرَجَ	1	19
فَرَعَ	1	31

عَلَّمَ: Bir şeyi bilmek, anlamak anlamındaki يَعْلَمُ fiiline bir harf eklenerek elde edilen يُعَلِّمُ fiili bir şeyi öğretmek, bildirmek, ders vermek gibi anlamlara gelmektedir. Bu fiilin mastarı ise تَغْلِيمٌ şeklindedir.⁵³¹

Bu fiil Rahman suresinde 2 ayette Allah'a izafe edilerek şöyle kullanılmıştır:

{عَلَّمَ الْقُرْآنَ}

“Kur'an'ı öğretti.”⁵³²

{عَلَّمَهُ الْبَيَانَ}

“Ona beyanı öğretti.”⁵³³

Fahreddîn er-Râzî yukarıdaki ayetlerin ilkinde عَلَّمَ fiilinin “öğretti” anlamının yanı sıra “alâmet yaptı” anlamına da geldiğini belirtir. Demek oluyor ki Allah Kur'an'ı

⁵³¹ Ahmed Muhtar Ömer, *Mu'cemu'l-Lugati'l-'Arabiyyeti'l-Mu'asıra*, 1. Baskı, 'Alemlu'l-Kutub, Kahire, 2008, Cilt: 1, s. 1542.

⁵³² Rahmân 55/2

⁵³³ Rahmân 55/4

Hız. Muhammed'in peygamberliğine bir alâmet ve mucize kılmıştır.⁵³⁴ Bu ayette dikkat çeken başka bir husus ise Kur'an'ın kime öğretildiğinin açıkça belirtilmemiş olmasıdır. Ancak, Kur'an'daki diğer ayetlere bakıldığında Kur'an'ın Allah tarafından veya Cebrail aracılığıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'e öğretildiği anlaşılmaktadır.⁵³⁵ Örnek:

{عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى ذُو مِرَّةٍ}

“Ona Kur'an'ı çok güçlü, üstün niteliklere sahip olan (Cebrail) öğretti.”⁵³⁶

{سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسَى}

“Sana okutacağız ve unutmayacaksın.”⁵³⁷

İkinci ayette geçen البَيَان kelimesinin işaret ettiği anlama dair de farklı görüşler öne sürülmüştür. Bunlardan birincisi; bu kelimenin Allah'ın insana bahşettiği ve insanı diğer canlılardan ayıran en büyük nimetlerden olan konuşma, ifade etme yeteneği anlamında olduğu yönündedir. Bu konuşma ve ifade etme olayı sözlü olarak gerçekleştiği gibi ima ve işaret gibi yollarla da gerçekleşebilmektedir.⁵³⁸ İkinci görüş ise وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ ayetindeki الْأَسْمَاء kelimesiyle ifade edilen ilimlerin veya dillerin öğretildiği yönündedir. Bu yorum bir önceki ayet olan خَلَقَ الْإِنْسَانَ “İnsanı yarattı.”⁵⁴⁰ ayetiyle bağlantı kurularak yapılmaktadır. Diğer bir görüş ise ikinci ayetteki الْقُرْآن kelimesiyle irtibatlı olduğu yönündedir. Bu durumda Allah (c.c.), Hz. Muhammed (s.a.v.)'e önce Kur'an'ı daha sonra onu insanlara açıklamayı öğretti.⁵⁴¹ Aynı zamanda beyanın işaret ettiği anlamla ilgili olarak tefsirlerde Allah'ın

⁵³⁴ Fahreddîn er-Râzî, *a.g.e*, Cilt: 29, s. 85.

⁵³⁵ Ebû Mansûr el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, Tahkik: Halil İbrahim Kaçar, Daru'l-Mizan, İstanbul, 2008, Cilt: 14, s. 254.

⁵³⁶ Necm 55/5,6

⁵³⁷ Alâ 89/6

⁵³⁸ Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr, *a.g.e*, Cilt: 27, s. 233.

⁵³⁹ Bakara 2/31

⁵⁴⁰ Rahmân 55/3

⁵⁴¹ Ebû Mansûr el-Mâturîdî, *a.g.e*, Cilt: 14, s. 254.

insana helal ile haramı, iyilik ile kötülüğü, din ve dünya işlerini açıklamayı öğrettiği şeklinde yorumlar yapılmıştır.

Beyanı “anlamdaki maskeyi kaldırıp gizlilik perdesini yırtarak muhatabı hakikate ulaştırmaktadır” şeklinde tarif eden el-Câhız, beyanın önemini vurgulayan şu sözleri aktarmaktadır:⁵⁴²

“Akıl ruhun rehberi, ilim aklın rehberidir; beyan ise ilmin tercümanıdır.”

“İnsanlığın hayatı doğruluktur, ruhun hayatı iffettir, ilmin hayatı ise beyandır.”

“Ruh bedenın direği, ilim ruhun direği, beyan ise ilmin direğidir.”

خَلَقَ: Bu fiil; ölçmek, belirlemek, takdir etmek, daha önce olmayan bir şeyi meydana getirmek, yoktan var etmek, yaratmak gibi anlamlara gelmektedir. Bu fiilin mastarı olan خَلَقَ (yaratma) aynı zamanda مَخْلُوق (yaratılan) anlamındadır.⁵⁴³

“Halk” kavramının içerdiği takdir anlamı bazen şekillendirmek, var olan ana maddeyi başka bir kalıba dökmek şeklinde olabilir. **أَيُّ أَخْلَقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ** “Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üflerim. O da Allah’ın izniyle hemen kuş oluverir.”⁵⁴⁴ ayetinde Hz. İsa’ya atfedilen “halk” bu mahiyettedir.⁵⁴⁵

“Halk” Kur’an’da 171 yerde fiil sigasıyla 52 yerde ise master olarak Allah’a nispet edilmiştir. “Hâlik” kelimesi 8 ayette doğrudan doğruya, iki ayette şekil verenlerin en güzeli veya kendilerine yaratıcılık nispet edilenler içinde tek ve gerçek yaratıcı anlamındaki أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ⁵⁴⁶ terkihiyle, bir ayette tazim amacıyla çoğul sigasıyla أَنْتُمْ

⁵⁴² el-Câhız, a.g.e, Cilt: 1, s. 76.

⁵⁴³ İbn Manzûr, a.g.e, s. 1244.

⁵⁴⁴ Ali İmrân 3/49

⁵⁴⁵ Bekir Topaloğlu, “Hâlik”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1997, Cilt: 15, s. 303.

⁵⁴⁶ Müminûn 23/14-Sâffât 37/125

تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ “Onu siz mi yaratıyorsunuz, yoksa yaratan biz miyiz?”⁵⁴⁷

şeklinde Allah’a izafe edilerek kullanılmıştır. İki ayette⁵⁴⁸ ise خَلَّاق şeklinde mübalağa sigasıyla sürekli ve mükemmel bir biçimde yaratan anlamını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Nitekim فَعَّال sigası sadece çokluk değil; aynı zamanda eylemin nihayetsizliğine delâlet etmektedir. Dolayısıyla خَلَّاق sıfatı, yaratmasında nihayet olmayan yaratıcı (خَالِق) anlamını ifade etmektedir.⁵⁴⁹

Kur’an’da yaratmayla ilgili temel kavram “halk” olmakla birlikte yaratma anlamı ifade eden ve yaratmanın ya farklı bir türüne ya da aşamasına işaret eden başka kelimeler de vardır.⁵⁵⁰ Haşr suresinin sonundaki ayetlerde⁵⁵¹ الْمَصْصُورُ ve الْبَارِئِ ismi, الْخَالِقِ ismi, isimleriyle birlikte anılmıştır. Yaygın görüşe göre bu kelimeler eş anlamlı olmayıp yaratmanın birbirini takip eden üç aşamasını anlatır. الْخَالِقِ ismi “yaratılacak bir şeyin tüm ayrıntılarını bilip takdir eden”, الْبَارِئِ ismi “onu fiilen meydana getiren”, الْمَصْصُورُ ismi ise “nesnenin kendine has özelliklerini verip işlevsel olmasını sağlayan” anlamını ifade eder. Bu isimlerin yanı sıra Kur’an’da halk kavramıyla anlam yakınlığı olan, fiil veya sıfat formlarıyla Allah’a izafe edilen diğer kavramlar ise şunlardır: كَوَّنَ (olmak), اِبْدَاعَ (madde, zaman ve mekân olmadan icat etmek), اِنْشَاءَ (icat edip geliştirmek), جَعَلَ (yapmak, işlemek), صُنِعَ (sanatkârane iş yapmak), ذَرَأَ (yaratıp meydana çıkarmak), فَطَرَ (ilkın yaratmak, yaratmayı tekrar etmek).⁵⁵²

⁵⁴⁷ Vâkıa 56/59

⁵⁴⁸ Hicr 15/86-Yasin 36/81

⁵⁴⁹ Tâhâ ‘Abdurrahmân, *Dînu’l-Hayâ’: mine’l-Fıkhî’l-İ’timâri ile’l-Fıkhî’l-İ’timânî*, 1. Baskı, el-Müessesetü’l-‘Arabiyye li’l-Fikri ve’l-İbda’, Beyrut, 2017, Cilt: 1, s. 65.

⁵⁵⁰ Ömer Acar, “Kur’an’da Yaratma Anlamında Kullanılan Kavramların Semantik Analizi”, *III. Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi Bildiriler Kitabı*, Iğdır, 2019, s.1001.

⁵⁵¹ Haşr 59/22,23,24

⁵⁵² Bekir Topaloğlu, “Hâlik”, s. 304.

“Halk” kavramı Rahman suresinde 3 ayrı ayette fiil formuyla Allah’ın insanları ve cinleri yaratması bağlamında şöyle geçmektedir:

{خَلَقَ الْإِنْسَانَ}

“Allah, insanı yarattı.”⁵⁵³

{خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ}

“Allah, insanı pişmiş çamur gibi kuru balçıktan yarattı.”⁵⁵⁴

{وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِنْ نَارٍ}

“Cinleri ise yalın ateşten yarattı.”⁵⁵⁵

Yukarıdaki ayetlerde Allah’ın insanları ve cinleri yaratmasının yanı sıra bu varlıkların yaratıldığı maddeler de ifade edilmiştir. Ayetlerde insanın yaratıldığı madde ile ilgili صَلْصَال kavramı öne çıkarken; cinlerin yaratıldığı madde ile ilgili مَارِج kavramı öne çıkmaktadır. Gerek yukarıdaki ayetlerde gerek de insanların ve cinlerin yaratılışından bahseden Kur’an’daki diğer ayetlerde geçen kavramlar ve bunların ifade ettikleri anlamlara dair yapılan analizler şöyledir:

صَلْصَال kelimesi kurumuş çamur,⁵⁵⁶ çömlek gibi anlamlara gelmektedir. Bu kelimenin mastarı olan الصَّلَّة kelimesinin anlamları arasında nemli veya ıslak toprak, balçık, çamur gibi anlamların yanı sıra atın gemi vb. eşyaların çıkardığı ses de yer almaktadır. Bunlardan çıkan sesin şiddetinin veya tonunun artması hâlinde ise صَلَّصَل fiili kullanılmaktadır. Nitekim kuru olan çömlek de çıkardığı sestten dolayı صَلْصَال diye

⁵⁵³ Rahmân 55/3

⁵⁵⁴ Rahmân 55/14

⁵⁵⁵ Rahmân 55/15

⁵⁵⁶ er-Râğıb el-İsfehânî, a.g.e, s. 284.

isimlendirilmiştir.⁵⁵⁷ Kurumuş çömleğin ateşte pişirilmiş hâline ise فَخَّار denilmektedir.⁵⁵⁸

صَلْصَال kelimesi Rahman suresinde 1 ayette şöyle kullanılmıştır:

{خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ}

“Allah, insanı pişmiş çamur gibi bir balçıktan yarattı.”⁵⁵⁹

Bu kelime insanın yaratılışından bahsedildiği Hicr suresinde ise şöyle kullanılmıştır:

{وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ}

“Ant olsun ki insanı kuru çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan yarattık.”⁵⁶⁰

Zemahşerî yukarıdaki iki ayetten yola çıkarak insanın yaratılışıyla ilgili şu yorumu yapmıştır: Allah, insanı önce topraktan (تُرَاب) oluşturduğu çamurdan (طِين), ikinci olarak şekillendirilmiş bir balçıktan (حَمَإٍ مَسْنُونٍ) ve son olarak kurumuş çamurdan (صَلْصَال) yaratmıştır.⁵⁶¹

Kur'an'da insanın yaratılış evreleriyle ilgili farklı ayetlerde farklı kavramlar karşımıza çıkmaktadır. Bu evreler طِين/تُرَاب (toprak, çamur) ve نُطْفَةٌ (sperm, meni) olmak üzere iki temel unsurla başlamaktadır. Yukarıdaki ayetlerde olduğu gibi temelde toprak ve toprağın varyantlarının geçtiği ayetlerin ilk insan olan Hz. Âdem'in orijinine işaret ettiği şeklinde değerlendirilmiştir. Biyolojik varlığın ilk aşamasına işaret eden نُطْفَةٌ (meni, sperm) kavramıyla başlayan عَلَقَةٌ (embriyo) ve مُضْغَةٌ (bir parça et) kavramlarıyla

⁵⁵⁷ Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga*, Tahkik: 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, Daru'l-Fîkr, Beyrut, 1979, Cilt: 3, s. 277.

⁵⁵⁸ el-Cevherî, *a.g.e.*, s. 655.

⁵⁵⁹ Rahmân 55/14

⁵⁶⁰ Hicr 15/26

⁵⁶¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1070.

devam eden ayetlerin⁵⁶² ise Hz. Âdemden sonra gelen insanların yaratılış evrelerine işaret ettiği düşünülmektedir.⁵⁶³

Cinlerin yaratılışıyla ilgili kullanılan مَارِج kelimesi; karışmak, karmaşık olmak, endişe etmek gibi anlamlara gelen يَمْرُجْ، مَرِجْ kökünden gelmektedir. Kâf suresinde bu kökten gelen مَرِج kelimesiyle müşriklerin içinde bulundukları karmaşık durum şöyle ifade edilmiştir:

{بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَرِجٍ}

“Hatta gerçek kendilerine gelince onu yalanladılar. Artık onlar

kararsız/şaşırmış bir hâldedirler.”⁵⁶⁴

مَارِج kelimesi; ateşin siyahlığıyla karışmış alev, ateşten bir karışım, şiddetli alevi olan kıvılcım, yalın ateş,⁵⁶⁵ dumansız ateş,⁵⁶⁶ alevin ateş üzerine çıkararak birbiriyle karışması⁵⁶⁷ gibi birçok anlama sahiptir.

Bu kelime Rahman suresinde 1 ayette şöyle kullanılmıştır:

{وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ}

“Cinleri de yalın bir ateşten yarattı.”⁵⁶⁸

Bu ayette cinlerin yaratılışıyla ilgili kullanılan مَارِج kelimesiyle ilgili olarak şu görüşler öne çıkmaktadır: Ayetteki مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ ifadesinde geçen birinci مِنْ ibtidâiye; ikincisi ise beyânîyedir. Kimilerine göre bu kelime; ateşten ibaret bir çalkalanan, hâlis ateş ve dumansız safi alevdir. Kimilerine göre ise bu kelimenin asıl anlamı “ihtilât” olması itibarıyla dumanla karışık bir ateş anlamındadır. Bu kelimeyle ilgili öne sürülen

⁵⁶² Müminûn 23/13, 14

⁵⁶³ M. Sait Kavşut, “Kur’an’da İnsanın Yaratılış Aşamaları-Te’vilât Ekseninde Bir Değerlendirme”, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, 2012, Sayı: VII, s. 290.

⁵⁶⁴ Kâf 50/5

⁵⁶⁵ İbn Manzûr, a.g.e, s. 4169.

⁵⁶⁶ el-Cevherî, a.g.e, s. 1071.

⁵⁶⁷ el-Kurtubî, a.g.e, Cilt: 20, s. 127.

⁵⁶⁸ Rahmân 55/15

bir başka görüş ise bu kelimenin müteaddî olduğu ve karıştırıcı anlamına gelebileceği yönündedir. Bu da ateşin veya hararetin eşya üzerindeki kimyasal bir özelliğini ifade etmektedir. Demek oluyor ki insan yaratılmadan önce Güneş'te veya Arz'ın başlangıcında olduğu gibi çalkalanıp duran muzdarip ve müteheyyiç bir hâlde olan hâlis bir ateş veya elektrik hâlinde olduğu gibi her şeye nüfuz eden bir ateş veya eşyayı birbirine karıştırma özelliğine sahip bir ateşten “cânn” denilen görünmeyen birtakım hayatî unsurlar yaratılmıştır.⁵⁶⁹

Cinlerin yaratılışıyla ilgili olarak Hicr suresinde ise şöyle buyrulmaktadır:

{وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ}

“Cinleri de daha önce kavurucu ateşten yarattık.”⁵⁷⁰

Bu ayetteki السَّمُوم kelimesi; zehir etkisi yapan sıcak rüzgâr,⁵⁷¹ sıcaklığıyla bedene nüfuz eden rüzgâr gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁷² نَارِ السَّمُوم ifadesi, ateş ile havanın birleşerek sıcaklıkta belli bir ölçüye ulaşması sonucunda cinlerin yaratıldığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Ayetteki مِنْ قَبْلُ ifadesi ise Allah'ın cinleri insanlardan daha önce yarattığına işaret etmektedir. Zira cinlerin yaratıldığı hararet unsuru (النَّار), insanın yaratıldığı rutubet unsurunun (طِين، تُرَاب) önüne geçmektedir.⁵⁷³

رَفَعَ: Bu fiil; taşımak, kaldırmak, yükseltmek anlamlarına gelmektedir. Bu fiilin mastarı ise رَفْعٌ şeklindedir.

Bu fiil Rahman suresinde 1 ayette şöyle geçmektedir:

⁵⁶⁹ Muhammed Hamdi Yazır, *a.g.e*, Cilt: 5, s. 339.

⁵⁷⁰ Hicr/ 15/27

⁵⁷¹ er-Râğıb el-İsfahânî, *a.g.e*, s. 241.

⁵⁷² Hasen el-Mustafavî, *a.g.e*, Cilt: 5, s. 262.

⁵⁷³ Tâhir b. ‘Âşûr, *a.g.e*, Cilt: 14, s. 43.

{وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا}

“Göğü yükseltti.”⁵⁷⁴

Yukarıdaki ayette geçen رَفَعَ fiilinin gerçek anlamı dikkate alındığında göğün bize nispetle yüksekte olmasına; mecazî anlamı dikkate alındığında ise göğün manevî bir yüksekliğe sahip olduğuna işaret edildiği söylenebilir.⁵⁷⁵ Zemahşerî’ye göre Allah göğü yükselterek onu emir ve hükümleri için bir kaynak, melekleri için bir mesken yapmış; böylece zatının yüceliğine, kudretine dikkat çekmiştir.⁵⁷⁶

وَضَعَ: İndirmek, alçaltmak, zelil etmek, koymak gibi anlamlara gelen bu fiilin mastarı وَضَعَ kelimesidir.⁵⁷⁷ Bu kelimenin Kur’an’daki kullanımlarına baktığımızda aynı zamanda icat etmek, ortaya koymak/çıkarmak,⁵⁷⁸ yaratmak,⁵⁷⁹ doğurmak, kurmak, yapmak gibi çeşitli anlamları ifade etmek üzere kullanıldığı görülmektedir. Örnek:

- **Doğurmak:** فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ “Onu doğurduğunda ‘Rabbim! Onu kız doğurdum’ dedi. Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilir.”⁵⁸⁰

- **Kaldırmak, atmak:** أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ، وَوَضَعْنَا عَنكَ وَرَرْكَ “Senin göğsünü açıp genişletmedik mi? Yükünü üzerinden kaldırmadık mı?”⁵⁸¹

- **Ortaya koymak/çıkarmak:** وَوَضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ “Kitap ortaya konur. Suçluları o kitabın içindekilerden korkuya kapılmış olarak görürsün.”⁵⁸²

⁵⁷⁴ Rahman 55/7

⁵⁷⁵ Hayreddin Karaman, İbrahim Kafi Dönmez, Mustafa Çağrı, Sadrettin Gümüş, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 8. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020, Cilt: 5, s. 198.

⁵⁷⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1070.

⁵⁷⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 4858.

⁵⁷⁸ er-Râğib el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 526.

⁵⁷⁹ Haseneyn Muhammed Mahlûf, *Kelimâtu’l-Kur’ân Tefsîrun ve Beyân*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1997, s. 321.

⁵⁸⁰ Ali İmrân 3/36

⁵⁸¹ İnşirâh 94/1,2

⁵⁸² Kehf 18/49

- **Kurmak/yapmak:** لِلَّذِي لِلْعَالَمِينَ وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ
“Şüphesiz ki insanlar için kurulan ilk ibadet evi Mekke’de alemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kabe’dir.”⁵⁸³
- **Bırakmak:** وَأَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ
“Yağmurdan zahmet çekerseniz veya hasta olursanız silahlarınızı bırakmanızda size bir beis yoktur.”⁵⁸⁴
- **Elbise vb. çıkarmak:** وَأَلْقَا عِدَّةَ مِنَ النَّسَاءِ الَّتِي لَا يَزُجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ
يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ
“Artık evlenme ümidi beslemeyen, hayızdan ve doğumdan kesilmiş yaşlı kadınların zinetlerini göstermeksizin dış elbiselerini çıkarmalarında kendileri için bir günah yoktur.”⁵⁸⁵
- **Ölçü/terazi kurmak, koymak:** وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ
شَيْئًا
“Kıyamet günü doğru teraziler kurarız; hiçbir kimse hiçbir bir haksızlığa uğratılmaz.”⁵⁸⁶

وَضَعَ fiili Rahman suresinde ise 2 ayette şöyle geçmektedir:

{وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ}

“O, göğü yükseltti; ölçüyü/dengeyi koydu.”⁵⁸⁷

{وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ}

“Allah yeri yaratıklar için var etti.”⁵⁸⁸

İlk ayette وَضَعَ fiilinden sonra bir şeyi ölçmek, tartmak, değerini bilmek anlamına gelen يَزِنُ وَزَنَ kökünden türeyen الْمِيزَان kelimesi kullanılmıştır. İsm-i alet formunda olan

⁵⁸³ Ali İmrân 3/96

⁵⁸⁴ Nisâ 4/102

⁵⁸⁵ Nûr 24/60

⁵⁸⁶ Enbiyâ 21/47

⁵⁸⁷ Rahman 55/7

⁵⁸⁸ Rahman 55/10

bu kelime tartı, terazi, ölçü, denge, adalet gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁸⁹ Ayetteki وَضَعَ ifadesinden genel olarak Allah'ın kâinatta her şey için bir ölçü koyduğu ve O'nun hükmünün belli bir ölçü, denge ve adalet ile gerçekleştiği anlaşılmaktadır.⁵⁹⁰ Mizan kavramı bu ayeti takip eden iki ayette daha şöyle geçmektedir: أَلا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ، وَأَقِيمُوا “Ölçüde haddi aşmayın. Tartıyı adaletle yapın, teraziyi eksik tutmayın.”⁵⁹¹ Bu ayetlerde insanlara yaptıkları her türlü işte ölçü, denge ve adaleti (الْقِسْط) gözetmeleri; ölçünün ve adaletin tesis edilmesinde her türlü taşkınlıktan, haksızlıktan ve eksiklikten kaçınmaları emredilmiştir.⁵⁹² Rahman suresinde mizan kavramının geçtiği bu ayetlerin siyak-sibak ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda bunların kozmik denge olgusuna işaret ettiği de söylenebilir. Surede evren ve onun içinde bulunan varlıklardan bahsedilmekte; Allah'ın yüceliği ve kudreti “Rahman da neymiş?” diyenlere tanıtılmaktadır. Bu bağlamda Allah, kurduğu kozmik dengenin korunması ve ona riayet edilmesi konusunda insanoğlunu uyarmaktadır. Ayetlerde ilk olarak göğün kozmik nizamına kavuşturulduğu, daha sonra yerin tüm canlı türleri için yaşanabilir hâle getirildiği belirtilmiştir.⁵⁹³ Allah'ın yeri tüm canlılar için yaratıp döşediğini buyurduğu فِيهَا فَاكِهَةٌ وَالنَّخْلُ وَالأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ ayetinde aynı zamanda oradaki nimetleri onların istifadesine sunduğuna işaret edilmektedir.⁵⁹⁴ Nitekim bu ayetin devamında gelen فِيهَا فَاكِهَةٌ وَالنَّخْلُ وَالأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ ayetinde “Orada meyve ve salkımlı hurma ağaçları, yapraklı taneler, hoş kokulu bitkiler vardır.”⁵⁹⁵ ayetlerinde yeryüzünde bulunan nimetler açıkça dile getirilmiştir.

⁵⁸⁹ er-Râğıb el-İsfehânî, *a.g.e*, s. 242.

⁵⁹⁰ Muhammed eş-Şîrâzî el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 1. Baskı, Daru İhyai't-Turâsî'l-'Arabî, Beyrut, t.y, 5. Cilt, s. 170.

⁵⁹¹ Rahman 55/8,9

⁵⁹² el-Kurtubî, *a.g.e*, Cilt: 20, s. 117.

⁵⁹³ Deniz Doğan, Yüksek Lisans Tezi: *Rahman Suresinin Konulu Tefsiri*, Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, 2019, s. 20.

⁵⁹⁴ Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr, *a.g.e*, Cilt: 27, s. 241.

⁵⁹⁵ Rahman 55/11,12

مَرَجَ: Bu fiil; bırakmak, salıvermek, hayvanları otlamaları için meraya salmak vb.

anlamına sahiptir. Bu fiilin mastarı olan مَرَج kelimesi aynı zamanda hayvanların otladığı yer anlamında kullanılmaktadır.⁵⁹⁶ Bu kelimenin aslının Farsça olduğu ve Arapçaya sonradan girdiği iddia edilmektedir.⁵⁹⁷

مَرَجَ fiili Rahman suresinde 1 ayette şöyle geçmektedir:

{مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ}

“İki denizi salıvermiştir; birbirine kavuşurlar.”⁵⁹⁸

Yüce Allah, tatlı ve tuzlu olan iki denizi mecralarına salıverdiğini bu fiille ifade etmiştir.⁵⁹⁹ Bu ayetin devamındaki لَا يَبْغِيَانِ بَرْزُخٍ ayetinde⁶⁰⁰ ise bu iki denizin aralarında perde veya engel (بَرْزُخٍ) olduğu ve sularının birbirine karışmadığı ifade edilmiştir.⁶⁰¹ Bu engelin işaret ettiği anlama dair kara parçası veya su tabakası olabileceği yönünde farklı görüşler öne sürülmüştür. Deniz ile ilgili yapılan bilimsel araştırmalara göre denizlerin birleştiği noktalarda bulunan bir engel, onların yapısal özelliklerinin birbirine karışarak bozulmasını önlemekte; böylece kendilerine özgü hayvan türlerinin vb. korunmasını sağlamaktadır.⁶⁰²

Furkân suresinde yukarıdaki ayete benzer bir ayette tatlı ve tuzlu iki denizin aralarında engelin olduğu, sularının birbirine karışmadığı şöyle ifade edilmiştir:

{وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَّحْجُورًا}

⁵⁹⁶ el-Cevherî, *a.g.e.*, s. 1071.

⁵⁹⁷ Ebû Mansûr el-Cevâlîkî, *el-Mu‘arreb*, Tahkik: F. ‘Abdurrahîm, 1. Baskı, Daru’l-Kalem, Dimeşk, 1990, s. 575.

⁵⁹⁸ Rahman 55/19

⁵⁹⁹ Haseneyn Muhammed Mahlûf, *a.g.e.*, s. 322.

⁶⁰⁰ Rahman 55/20

⁶⁰¹ Yahya b. Ziyad el-Ferrâ, *a.g.e.*, Cilt: 3, s. 115.

⁶⁰² Hayreddin Karaman vd, *a.g.e.*, Cilt: 5, s. 204.

“O, birinin suyu tatlı ve kolay içimli, diğersininki ise tuzlu ve acı olan iki denizi salıveren; ikisinin arasına bir perde ve karışmalarını önleyen bir engel koyandır.”⁶⁰³

بَرَزَخ kelimesi Mü'minûn suresinde ise şöyle geçmektedir:

{حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ}

“Nihayet onlardan birine ölüm gelince ‘Rabbim! Beni dünyaya geri gönderiniz ki terk ettiğim dünyada salih bir amel yapayım’ der. Hayır! Bu, sadece onun söylediği (boş) bir sözden ibarettir. Onların arkasında tekrar dirilecekleri güne kadar (devam edecek, dönmelerine engel) bir perde (berzah) vardır.”⁶⁰⁴

فَرَع: İşsiz olmak, boşa çıkmak, yönelmek gibi anlamlara gelen bu fiilin mastarı فَرَاغ ve فُرُوع şeklindedir.⁶⁰⁵

Bu fiil Rahman suresinde 1 ayette şöyle geçmektedir:

{سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَا الثَّقَلَانِ}

“Sizi de hesaba çekeceğiz, ey cinler ve insanlar!”⁶⁰⁶

Şüphesiz ki Allah’ın bir işi yapması başka bir işi yapmasına engel değildir. Bu ayette Allah’ın insanlara ve cinlere vadettiği hesabı gerçekleştireceği⁶⁰⁷ edebî bir üslupla ifade edilmiştir. Nitekim أَتَفْرَغُ لَكَ /لَا تَفْرَغَنَّ لَكَ tabiri Araplarda tehdit ve vaat ifade eden bir tabirdir. Bu tabirle bütün işlerden boşa çıkıp yalnızca muhatabın işine odaklanmak ve onun işini görmek gibi anlamlar kastedilir.⁶⁰⁸ Dolayısıyla ayetteki سَنَفْرُغُ لَكُمْ ifadesiyle

⁶⁰³ Furkan 25/53

⁶⁰⁴ Müminûn 23/99, 100

⁶⁰⁵ er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e, s. 377.

⁶⁰⁶ Rahman 55/31

⁶⁰⁷ Ebû İshâk ez-Zeccâc, Me’ânî'l-Kur’ân ve İ'râbuḥ, Tahkik: Abdulcelîl ‘Abduḥ Şelebî, 1. Baskı, ‘Alemlu’l-Kutub, Beyrut, 1988, Cilt: 5, s. 99.

⁶⁰⁸ İbn Kesîr, a.g.e, Cilt: 7, s. 496.

Allah'ın insanlara ve cinlere bir tehdit veya vaat olarak onları hesaba çekip cezalandıracağına işaret edilmektedir.⁶⁰⁹

Müberred bu ayetteki fiilin سَنَفِرُ ve سَنَفِرُ olmak üzere iki şekilde okunduğunu ifade etmektedir.⁶¹⁰ Ayrıca kıraat âlimlerinin bu fiili سَيَفِرُ، سَيَفِرُ، سَيَفِرُ şeklinde farklı şekillerde okudukları aktarılmaktadır.⁶¹¹ Her ne kadar bu fiil farklı kıraatlerde okunsa da şüphesiz bu fiilin gerçek fâili Allah'tır.

Bu kelime İnşirâh suresinde فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ “Öyleyse bir işi bitirince diğerine koyul.”⁶¹² şeklinde; Kasas suresinde ise وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَى فَارِغًا “Musa'nın annesinin kalbi bomboş kaldı.”⁶¹³ şeklinde ism-i fâil olarak geçmektedir.

Allah'ın fiilleri ile ilgili oluşturulan bu alandaki kelimeler arasındaki anlamsal ilişkiler incelendiğinde biri yükseltmek (رَفَعَ) diğeri ise alçaltmak (وَضَعَ) anlamına gelen bu iki fiil arasında yönsel bir zıtlık (directional opposition) ilişkisinin olduğu görülmektedir. Surede bu zıtlık ilişkisini gösteren ayetler şunlardır:

{وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا}

“Göğü yükseltti.”⁶¹⁴

{وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا}

“Yeri alçalttı.”⁶¹⁵

Bu alandaki diğer bir ilişki ise alt anlamlılık ilişkisidir. Alandaki عَلَّمَ، خَلَقَ، رَفَعَ، fiilleri alanın üst kavramı olan “Allah'ın fiilleri” kapsamına girmektedir.

⁶⁰⁹ el-Kurtubî, a.g.e, Cilt: 20, s. 136.

⁶¹⁰ el-Müberred, el-Kâmil fi'l-Luga ve'l-Edeb, Tahkik: ‘Abdulhamîd Hindâvî, Vizâratu's-Suûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf, Suudi Arabistan, 1998, Cilt: 1, s. 49.

⁶¹¹ el-Kurtubî, a.g.e, Cilt: 20, s. 137.

⁶¹² İnşirâh 94/7

⁶¹³ Kasas 28/10

⁶¹⁴ Rahman 55/7

⁶¹⁵ Rahman 55/10

3.3. Tabiat ile İlgili Anlam Alanı

Bu alanda Rahman suresinde tabiat ile ilgili tespit edilen kelimeler yer almaktadır:

Kelime	Kullanım Sayısı	Kullanıldığı Ayetler
الشَّمْسُ	1	5
القَمَرُ	1	5
النَّجْمُ	1	6
الشَّجَرُ	1	6
الْأَعْلَامُ	1	24

الشَّمْسُ: Güneş anlamındaki bu kelime, Arapçada semai müennes olarak kabul edilen kelimelerdendir. Bu kelimenin çoğulu ise شُمُوس (güneşler) şeklindedir.⁶¹⁶ İbn Fâris bu kelimeyi meydana getiren ش-م-س harflerinin değişkenlik ve istikrarsızlığa işaret ettiğini ifade eder. Güneş de yerinde sabit durmadığı ve sürekli hareket ettiği için bu adı almıştır. Nitekim وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا “Güneş de kendine ait yörüngede akar gider.”⁶¹⁷ ayetini İbn Mes‘ud, İbn Abbâs ve İkrime gibi âlimler وَالشَّمْسُ تَجْرِي لَا مُسْتَقَرًّا لَهَا şeklinde okumuşlardır. Buna göre ayet, “güneşin yerinde sabit durmayan” ve hareketli bir yıldız olduğuna işaret etmektedir.⁶¹⁸

الشَّمْسُ kelimesi Rahman suresinde 1 ayette şöyle geçmektedir:

{الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ}

“Güneş ve Ay bir hesap ile hareket eder.”⁶¹⁹

⁶¹⁶ el-Fîruzâbâdî, a.g.e. s. 552.

⁶¹⁷ Yâsîn 36/38

⁶¹⁸ İbn Fâris, *Mekâyisü'l-Luga*, Daru'l-Fikr, Tahkik: ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn, Beyrut, 1979, Cilt: 3, s. 212.

⁶¹⁹ Rahman 55/5

مُضِيَّةُ ise قُمْرَةٌ kelimesinden türemiştir. الْقَمَرُ: Ay anlamındaki bu kelime

yani aydınlatan, ışıklandıran anlamındadır. Örneğin قَمْرَاءُ لَيْلَةٌ (Aydınlatan gece) ifadesinde olduğu gibi. Yine أَقْمَرْتُ لَيْلَتُنَا cümlesi “Ay’ın ortaya çıkarak gecemizi aydınlatması” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla أَقْمَرَ fiili أَضَاءَ/أَنَارَ anlamındadır. قَمَر kelimesinin çoğulu ise أَقْمَارٌ şeklindedir.⁶²⁰

قَمَر kelimesi bu anlamda Kur’an’da birçok ayette kullanılmıştır. Örneğin Furkân suresinde تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا “Gökte burçlar yaratan; yine orada ışık saçan bir Güneş ve aydınlatan bir Ay yaratan çok yücedir.”⁶²¹ şeklinde Ay’ın aydınlatıcı özelliği açıkça ifade edilmiştir.

Rahman suresinde ise bu kelime الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ “Güneş ve Ay bir hesap ile hareket eder.”⁶²² şeklinde kullanılmıştır.

Ayetteki حُسْبَانٍ kelimesi saymak, hesap etmek anlamına gelen حَسَبَ، حِسَابٌ، حِسَابٌ fiilinin mastarıdır. Bu fiilin diğer mastarları ise حَسَبَ، حِسَابٌ، حِسَابٌ şeklindedir.⁶²³

Ahfeş el-Avsat bu ayetteki “haber”in gizli olduğunu ve يَجْرِيَانِ بِحِسَابٍ “Hesap ile hareket ederler.” şeklinde takdir edilebileceğini ifade eder.⁶²⁴

Enâm suresinde ise حُسْبَانٍ kelimesiyle Güneş ile Ay’ın birer hesap ölçüsü olduğu şöyle ifade edilmiştir:

{فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا}

⁶²⁰ İbn Manzûr, a.g.e, s. 3735.

⁶²¹ Furkan 25/61

⁶²² Rahman 55/5

⁶²³ İbn Manzûr, a.g.e, s. 4357. 867.

⁶²⁴ el Ahfeş el-Avsat, a.g.e, Cilt: 2, s. 530.

“O, karanlığı yarıp sabahı çıkarandır. Geceyi dinlenme zamanı, Güneş’i ve Ay’ı da ince birer hesap ölçüsü kıldı. Bütün bunlar mutlak güç sahibinin, hakkıyla bilenin takdiridir.”⁶²⁵

Güneş ile Ay’ın kendileri için belirlenen yörüngelerde belli bir ölçüye göre hareket etmeleri zamanın tayini ve ölçümü gibi birçok mesele açısından oldukça önemlidir.⁶²⁶ Bu bağlamda Yûnus suresinde şöyle buyrulmaktadır:

{هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ}

“O, Güneşi ı ışık, Ay’ı ise aydınlık (kaynağı) yapan, senelerin sayısını ve hesap yapmayı bilesiniz diye ona menziller belirleyendir.”⁶²⁷

النَّجْمُ: fiili sözlükte yıldız, bitki vb. varlıkların ortaya çıkması, belirmesi anlamına gelmektedir. نَجْمٌ kelimesi ise yıldız, gövdesiz bitkiler, otlar anlamında kullanılan bir isimdir.⁶²⁸

نَجْمٌ kelimesi Kur’an’da birçok ayette ışıklı gök cisimlerinden biri olan yıldız anlamında kullanılmıştır. Örnek:

{وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ، النَّجْمُ الثَّاقِبُ}

“Târik’in ne olduğunu bilir misin? O, ışıyla karanlığı delen yıldızdır.”⁶²⁹

{وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ}

“İnsanlar yıldızlarla da yollarını bulurlar.”⁶³⁰

{فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ}

“Yıldızlara baktı.”⁶³¹

⁶²⁵ Enâm 6/96

⁶²⁶ el-Kurtubî, a.g.e, Cilt: 20, s. 114.

⁶²⁷ Yûnus 10/5

⁶²⁸ İbn Manzûr, a.g.e, s. 4357.

⁶²⁹ Târik 86/2,3

⁶³⁰ Nahl 16/16

⁶³¹ Sâffât 37/88

Hem yıldız hem de bitki, ot, çimen vb. anlamlara gelen bu kelime⁶³² Rahman suresinde 1 ayette وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ “Otlar ve ağaçlar (Allah’a) secde ederler.”⁶³³ şeklinde geçmektedir. Bu ayetteki النَّجْم kelimesinin Kur’an tefsir ve meallerindeki karşılığına baktığımızda gerek yıldız gerek de bitki olarak yorumlandığı görülmektedir. Ancak, yaygın görüş bu ayetteki kelimenin bitki anlamında olduğu yönündedir. Bu kelimenin surede الشَّجَر (ağaçlar, gövdeli bitkiler) kelimesiyle birlikte kullanıldığı bağlam göz önüne alındığında işaret ettiği anlamın “gövdesiz bitkiler” olduğu öne çıkmaktadır.⁶³⁴

Zemahşerî de bu bağlamda الشَّمْس ve الْقَمَر için “semâvî”; النَّجْم ve الشَّجَر için ise “arzî” ifadelerini kullanmaktadır.⁶³⁵

الشَّجَر: Bu kelime yukarıda bahsettiğimiz النَّجْم kelimesinin aksine ağaçlar gibi gövdeli olan ve kışın varlığını koruyabilen bitkiler anlamındadır.⁶³⁶ Bu kelime Rahman suresinde 1 ayette وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ “Otlar ve ağaçlar ‘Allah’a’ secde ederler.”⁶³⁷ şeklinde geçmektedir.

Begavî, bu ayetteki gövdesiz ve gövdeli bitkilerin secde etmeleriyle ilgili olarak onların “gölgelerinin” secde ettiği yorumunu yapmaktadır. Buna delil olarak ise Nahl suresinin 48. ayetini örnek vermektedir. Söz konusu ayette أَوَّلَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَفَيَّؤُ ظِلَّالَهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ “Allah’ın yarattıklarının gölgelerinin Allah’a secde ederek ve boyun eğerek sağa ve sola yattıklarını görmezler

⁶³² Hasen el-Mustafavî, *et-Tahkîk fî Kelimâti’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 1. Baskı, Merkezi Neşri Âsârî’l-‘Allâme el-Mustafavî, Tahran, 1965, Cilt: 12, s. 45.

⁶³³ Rahman 55/6

⁶³⁴ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, s.123.

⁶³⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Dâru’l-Ma’rife, 3. Baskı, Beyrut, 2009, s. 1069.

⁶³⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 2198.

⁶³⁷ Rahman 55/6

mi?” şeklinde kâinattaki varlıkların gölgelerinin dahi ilahî iradeye boyun eğip secde ettiklerine dikkat çekilmiştir.⁶³⁸

الأَعْلَام: Bu kelime; işaret, sembol, bir ordunun sancağı, dağ, bir dağın zirve yeri anlamlarına gelen عِلْم kelimesinin çoğuludur.⁶³⁹

Bu kelimenin dağ anlamındaki kullanımı şair Hansâ'nın kardeşi Sahr'ın ölümü üzerine söylediği mersiyesinde şöyle görülmektedir:⁶⁴⁰

وَإِنَّ صَخْرًا لَّتَأْتَمَّ الْهُدَاةُ بِهِ

كَأَنَّهُ عِلْمٌ فِي رَأْسِهِ نَارٌ

“Gerçekten Sahr, rehberlere yol gösterendir

O, zirvesinde ateş yanan bir dağ gibidir.”

Bu kelime Rahman suresinde ise 1 ayette şöyle kullanılmıştır:

{وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ}

“Denizde yüzen dağlar gibi yüksek gemiler de O'nundur.”⁶⁴¹

Rahman suresinde tabiat ile ilgili kelimelerin yer aldığı bu alandaki anlamsal ilişkiler incelendiğinde aralarında zıtlık ilişkisi olan kavramların olduğu görülmektedir. Bu alanda aralarında zıtlık ilişkisi bulunan kavramlar şunlardır:

Biri gövdeli (الشَّجَر) diğeri gövdesiz (النَّجْم) bitkiler için kullanılan bu iki kavram arasında kesin veya derecelendirilemeyen zıtlık (nongradable antonym) ilişkisi söz konusudur.

Rahman suresinde bu kavramlar aynı ayette şöyle geçmektedir:

⁶³⁸ Muhammed el-Ferrâ el-Begavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, Daru Taybe, Riyad, 1992, Cilt: 7, s. 442.

⁶³⁹ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luga*, Tahkik: Remzî Münîr Ba'lebekî, 1. Baskı, Daru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987, Cilt:1, s. 949.

⁶⁴⁰ Nilüfer Topal, Yüksek Lisans Tezi: *Sahabe Şair el-Hansâ ve Divanı*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2021, s. 51.

⁶⁴¹ Rahman 55/24

{وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ}

“Otlar ve ağaçlar (Allah’a) boyun eğlerler.”⁶⁴²

Alandaki bir diğer anlamsal ilişki ise alt anlamlılık ilişkisidir. Bu ilişki alanın üst kavramı olan tabiat kelimesiyle bu kavramın içerdiği الشَّمْسُ، الْقَمَرُ، النَّجْمُ، الشَّجَرُ kelimeleri arasında bulunmaktadır. الأَعْلَام

Bu alanda yer alan النَّجْم kelimesi ise çok anlamlı bir kelimedir. Bu kelime ortaya çıkan, beliren şey, yıldız, gövdesiz bitki gibi anlamlara gelmektedir.

⁶⁴² Rahman 55/6

3.4. Dünya Hayatındaki Nimetler ile İlgili Anlam Alanı

Bu alanda Rahman suresinde dünya hayatındaki nimetlere dair tespit edilen kelimeler yer almaktadır:

Kelime	Kullanım Sayısı	Kullanıldığı Ayetler
فَاكِهَةٌ	3	11, 52, 68
نَخْلٌ	2	11, 68
الْحَبِّ	1	12
الرَّيْحَانُ	1	12
اللُّؤْلُؤُ	1	22
الْمَرْجَانُ	2	22, 58
الْيَاقُوتُ	1	58
الْجَوَارُ	1	24

فَاكِهَةٌ: Bu kelime; gerek yaş gerek de kuru olarak yenilen ve yenildiğinde hoş bir tat veren meyve anlamındadır. Bu kelimenin çoğulu ise فَوَاكِهَ şeklindedir. Bu kelimenin kökü olan فَكِهَ fiili eğlenmek, keyif çatmak, sefa sürmek, şaka yapmak gibi anlamlara gelmektedir. Şakacı, keyif çatan, eğlenen, şımarık vb. kişiler için ise فَكِيهٌ/فَاكِهٌ denilmektedir.⁶⁴³ فَكِهَ kelimesi Mutaaffifîn suresinde فَاكِهَ kelimesi ise Duhân suresinde şöyle geçmektedir:

{وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ}

“Ailelerine dönerken zevk ve neşe içinde gülüşe gülüşe dönüyorlardı.”⁶⁴⁴

{وَنَعْمَةً كَانُوا فِيهَا فَاكِحِينَ}

“Zevk ve sefasını sürdükleri nice nimetler!”⁶⁴⁵

⁶⁴³ el-Cevherî, a.g.e, s. 896.

⁶⁴⁴ Mutaaffifîn 83/31

⁶⁴⁵ Duhân 44/27

فَاكِهَةٌ kelimesinin kök anlamlarından da anlaşılacağı üzere bu kelime sevinç, mutluluk, eğlence gibi anlamlara işaret etmektedir. Nitekim lezzetli bir gıda olan meyve kendisini yiyenleri hoşnut etmektedir. Bununla birlikte meyve, ekmek gibi zaruri bir azık olmayıp daha çok eğlence ortamlarında yenildiği için böyle isimlendirilmiştir.⁶⁴⁶

Rahman suresinde 3 farklı ayette kullanılan bu kelimeyle hem dünya hem de ahiretteki meyvelere işaret edilmektedir. Surenin 11. ayetinde *فِيهَا فَاكِهَةٌ* “Orada meyveler vardır” ifadesiyle dünyadaki meyvelere işaret edilmiştir.

نَخْل: Hurma, hurma ağacı anlamına gelen ve cins bir isim olan bu kelimenin tekil formu *نَخْلَةٌ* şeklindedir. *نَخْلَات*, *نَخِيل*, *نَخْل* şeklinde çoğul formları olan *نَخْل* kelimesi hem eril hem de dişil bir kelimedir.⁶⁴⁷ Nitekim Kur’an’da birçok ayette bu kelimenin eril ve dişil olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; *تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أُعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ* “Yerlerinden sökülmüş hurma kütükleri gibi insanları çekip alıyordu.”⁶⁴⁸ ayetinde eril, *فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أُعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ* “O kavmi orada içi boş hurma kütükleri gibi yere yıkılmış bir hâlde görürsün.”⁶⁴⁹ ayetinde ise dişil olarak kullanılmıştır.

Rahman suresinde 2 farklı ayette geçen *نَخْل* kelimesi dünyadaki nimetlere işaret edilen ayette dişil formda şöyle kullanılmıştır:

{فِيهَا فَاكِهَةٌ وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ}

“Orada meyve ve salkımlı hurma ağaçları vardır.”⁶⁵⁰

Yukarıdaki ayette çoğul formda kullanılan *أَكْمَام* kelimesinin *كُم* ve *كُم* olmak üzere iki tekil formu bulunmaktadır. Bu kelimenin kökü olan *كَم* fiili örttü, kapladı, gizledi gibi

⁶⁴⁶ Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr, *a.g.e*, Cilt: 27, s. 241.

⁶⁴⁷ Hasen el-Mustafavî, *a.g.e*, Cilt: 12, s. 68.

⁶⁴⁸ Kamer 54/20

⁶⁴⁹ Hâkka 69/7

⁶⁵⁰ Rahman 55/11

anlamlara sahiptir. كَم kelimesi bitkinin üzerinde bulunan ve ileride sap, yaprak veya çiçek olacak olan filiz, gonca, tomurcuk, hurmanın ilk aşamadaki kapçığı gibi anlamlara gelmektedir. Buna göre ذَاتُ الْأَكْمَامِ ifadesi “tomurcuklu” şeklinde anlaşılmaktadır. Kelimenin diğer tekil formu olan كَم kelimesi ise hurma ağacının dalı, lifi ve kabuğu gibi anlamlara gelmektedir. Birinci anlama göre ileride meydana gelecek ürüne; ikinciye göre ise çeşitli aşamalardan sonra ürünün meydana gelmiş olduğu duruma işaret edilmektedir. Nitekim kendisinde gizli, kaplı olanı çıkaran bitkiler/ağaçlar ذَاتُ الْأَكْمَامِ diye nitelendirilmektedir.⁶⁵¹ Bu bağlamda Fussilet suresinde وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَى وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ *“Onun bilgisi dışında hiçbir ürün kabuğundan çıkmaz, hiçbir dişi gebe kalmaz ve doğurmaz.”*⁶⁵² buyrulmaktadır. Rahman suresinde geçen وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ ifadesi aynı zamanda “salkımlı hurma ağaçları” şeklinde de yorumlanmıştır.⁶⁵³ Ayrıca bu ifadenin göze hitap eden bir güzelliğe/estetiğe işaret ettiği yönünde kanaatler de öne sürülmüştür.⁶⁵⁴

الْحَبُّ: Bu kelime; arpa, buğday gibi bitkilerin taneleri ve tohumları anlamındadır.

Bu kelimenin tekil formu حَبَّة şeklinde; çoğul formları ise حُبُوب، حَب، حَبَّات şeklinde dir.⁶⁵⁵

الْحَبُّ kelimesi Rahman suresinde 1 ayette şöyle kullanılmıştır:

{وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ}

*“Yapraklı, saplı taneler vardır.”*⁶⁵⁶

⁶⁵¹ İbn Manzûr, *a.g.e*, s. 3931.

⁶⁵² Fussilet 41/47

⁶⁵³ et-Taberî, *a.g.e*, Cilt: 7, s. 179.

⁶⁵⁴ Hayreddin Karaman vd, *a.g.e*, Cilt: 5, s. 200.

⁶⁵⁵ İbn Manzûr, *a.g.e*, s. 745.

⁶⁵⁶ Rahman 55/12

Bu ayette yer alan الْعَصْف kelimesi ise arpa ve buğday gibi bitkilerin yaprakları, sapları ve kabuklarına işaret etmektedir.⁶⁵⁷ Nitekim bitkilerin bu kısımlarından elde edilen yiyecekler hem insanlar hem de hayvanlar tarafından yenilebilmektedir.⁶⁵⁸

عَصْف kelimesi aynı zamanda rüzgârın şiddetli esmesi anlamına gelmekte ve yukarıdaki ayette geçen الْعَصْف kelimesinin bu kökten geldiği iddia edilmektedir. Nitekim rüzgârın esmesiyle bitkilerin taneleri kalıp yaprakları ve kabukları savrulmaktadır.⁶⁵⁹ Bu kelime Fîl suresinin فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّاكُولٍ “Nihayet onları yenilmiş ekin yaprakları/sapları hâline getirdi.”⁶⁶⁰ ayetinde ise kâfirlerin (Ashâb-ı fîl) durumlarını ifade etmek üzere benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

الرَّيْحَان: Bu kelime; rızık,⁶⁶¹ hoş kokusu olan her türlü ot ve bakliyat anlamlarına gelen cins bir isimdir. Bu kelimenin tekili رَيْحَانَةٌ çoğulu ise رَيَاحِينُ şeklindedir.⁶⁶²

رَيْحَان kelimesi Rahman suresinde 1 ayette şöyle kullanılmıştır:

{وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُ}

“Yapraklı taneler, hoş kokulu bitkiler vardır.”⁶⁶³

Allah’ın dünya hayatında canlılara verdiği rızık ve nimetlerinden biri de güzel kokularıyla iç açan ve ferahlık veren bitkilerdir.⁶⁶⁴

⁶⁵⁷ İbn Manzûr, a.g.e, s. 2972.

⁶⁵⁸ ‘Abdurrahmân b. Nâsır es-Sa’dî, *Tefsîru’l-Kerîm er-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi’l-Mennân*, 1. Baskı, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 2002, s. 829.

⁶⁵⁹ İbn Manzûr, a.g.e, s. 2973.

⁶⁶⁰ Fîl 105/5

⁶⁶¹ İbn Kuteybe, *Tefsîru Garîbi’l-Kur’ân*, Tahkik: es-Seyyid Ahmed Sakar, Daru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1978, s. 437.

⁶⁶² İbn Manzûr, a.g.e, s. 1765.

⁶⁶³ Rahman 55/12

⁶⁶⁴ Nâsır es-Sa’dî, a.g.e, s. 829.

Bu kelime أَطْلُبُ مِنْ رِزْقِ اللَّهِ (Allah'ın rızkını istiyorum.)⁶⁶⁵ cümlesinde olduğu gibi فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتْ نَعِيمٌ “Onun için rahatlık, rızık ve Naim cenneti vardır.”⁶⁶⁶ ayetinde de rızık anlamında kullanılmıştır.⁶⁶⁷

تَلَّالًا، يَتَلَّالًا ve لَّالًا، يَلَّالًا fiilleri; güneşin, ayın, şimşegin, ateşin vb. parıldaması, ışık saçması gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁶⁸ لَوْلُ kelimesi ise denizden çıkan değerli bir taş, inci anlamına gelmektedir. Bu kelimenin tekil formu لَوْلَةٌ şeklinde; çoğul formları ise لَوْلَى، لَوْلَى şeklinde.⁶⁶⁹

Bu kelime Rahman suresinde 1 ayette şöyle geçmektedir:

{يَخْجُ مِنْهُمَا اللَّوْلُ وَالْمَرْجَانُ}

“O iki denizden inci ve mercan çıkar.”⁶⁷⁰

لَوْلُ gibi denizden çıkan ve değerli bir taş, inci olan bu kelimenin tekil formu مَرْجَانَةٌ şeklindedir. Yukarıda bahsi geçen لَوْلُ kelimesi ile مَرْجَان kelimesinin aralarındaki anlam nüanslarına dair farklı görüşler ortaya atılmıştır. Buna göre “mercan” kırmızı renkli bir inci olup “lü’lü”den daha küçüktür.⁶⁷¹ مَرْجَان kelimesinin bir çeşit inci olan Farsça kökenli مَرْوَارِيد olduğu ve daha sonra Arapçaya مَرْجَان şeklinde geçtiği iddia edilmektedir.⁶⁷² Diğer bir görüş ise bu kelimenin aslının Süryanice مَرْكَانِيثا kelimesi olup

⁶⁶⁵ er-Râğıb el-İsfahânî, *a.g.e*, s. 206.

⁶⁶⁶ Vakıâ 56/89

⁶⁶⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1081.

⁶⁶⁸ Muhammed Hasen Hasen Cebel, *a.g.e*, s. 1941.

⁶⁶⁹ İbn Manzûr, *a.g.e*, s. 3975.

⁶⁷⁰ Rahman 55/22

⁶⁷¹ İbn Manzûr, *a.g.e*, s. 4169.

⁶⁷² Muhammed Altuncî, *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, s. 448.

incinin büyüğü anlamına geldiği yönündedir.⁶⁷³ Arthur Jeffery (ö. 1958) ise bu kelimenin küçük inci anlamına geldiğini, kökeninin Yunanca olup Yunancadan Farsçaya, Farsçadan ise Arapçaya geçtiğini söylemektedir. Aynı zamanda Jeffery bu kelimenin İslamiyet'ten önce bilindiğini ve Cahiliye dönemi şiirlerinde kullanıldığını belirtmektedir.⁶⁷⁴

مَرْجَانْ kelimesi Rahman suresinde 2 farklı ayette şöyle kullanılmıştır:

{يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ}

“O iki denizden inci ve mercan çıkar.”⁶⁷⁵

{كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ}

“Onlar sanki yakut ve mercandır.”⁶⁷⁶

Yukarıdaki ayetlerin ilkinde مَرْجَانْ kelimesi denizlerden çıkan değerli bir taşla işaret etmek üzere kullanılmış; ikincisinde ise cennetlerde bakışlarını yalnızca eşlerine çeviren kadınların (قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ) mercan gibi değerli ve güzel olduklarına işaret etmek üzere kullanılmıştır.

الْيَاقُوتُ: Yakut; saf kükürt ve cıvadan meydana gelen, elmas dışında diğer tüm taşlardan sert olan ve çok değerli bir taştır. Farklı renklere sahip olan bu taşın en değerlisi ise saf, şeffaf ve kırmızı renkli olanıdır.⁶⁷⁷

Bu kelimenin kökenine dair farklı görüşler vardır. Bunlardan birincisi; kelimenin aslının mavi renkli, değerli bir taş ve bir çiçek türü anlamlarına gelen Farsça ياكند kelimesi olduğu yönündedir. İkincisi ise kelimenin aslının Süryanice ياقوندا kelimesi olup ن، ا harflerinin hazfedilmesi ve د harfinin ت harfine dönüşmesiyle ياقوت şeklinde Arapçaya

⁶⁷³ el-Cevâlikî, a.g.e, s. 602.

⁶⁷⁴ Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, Oriental Institute, Baroda, 1938, s. 261.

⁶⁷⁵ Rahman 55/22

⁶⁷⁶ Rahman 55/58

⁶⁷⁷ Hasen el-Mustafavî, a.g.e, s. 46.

girdiği yönündedir.⁶⁷⁸ Arthur Jeffery bu kelimenin antik Yunan destanı olan İlyada'da bir çiçek ismi olarak kullanıldığını belirtir. Ona göre bu kelime aslen Yunanca olup sonradan Sâmi dillerine geçmiştir.⁶⁷⁹

يَاقُوت kelimesi Rahman suresinde 1 ayette şöyle geçmektedir:

{كَانَھُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ}

“Onlar sanki yakut ve mercandır.”⁶⁸⁰

Bu ayetteki الْيَاقُوت kelimesi surenin 56. ayetinde قَاصِرَاتِ الطَّرْفِ “Bakışlarını yalnızca eşlerine çeviren kadınlar” ifadesiyle nitelenen kadınlar için bir benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Bu kelimeyle, söz konusu kadınların yakut taşı gibi saf, temiz, berrak, güzel ve değerli olduklarına işaret edilmiştir.⁶⁸¹

الْجَوَار: Yürümek, akmak anlamındaki يَجْرِي، جَرَى fiilinden türeyen bu kelime; yürüyen, akan, giden anlamlarına gelen ve ism-i fâil olan جَارِيَةٌ kelimesinin çoğuludur. Bu kelimenin diğer bir çoğul formu ise جَارِيَات şeklindedir. Güneş, rüzgâr, gemi gibi hareket eden ve akıp giden varlıklar جَارِيَةٌ diye nitelendirilmiştir.⁶⁸²

الْجَوَار kelimesi Rahman suresinde 1 ayette şöyle kullanılmıştır:

{وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ}

“Denizde yüzen dağlar gibi yüksek gemiler de O’nundur.”⁶⁸³

Bu kelimenin yukarıdaki ayette gemi anlamında kullanıldığı gibi Kur’an’daki başka ayetlerde yine bu anlamda kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا

⁶⁷⁸ el-Cevâlîkî, a.g.e, s. 649.

⁶⁷⁹ Arthur Jeffery, a.g.e, s. 289.

⁶⁸⁰ Rahman 55/58

⁶⁸¹ Hasen el-Mustafavî, a.g.e, Cilt: 14, s. 47.

⁶⁸² İbn Manzûr, a.g.e, s. 610.

⁶⁸³ Rahman 55/24

“Kolaylıkla akıp giden gemiler”⁶⁸⁴ ayetinde söz konusu kelimenin diğer çoğul formu olan الْجَارِيَاتِ kullanılmış, başka bir ayette ise إِنَّا لَمَّا طَغَى الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ “Şüphesiz ki su taşıdığı zaman gemide sizi biz taşıdık.”⁶⁸⁵ şeklinde tekil formu olan الْجَارِيَةِ gemi anlamında kullanılmıştır.

وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشَآتُ ifadesinde sıfat olarak kullanılan المنشآت kelimesinin okunuşu ve anlamına dair farklı görüşler vardır. Bunlardan birincisi; الْمُنشَآتُ şeklinde ism-i mefûl yapısında olup inşa edilen, yapılan yelkenli gemiler anlamına gelmektedir. İkincisi; الْمُنشَآتُ şeklinde ش harfî kesralı olup gemilerdeki yelkenleri kaldıran ve tutan direkler anlamındadır. Üçüncüsü ise yine الْمُنشَآتُ şeklinde olup denizde dalgalar meydana getirerek yüzen gemilere işaret etmektedir.⁶⁸⁶ Bu ayetin başında geçen لَهُ ifadesinde ise sahiplik, mülkiyet bildiren ل harfîyle o gemilere malik olanın ve hükmedenin yalnızca Allah (c.c) olduğuna işaret edilmiştir.

Tekil formları إِلَى، إِلَى şeklinde olan آلاء (nimetler) kelimesi⁶⁸⁷ dünya hayatındaki nimetler ile ilgili alanın odak kelimesi ve üst kavramı konumundadır. Bu kelime ile alanda yer alan الْجَوَار، الْيَاقُوت، الْمَرْجَان، اللَّؤْلُؤُ، الرِّيحَان، الْحَبِّ، النَّخْل، فَاكِهَةٌ kelimeleri arasında alt anlamlılık ilişkisi vardır.

Bu alandaki الرِّيحَان kelimesi ise; rızık, güzel kokulu bitki, ot, bakliyat gibi anlamlara gelen çok anlamlı bir kelimedir.

⁶⁸⁴ Zâriyât 51/3

⁶⁸⁵ Hâkka 69/11

⁶⁸⁶ Ebû Hayyân el-Endelüsî, a.g.e, Cilt: 10, s. 61.

⁶⁸⁷ el-Cevherî, a.g.e, s. 48.

3.5. Cennet ve Cennetteki Nimetler ile İlgili Anlam Alanı

Bu alanda Rahman suresinde cennete ve cennetteki nimetlere dair tespit edilen kelimeler yer almaktadır:

Kelime	Kullanım Sayısı	Kullanıldığı Ayetler
جَنَى	1	54
أَفْتَان	1	48
عَيْنَان	2	50, 66
فَاكِهَةٌ	3	11, 52, 68
نَخْل	2	11, 68
رُمَّان	1	68
فُرُش	1	54
قَاصِرَات	1	56
خَيْرَات	1	70
حُور	1	72
رُفُوف	1	76
عَبْقَرِيّ	1	76

جَنَى: Bu kelime; ürün, hasat almak, toplamak, devşirmek gibi anlamlara gelen **يَجْنِي** fiilinin mastarıdır.⁶⁸⁸ Bu fiilin diğer bir mastarı ise **جَنَى** şeklindedir.⁶⁸⁹ Bu kökten gelen **فَعِيل** veznindeki **جَنَى** kelimesi ise genellikle taze meyve anlamında kullanılmaktadır.⁶⁹⁰ Bu bağlamda **جَنَى** kelimesi Meryem suresinde **وَهْزِي إِلَيْكَ بِجَنَعٍ** “Hurma ağacının gövdesini kendine doğru salla ki sana taze hurma döksün.”⁶⁹¹ şeklinde geçmektedir.

جَنَى kelimesi Rahman suresinde 1 ayette şöyle kullanılmıştır:

⁶⁸⁸ İbn Manzûr, *a.g.e*, s. 707.

⁶⁸⁹ el-Cevherî, *a.g.e*, s. 206.

⁶⁹⁰ er-Râğıb el-İsfahânî, *a.g.e*, s. 101.

⁶⁹¹ Meryem 19/25

{وَجَنَّا الْجَنَّاتَيْنِ دَانٍ}

“İki cennetin meyveleri (kolayca erişilecek kadar) yakındır.”⁶⁹²

Bu ayetteki دَان kelimesi ise cennetlerdeki meyvelerin cennet ehli tarafından ayakta, oturarak veya yatarak kolayca elde edilebilecek kadar yakın olduklarına işaret etmektedir.⁶⁹³

أَفْنَانٍ: Bu kelime, ağaç dalı anlamına gelen فَنَن kelimesinin çoğuludur.⁶⁹⁴ Bu kelimenin diğer bir çoğul formu أَفَانِينَ şeklindedir.⁶⁹⁵ Bu kelimeyle aynı kökten gelen ve çoğul formu فُنُون olan فَنَن kelimesi ise tür/çeşit anlamına gelmektedir.

أَفْنَانٍ kelimesi Rahman suresinde 1 ayette şöyle kullanılmıştır:

{دَوَاتَا أَفْنَانٍ}

“Bu iki cennet çeşitli ağaçlarla doludur.”⁶⁹⁶

Surenin 46. ayetinde bahsi geçen iki cennetin niteliğiyle ilgili olarak gelen bu ayette دَوَاتَا أَفْنَانٍ ifadesiyle cennetlerin çeşitli ağaçlara/ağaç dallarına sahip oldukları anlaşılmıştır. أَفْنَانٍ kelimesi aynı zamanda farklı renkler⁶⁹⁷, türlü türlü harikalıklar, güzellikler gibi anlamları ifade etmektedir. Dolayısıyla دَوَاتَا أَفْنَانٍ ayeti; cennetlerin rengârenk, çeşit çeşit ağaçlara, nimetlere ve birçok güzeleğe sahip oldukları şeklinde de anlaşılmıştır.⁶⁹⁸

⁶⁹² Rahman 55/54

⁶⁹³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, a.g.e, Cilt: 10, s. 69.

⁶⁹⁴ er-Râğıb el-İsfehânî, a.g.e, s. 386.

⁶⁹⁵ el-Cevherî, a.g.e, s. 903.

⁶⁹⁶ Rahman 55/48

⁶⁹⁷ er-Râğıb el-İsfehânî, a.g.e, s. 386.

⁶⁹⁸ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, 9. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul, 2015, s. 1278.

عَيْنَان: Bu kelime; göz, çeşme, pınar, casus gibi anlamlara gelen عَيْن kelimesinin

ikil formudur. عَيْن kelimesinin çoğul formları ise أَعْيَان، عُيُون، أَغْيَان şeklindedir.⁶⁹⁹

عَيْن kelimesinin Kur'an'daki kullanımları incelendiğinde bu kelimenin çoğul formları olan أَغْيَان kelimesinin gören gözler anlamında; عُيُون kelimesinin ise su pınarları anlamında kullanıldığı görülmektedir. Örnek:

{إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ}

“Şüphesiz ki Allah'tan korkanlar, cennetlerde ve pınar başındadırlar.”⁷⁰⁰

{إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ظِلَالٍ وَعُيُونٍ}

“Şüphesiz ki Allah'tan korkanlar, gölgelerde ve pınar başındadırlar.”⁷⁰¹

{الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَنْ ذِكْرِي}

“Gözleri zikrime karşı kapalı olanlar...”⁷⁰²

{سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ}

“İnsanların gözlerini büyülediler.”⁷⁰³

{تَرَى أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ}

“Gözlerinin yaşla dolup taşığını görürsün.”⁷⁰⁴

Bu kelime Rahman suresinde 2 farklı ayette ikil formda şöyle kullanılmıştır:

{فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ}

“İçlerinde akan iki pınar vardır.”⁷⁰⁵

{فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ}

⁶⁹⁹ ‘Abdulkâdir er-Râzî, *Muhtârû's-Sihâh*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1986, s. 195.

⁷⁰⁰ Hicr 15/45

⁷⁰¹ Mürselat 77/41

⁷⁰² Kehf 18/101

⁷⁰³ Arâf 7/116

⁷⁰⁴ Mâide 5/83

⁷⁰⁵ Rahman 55/50

“İçlerinde kaynayan iki pınar vardır.”⁷⁰⁶

İlk ayette عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ ifadesiyle cennetlerin içerisinde iki su pınarının aktığına işaret edilmiştir. Bu pınarların birinin Kur'an'ın diğer ayetlerinde geçen ve cennetteki pınarlardan biri olan tesnîm⁷⁰⁷ (تَسْنِيم); diğerinin ise selsebîl⁷⁰⁸ (سَلْسَبِيل) olduğu şeklinde yorumlar yapılmıştır. Başka bir görüşe göre⁷⁰⁹ ise bu pınarların biri yine Kur'an'ın ifadesiyle “bozulmayan tertemiz sudan”⁷¹⁰ (مِنْ مَّاءٍ غَيْرِ آسِنٍ); diğeri ise “içenlere zevk veren şaraptandır”⁷¹¹ (مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ).

İkinci ayette ise عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ ifadesiyle diğer cennetlerdeki kaynayan, fışkıran pınarlara işaret edilmiştir.⁷¹² Nitekim نَضَخَ fiilindeki خ harfi güçlü bir harf olup suyun çokluğuna;⁷¹³ çağlayarak ve fışkırarak çıkmasına işaret etmektedir.⁷¹⁴

فَاكِهَةٌ: Meyve anlamına gelen bu kelimedden dünya nimetleri alanında bahsetmiş ve bu kelimenin surede dünya nimetleri bağlamında 1 ayette kullanıldığını belirtmiştik. Burada ise bu kelimenin Rahman suresinde cennet nimetleri bağlamında geçtiği ayetleri göstereceğiz.

فَاكِهَةٌ kelimesi Rahman suresinde 2 farklı ayette cennetlerde bulunan nimetler kapsamında şöyle kullanılmıştır:

{فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ}

“O cennetlerde her meyveden çift vardır.”⁷¹⁵

⁷⁰⁶ Rahman 55/66

⁷⁰⁷ Mutaffifîn 83/27

⁷⁰⁸ İnsan 76/18

⁷⁰⁹ Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 4. Baskı, Daru'l-Marife, Beyrut, 2007, s. 1439.

⁷¹⁰ Muhammed 47/15

⁷¹¹ Muhammed 47/15

⁷¹² et-Taberî, *a.g.e*, Cilt: 7, s. 190-194.

⁷¹³ İbn Fâris, *a.g.e*, Cilt: 5, s. 438.

⁷¹⁴ Subhî es-Sâlih, *a.g.e*, s. 144.

⁷¹⁵ Rahman 55/52

{فِيهِمَا فَاكِهَةٌ}

“İçlerinde meyve vardır.”⁷¹⁶

Yukarıdaki ayetlerin ilkinde dünyadaki meyvelerden farklı olarak cennette bulunan meyveler için رُجَانٍ (çift) kelimesinin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu kelimenin ifade ettiği anlamlara dair şu yorumlar yapılmıştır:

- Her bir meyveden iki tür/sınıf olup bunların biri yaş diğeri ise kurudur.⁷¹⁷
- Meyve türlerinin biri dünyada bilinenlerden diğeri ise bilinmeyenlerdendir.⁷¹⁸
- Ayetteki رُجَانٍ (çift) kelimesi أَنْوَاعٍ (tür) anlamında olup fâsılalardaki uyumun gözetilmesi için ikil kullanılmıştır. Buna göre cennetlerde her meyveden çift veya iki çeşit değil; birçok çeşit bulunmaktadır.⁷¹⁹

نَخْل: Hurma, hurma ağacı anlamına gelen bu kelimeyi de dünyadaki nimetler alanında ele almış ve bu kelimenin 1 ayette dünyadaki nimetlerden biri olarak sayıldığını belirtmiştik. Surede 2 farklı ayette geçen bu kelime; bir ayette dünyadaki nimetler arasında sayılırken diğeri ayette ise cennet nimetleri içerisinde zikredilmektedir. Bu kelimenin surede cennet nimetleri arasında bahsedildiği ayet şöyledir:

{فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ}

“O cennetlerin içerisinde meyve, hurma ve nar vardır.”⁷²⁰

رُمَّان: Bu kelime; kalın kabuklu, küçük taneli ve taneleri hem tatlı hem de ekşi olan nar meyvesi ve nar ağacı anlamına gelmektedir. Bu kelimenin tekil formu ise رُمَّانَةٌ

⁷¹⁶ Rahman 55/68

⁷¹⁷ Muhammed eş-Şevkânî, a.g.e, s. 1439.

⁷¹⁸ Muhammed Hamdi Yazır, a.g.e, Cilt: 5, s. 356.

⁷¹⁹ Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr, a.g.e, Cilt: 27, s. 266.

⁷²⁰ Rahman 55/68

şeklindedir.⁷²¹ رُمَّان kelimesi çokluğa işaret eden فُعَال kalıbındadır.⁷²² Bu kelime Enâm suresinde 2 ayette; Rahman suresinde ise 1 ayette olmak üzere Kur'an'da toplamda 3 kere geçmektedir. رُمَّان kelimesinin Enâm suresinde geçtiği ayetler şunlardır:

{وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ
مُتَشَابِهٍ}

*“O, gökten su indirendir. Her bitkiyi onunla bitirdik, ondan bitirdiğimiz yeşilden, birbirine benzeyen ve benzemeyen yığın yığın taneler, hurmaların tomurcuklarından sarkan salkımlar, üzüm bağları, zeytin ve nar çıkardık.”*⁷²³
{وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكْثُهُ وَالزَّيْتُونَ
وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ}

*“Çardaklı ve çardaksız bağları inşa eden Allah'tır. Tatları çeşitli ekin ve hurmaları, zeytin ve narı birbirine benzer ve benzemez şekilde yaratan O'dur.”*⁷²⁴

رُمَّان kelimesi Rahman suresinde ise 1 ayette cennetteki nimetler kapsamında şöyle geçmektedir:

{فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ}

*“O cennetlerin içerisinde meyve, hurma ve nar vardır.”*⁷²⁵

Bu ayette فَاكِهَةٌ (meyve) kelimesinden sonra نَخْلٌ (hurma) ve رُمَّانٌ (nar) kelimelerinin zikredilmesi, diğer bir ifadeyle bu kelimelerin meyve kelimesine atfedilmesi hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Kimilerine göre hurma ve nar meyve sayılmadıklarından dolayı ayette ayrı bir şekilde anılmıştır. Zira bir şey kendine

⁷²¹ Cubrân Mes'ûd, a.g.e, s. 402.

⁷²² İbn Manzûr, a.g.e, s. 1739.

⁷²³ Enâm 6/99

⁷²⁴ Enâm 6/141

⁷²⁵ Rahman 55/68

atfedilmez; yani atıf için farklılık gerekir. Kimilerine göre bunlar meyve sayılmakla birlikte hurmanın bir besin; narın ise şifa kaynağı olması⁷²⁶ gibi sahip oldukları ayırt edici özelliklerine ve değerlerine vurgu yapmak amacıyla ayrı bir şekilde anılmıştır.⁷²⁷ Bu durum عَظْفُ الْخَاصِّ عَلَى الْعَامِّ yani “özelin genele atfedilmesi” diye adlandırılmaktadır. Buna göre فَاكِهَةٌ kelimesi umumiyet ifade etmekte; نَخْلٌ ve رُمَّانٌ kelimeleri ise hususiyet ifade etmektedir. Öneme vurgu yapmak amacıyla genel bir kavramdan sonra özel kavramların zikredildiği bu olgu Kur’an’ın diğer ayetlerinde de görülmektedir:

Örneğin; مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ “Her kim Allah’a, O’nun meleklerine, peygamberlerine, Cebrail’e ve Mikail’e düşman olursa ‘bilsin ki’ Allah da kafirlerin düşmanıdır.”⁷²⁸ ayetinde Cebrail ile Mikail (وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ) meleklerden (وَمَلَائِكَتِهِ) sonra özel olarak zikredilmiş, حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ sonra özel olarak zikredilmiş, الْوُسْطَى “Namazlara ve ‘özellikle’ ikindi namazına devam edin.”⁷²⁹ ayetinde ise namazlardan (الصَّلَوَاتِ) sonra ikindi namazı (وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى) özel olarak vurgulanmıştır.

فُرُشٌ: Bu kelime; yaymak, sermek anlamındaki يَفْرِشُ/يَفْرِشُ fiilinin mastarı olan ve yatak, döşek anlamındaki فِرَاش kelimesinin çoğuludur.⁷³⁰

Bu kelime Rahman suresinde 1 ayette çoğul formuyla şöyle kullanılmıştır:

{مُتَّكِئِينَ عَلَى فُرُشٍ بَطَائِنُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍ}

“Astarları kalın ipekten olan döşeklere yaslanmışlardır.”⁷³¹

⁷²⁶ Muhammed eş-Şevkânî, a.g.e, s. 1440.

⁷²⁷ et-Taberî, a.g.e, Cilt: 7, s. 194.

⁷²⁸ Bakara 2/98

⁷²⁹ Bakara 2/238

⁷³⁰ ‘Abdulkâdir er-Râzî, a.g.e, s. 208.

⁷³¹ Rahman 55/54

Surede cennettekilerle sunulan nimetler kapsamında bahsi geçen فُرُش kelimesinin niteliği kendisinden sonra gelen بِطَائِنُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍ “Astarları kalın, saf ipekten” ifadesiyle açıklanmıştır. Bu ifadede yer alan Farsça kökenli إِسْتَبْرَق kelimesi kalın⁷³², saf ve güzel ipek anlamındadır.⁷³³ Dolayısıyla bu ayette cennettekilerle sunulan nimetlerden olan döşeklerin iç yüzlerinin bile ne derece kıymetli olduğu ifade edilmiştir.

إِسْتَبْرَق kelimesi Kur’an’ın diğer surelerinde ise cennet ehlinin kıyafetlerinin özelliği ve niteliği bağlamında şöyle geçmektedir:

{وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ}

“İnce ve kalın ipekten yeşil giysiler giyeceklerdir.”⁷³⁴

{يَلْبَسُونَ مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَقَابِلِينَ}

“İnce ipekten ve parlak atlastan elbiseler giyinerek karşılıklı otururlar.”⁷³⁵

{عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٌ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ}

“Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır.”⁷³⁶

قَاصِرَات: Bu kelime; kısmak, kısaltmak anlamına gelen يَقْصُرُ fiilinin ism-i fâili olup kısıanlar, kısaltanlar anlamına gelmektedir.⁷³⁷ İnsanın herhangi bir tehlikeye veya hataya düşmekten korunmak için gözünü yumması ve bakışlarını kısıması anlamında Arapçada يَقْصُرُ طَرْفَهُ، يَقْصُرُ الْإِنْسَانُ بَصَرَهُ ifadeleri kullanılmaktadır.⁷³⁸

⁷³² Arthur Jeffery, a.g.e, s. 58.

⁷³³ İbn Manzûr, a.g.e, s. 77.

⁷³⁴ Kehf 18/31

⁷³⁵ Duhân 44/53

⁷³⁶ İnsân 76/21

⁷³⁷ İbn Manzûr, a.g.e, s. 3644.

⁷³⁸ Hasen el-Mustafavî, a.g.e, Cilt: 9, s. 303.

Surede ظَرْفِ قَاصِرَاتُ şeklinde göz, bakış vb. anlamlara gelen ظَرْف kelimesiyle⁷³⁹

eş dizimli olarak kullanılan bu ifade; bakışlarını kısan, eşlerinden başkasına bakmayan eşler, kadınlar anlamındadır.⁷⁴⁰

قَاصِرَات kelimesi Rahman suresinde 1 ayette şöyle kullanılmıştır:

{فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الظَّرْفِ لَمْ يَطْمِئُنَّ نِإْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ}

“Onların içinde bakışlarını yalnızca eşlerine çeviren, eşlerinden önce onlara ne insanın

ne de cinin dokunduğu kadınlar vardır.”⁷⁴¹

Yukarıdaki ayette takdir edilen mevsufun (نِسَاء) hazf edilip sıfatın (قَاصِرَاتُ) طَمَتْ، zikredilmesiyle icâzlı bir anlatım göze çarpmaktadır.⁷⁴² Bu ayette geçen يَطْمِئُنَّ/يَطْمُتُ fiili ise dokunmak, bekâreti bozmak ve âdet görmek gibi anlamlara sahiptir.⁷⁴³ Dolayısıyla لَمْ يَطْمِئُنَّ نِإْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ ifadesiyle bu kadınların bakışlarını yalnızca eşlerine çevirmelerinin yanı sıra daha önce kendilerine ne bir cinin ne de bir insanın dokunduğu tertemiz kadınlar olduğu belirtilmektedir.

Bu ayetin başındaki فِيهِنَّ ifadesinde geçen هُنَّ zamirinin işaret ettiği anlama dair ise farklı görüşler vardır: Bunlardan birincisi, iki cennetin (جَنَّاتٍ) içerisinde yer alan diğer cennetlere (جَنَّاتٍ) işaret ettiği yönündedir.⁷⁴⁴ Diğerisi ise cennet, pınar, meyve, sergi gibi nimetlere (آلاء) veya cennetlerin içinde bulunan köşkler, saraylar, konaklar gibi yerlere işaret ettiği yönündedir.⁷⁴⁵

⁷³⁹ ‘Abdulkâdir er-Râzî, a.g.e, s. 164.

⁷⁴⁰ ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, s. 1073.

⁷⁴¹ Rahman 55/56

⁷⁴² es-Sâbûnî, a.g.e, Cilt: 3, s. 303.

⁷⁴³ el-Cevherî, a.g.e, s. 708.

⁷⁴⁴ Ebû Hayyân el-Endelüsî, a.g.e, Cilt: 10, s. 69.

⁷⁴⁵ ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, s. 1073.

خَيْرَات: Bu kelime; iyi, hayırlı, seçkin anlamına gelen خَيْرَة kelimesinin çoğulu olup seçkin kadınlar anlamındadır. Erkek için رَجُلٌ خَيْرٌ (İyi adam) kadın için ise امْرَأَةٌ خَيْرَةٌ (İyi kadın) denilmektedir. Bu kelimenin aslının خَيْرَات şeklinde olduğu ve tahfif edilerek خَيْرَات şeklinde kullanıldığı da aktarılmaktadır.⁷⁴⁶

خَيْرَات kelimesi Rahman suresinde 1 ayette çoğul formuyla şöyle kullanılmıştır:

{فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ}

“Onların içerisinde (cennetlerde) iyi huylu, güzel kadınlar vardır.”⁷⁴⁷

Bu ayette geçen خَيْرَات kelimesi cennetteki ahlaklı ve güzel kadınlar şeklinde anlaşılmaktadır.⁷⁴⁸

حُور: Bu kelimenin kökü olan يَحْوَرُ، حَوْرَ fiilinin ve mastarı حَوْر kelimesinin anlamına dair sözlüklerde farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden öne çıkanlar şunlardır:

حَوْر kelimesi gözün içerisindeki beyazlığın bembeyaz olması ve siyahlığın simsiyah olması, gözbebeğinin yuvarlak olması, bedenin beyaz olması,⁷⁴⁹ gözün içindeki beyazlığın az, siyahlığın çok olması⁷⁵⁰ gibi anlamlara sahiptir. Ayrıca bu kelime gözün tamamının siyah olması anlamını ifade etmektedir ki bu durum insanlarda görülmeyp ceylan ve inek gibi hayvanlarda görülmektedir. Bundan dolayıdır ki güzel gözlü kadınların güzelliğini ifade etmek için حُور الْعَيْنِ tabiri kullanılmaktadır. Türkçede “huri” dediğimiz bu kelimenin Arapçadaki tekil formu حَوْرَاء çoğul formları ise حَوَارِيَّات حُور، حُور،

⁷⁴⁶ er-Râğıb el-İsfehânî, a.g.e, s. 160.

⁷⁴⁷ Rahman 55/70

⁷⁴⁸ ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, s. 1074.

⁷⁴⁹ el-Fîruzâbâdî, a.g.e, s. 419.

⁷⁵⁰ er-Râğıb el-İsfehânî, a.g.e, s. 135.

şeklindedir. Tenlerinin beyazlığından dolayı geçmiş dönemlerde Araplar, şehirli kadınlar için حَوَارِيَّات kelimesini kullanmaktaydı.⁷⁵¹

حُور kelimesi Kur'an'da 4 farklı ayette kullanılmıştır.⁷⁵² Duhân suresinin 54. ayeti ile Tûr suresinin 20. ayetinde وَرَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عَيْنٍ “Onları büyük, siyah gözlü hurilerle evlendirmişsinizdir.” şeklinde geçmektedir. Vâkıa suresinin 22. ayetinde وَحُورٌ عَيْنٌ “Onlar için iri gözlü huriler de vardır.” şeklinde güzel gözlü anlamındaki عَيْنَاء kelimesinin çoğulu olan عَيْن kelimesiyle⁷⁵³ birlikte kullanılmıştır.

Rahman suresinde ise حُور kelimesi şöyle kullanılmıştır:

{حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ}

“Onlar, çadırlara kapanmış hurilerdir.”⁷⁵⁴

حُور kelimesinin gerek sözlükteki anlamları gerek de Kur'an'daki kullanımları incelendiğinde bu kelimenin genel olarak güzel kadınlara işaret ettiği görülmektedir. Yukarıdaki ayet de cennette “kendilerini çadırlara kapatan güzel kadınlar” şeklinde anlaşılmıştır.⁷⁵⁵

رَفْرَف: Bu kelime kuşun kanatlarını açması veya yayması, ağacın dallarının ve yapraklarının sarkması gibi anlamlara gelen يَرْفُ fiilinden türemiştir.⁷⁵⁶ رَفْرَف kelimesinin anlamları arasında yeşil örtü, elbise, yaslanılan yastık,⁷⁵⁷ oturan veya üzerinde yatılan şilte ve yatak gibi anlamlar bulunmaktadır. Çoğulu رَفَارِف olan bu kelime

⁷⁵¹ İbn Manzûr, *a.g.e*, s. 1043.

⁷⁵² Muhammed Fuâd ‘Abdübâkî, *a.g.e*, s. 220.

⁷⁵³ er-Râğıb el-İsfahânî, *a.g.e*, s. 355.

⁷⁵⁴ Rahman 55/72

⁷⁵⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1074.

⁷⁵⁶ er-Râğıb el-İsfahânî, *a.g.e*, s. 199.

⁷⁵⁷ Murtezâ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, Tahkik: ‘Abdulfettâh el-Hulv, Matbaatu Hukûmeti’l-Kuveyt, Kuveyt, 1986, Cilt: 23, s. 361.

aynı zamanda güneşten korunmak amacıyla evin dış tarafına yapılan korumalık ve ev eşyalarını koymak için ahşaptan duvarlara veya dolaplara yapılan raf gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁵⁸

رَفْرَف kelimesi Rahman suresinde 1 ayette şöyle kullanılmıştır:

{مُتَّكِئِينَ عَلَى رَفْرَفٍ خُضِرٍ}

“Onlar, yeşil yastıklara yaslanmışlardır.”⁷⁵⁹

Bu yastıklar veya şilteler, cennette yayılmış yeşil bağ ve bahçelere benzetildiğinden bunlara رِيَاضُ الْجَنَّةِ (cennet bağ ve bahçeleri) denilmiştir.⁷⁶⁰

Bu ayette dikkat çeken başka bir kelime ise رَفْرَف kelimesinin sıfatı olan خُضِر (yeşil) kelimesidir. Yeşil rengi, bakanların içini açan ve göze hoş gelen bir renktir. Ayrıca bu renk kralların, makam ve mevki sahibi kişilerin giydikleri elbiselerin rengi olması bakımından sembolik öneme sahip olan güçlü bir renktir.⁷⁶¹ Bu renk Kur'an'daki diğer ayetlerde de cennet ehlinin kıyafetlerini niteleyen bir renk olarak görülmektedir. Örnek:

{وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ}

“İnce ve kalın ipekten yeşil giysiler giyeceklerdir.”⁷⁶²

{عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ}

“Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır.”⁷⁶³

عَبْقَرِيّ: Bu kelime üstün zekâlı ve maharetli kişi; boyalı, nakışlı, şık ve şatafatlı

yaygı gibi anlamlara gelen cins bir isimdir. Bu kelimenin çoğulu ise عَبَاقِرَة şeklindedir.⁷⁶⁴

⁷⁵⁸ Ahmed Muhtar Ömer, *Mu‘cemu’l-Lugati’l-‘Arabiyyeti’l-Mu‘asıra*, Cilt: 1, s. 915.

⁷⁵⁹ Rahman 55/76

⁷⁶⁰ Muhammed Altuncî, *a.g.e*, s. 205.

⁷⁶¹ Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr, *a.g.e*, Cilt: 27, s. 275.

⁷⁶² Kehf 18/31

⁷⁶³ İnsân 76/21

⁷⁶⁴ Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu‘cemu’l-Lugati’l-‘Arabiyyeti’l-Mu‘asıra*, Cilt: 1, s. 1452.

عَبْقَرِيّ kelimesi Rahman suresinde 1 ayette şöyle kullanılmıştır:

{مُتَكِّينَ عَلَى رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ}

“Yeşil yastıklara ve fevkalade güzel yaygılara yaslanmışlardır.”⁷⁶⁵

Arapların yere yayılan ve serilen her şey için عَبْقَرِيّ kelimesini kullandıkları belirtilmektedir. Yukarıdaki ayette ise bu kelimenin şık ve kalın yaygılara veya kilimlere işaret ettiği anlaşılmaktadır.⁷⁶⁶

Rahman suresinde 31 kere tekrar edilen رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ “O hâlde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlıyorsunuz?”⁷⁶⁷ ayetiyle “nimetler” vurgusu yapılmıştır. Surede dünya ve ahirete dair pek çok nimetten bahsedilmiş; bu ayetle insanlara ve cinlere hitap edilerek Allah’ın nimetlerinin inkâr edilemeyeceği ve yalanlanamayacağı⁷⁶⁸ “istifhâm-ı istinkârî” üslubuyla ifade edilmiştir.

آلاء (nimetler) kelimesi surede odak kelime ve üst kavram olarak hem dünya hayatındaki nimetlere hem de cennetteki nimetlere işaret etmek üzere kullanılmıştır. Dünya hayatındaki nimetler alanında olduğu gibi cennet ve cennetteki nimetler alanındaki kelimeler de آلاء (nimetler) kelimesiyle alt anlamlılık ilişkisine sahiptir.

Bu alanda yer alan çok anlamlı kelimeler ise şunlardır:

عَيْن: Göz, çeşme, pınar, casus gibi farklı anlamlara gelmektedir.

حُور: Beyaz tenli, kara gözlü, ceylan gözlü gibi farklı anlamları olan ve cennetteki güzel kadınlar için kullanılan çok anlamlı bir kelimedir.

⁷⁶⁵ Rahman 55/76

⁷⁶⁶ Cerîr et-Taberî, a.g.e, Cilt: 7, s. 196.

⁷⁶⁷ Rahman 55/13, 16, 18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77

⁷⁶⁸ İbn Kesîr, a.g.e, 7. Cilt, s. 491.

رَفْرَف: Yeşil örtü, elbise, yaslanılan yastık, oturulan veya üzerinde yatılan şilte ve yatak, güneşten korunmak amacıyla evin dış tarafına yapılan korumalık ve ev eşyalarını koymak için ahşaptan duvarlara veya dolaplara yapılan raf gibi farklı anlamlara sahiptir.

عَبْقَرِيّ: Üstün zekâlı ve maharetli kişi, boyalı, nakışlı, şık ve şatafatlı yaygı gibi anlamlara gelen çok anlamlı bir kelimedir.

3.6. Kıyamet ve Cehennem ile İlgili Anlam Alanı

Bu alanda Rahman suresinde kıyamet ve cehennem ile ilgili tespit edilen kelimeler yer almaktadır:

Kelime	Kullanım Sayısı	Kullanıldığı Ayetler
دِهَان	1	37
شَوَاطِ	1	35
نَار	2	15, 35
نُحَاس	1	35
حَمِيم	1	44

دِهَان: Bu kelime; saç, ayakkabı, duvar vb. boyamak veya cilalamak, yağlamak, yağmurun yeri ıslatması, aldatmak, iki yüzölçü davranmak gibi farklı anlamlara gelen دِهْن، دِهْنُ fiilinden türemiş bir isimdir.⁷⁶⁹ دِهَان kelimesinin anlamları arasında kırmızı deri, kızarmış yağ,⁷⁷⁰ yağ tortusu veya çökeltisi⁷⁷¹ gibi anlamlar da bulunmaktadır.

Bu kelimenin رَمَاح (mızrak) kelimesinin çoğulu olan رَمَاح (mızraklar) gibi çoğul formda olduğu ve tekil formunun yağ, yağ tortusu anlamına gelen دُهْن şeklinde olduğu yönünde görüşler de vardır. *يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ* “O gün gök yağ tortusuna döner.”⁷⁷² ayetindeki المُهْل (yağ tortusu)⁷⁷³ kelimesinin de bu anlamda kullanıldığı belirtilmektedir.⁷⁷⁴ Müminûn suresinde ise دُهْن kelimesi bu formuyla yağ veya zeytinyağına işaret etmek üzere şöyle kullanılmıştır:

⁷⁶⁹ Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu‘cemu’l-Lugati’l-‘Arabiyyeti’l-Mu‘asıra*, Cilt: 1, s. 778.

⁷⁷⁰ İbn Manzûr, *a.g.e*, s. 1047.

⁷⁷¹ er-Râğıb el-İsfehânî, *a.g.e*, s. 173.

⁷⁷² Meâric 70/8

⁷⁷³ er-Râğıb el-İsfehânî, *a.g.e*, s. 476.

⁷⁷⁴ Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn fî ‘Ulûmi’l-Kitâbi’l-Meknûn*, Tahkik: Ahmed Muhammed el-Harrât, Daru’l-Kalem, Dimeşk, t.y, Cilt: 10, s. 173.

{وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالذُّهْنِ وَصَيِّغٌ لِلْأَكْلَيْنِ}

“Yine o su ile Sîna dağında biten bir ağaç (zeytin ağacı) yarattık ki hem yağ hem de yiyeceklere katık verir.”⁷⁷⁵

دهان kelimesi Rahman suresinde 1 ayette şöyle kullanılmıştır:

{فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ}

“Gök yarılıp gül gibi kızardığı, yağ gibi eridiği zaman (hâliniz nasıl olur?)”⁷⁷⁶

Yukarıdaki ayette kıyamet günü göğün yarılması sonucunda dönüşeceği durum وَرْدَةً كَالدِّهَانِ ifadesiyle anlatılmıştır. Bu ifadenin işaret ettiği anlama dair tefsirlerde farklı görüşler öne sürülmüştür. Bu görüşlerden öne çıkanlar şunlardır:

Göğün yarılması sonucunda ateşin hararetiyle rengi kırmızı gül (وَرْدَةً) gibi; şekli veya maddesi ise yağ gibi eriyip akarak tortu hâline (الدِّهَانِ) gelecektir. Diğer bir görüş ise ateşin sıcaklığından dolayı kırmızı deri gibi (الدِّهَانِ) olacağı yönündedir. Buradaki وَرْدَةً kelimesinin kırmızı gül anlamının yanı sıra bir tür “renkli at” anlamı da olduğu ve ayette bu anlamda kullanılmış olabileceği de öne sürülen görüşler arasındadır. Öyle ki mevsimlere göre rengi değişen atlar için وَرْدٌ kelimesi kullanılmaktadır. Bu atların rengi ilkbaharda sarı, sonbaharda kırmızı, kışın ise boz rengine dönüşmektedir.⁷⁷⁷

Yine يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ “O gün, yer başka bir yer ile gökler de başka gökler ile değiştirilecektir.” ayetinden⁷⁷⁸ yola çıkarak bugün beyaz ve mavi renklere sahip olan gökyüzünün kıyamette renginin değişeceği ve kıpkırmızı olacağı şeklinde yorumlar yapılmıştır. İşte bu ayetteki وَرْدَةً kelimesiyle teşbih yapılarak bu

⁷⁷⁵ Müminûn 23/20

⁷⁷⁶ Rahman 55/37

⁷⁷⁷ el-Kurtubî, a.g.e, Cilt: 20, s. 144.

⁷⁷⁸ İbrâhîm 14/48

anlama işaret edilmiştir. İkinci teşbih ise دِهَان kelimesiyle yapılmıştır. Bu ise gökyüzünün yarılmasıyla meydana gelen çalkantı ve sarsıntı sonucu ortaya çıkan yağ tortusudur.⁷⁷⁹

Ayetteki گَالِدَّهَان ifadesinin irabıyla ilgili olarak da farklı görüşler bulunmaktadır.

Bunlardan birincisi; bu ifadenin ikinci haber konumunda olduğu, ikincisi; وَزْدَةً kelimesinin sıfatı olduğu, üçüncüsü ise “kâne”nin isminden hâl olduğu yönündedir.⁷⁸⁰

شَوَاط: Bu kelime, dumansız yalın alev anlamına gelmektedir.⁷⁸¹ Arapçada bu kelime hem ateş ile birlikte شَوَاطٌ مِنْ نَارٍ şeklinde kullanılarak ateşten çıkan alevi ifade etmekte hem de Güneş ile birlikte شَوَاطٌ مِنَ الشَّمْسِ şeklinde kullanılarak Güneş’ten gelen sıcıağı ifade etmektedir.⁷⁸² Arapçada bu kelime شَوَاطٌ şeklinde damme harekesiyle kullanıldığı gibi aynı zamanda kesra harekesiyle شَوَاطٍ şeklinde de kullanılmaktadır.⁷⁸³

شَوَاط kelimesi Kur’an’da yalnızca Rahman suresinde 1 ayette şöyle kullanılmıştır:

{يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شَوَاطٌ مِنْ نَارٍ}

“Üstünüze ateşten yalın bir alev gönderilir.”⁷⁸⁴

نَار: Belirti, iz, nişan,⁷⁸⁵ yakan sıcaklık ve ateş anlamlarına gelen bu kelime; ışık, aydınlık, anlamlarındaki نُور kelimesiyle aynı kökten (نَار، يَنْوُر، نَوَّر) gelmektedir.⁷⁸⁶ نُور

⁷⁷⁹ Tâhir b. ‘Âşûr, *a.g.e*, Cilt: 27, s. 261.

⁷⁸⁰ Semîn el-Halebî, *a.g.e*, Cilt: 10, s. 174.

⁷⁸¹ er-Râğıb el-İsfahânî, *a.g.e*, s. 270.

⁷⁸² Hasen el-Mustafavî, *a.g.e*, Cilt: 6, s. 182.

⁷⁸³ el-Cevherî, *a.g.e*, s. 621.

⁷⁸⁴ Rahman 55/35

⁷⁸⁵ el-Cevherî, *a.g.e*, s. 1177.

⁷⁸⁶ Ahmed Muhtar Ömer, *Mu‘cemu’l-Lugati’l-‘Arabiyyeti’l-Mu‘asıra*, s. 2302.

kelimesinin çoğul formu أَنْوَارٌ şeklinde; نَارٌ kelimesinin çoğul formları ise نُورٌ، نِيرَانٌ، أَنْوَرٌ ise نُورٌ şeklinde; 787

نَارٌ (ateş, sıcaklık) ile نُورٌ (aydınlık, ışık) birbiriyle bağıntılı unsurlardır. Nitekim ikisi de bir maddenin atomlarında gerçekleşen birtakım titreşimler, dalgalanmalar vb. hareketler sonucu meydana gelmektedir. Sıcaklığın en son derecesi olan ateş (نَارٌ) olayı, belli aşamalardan sonra meydana gelmektedir. Bu aşamalar kısaca şöyledir: 788

- تَوَقُّدٌ: Ateşlemek, yakmak
- اشْتِعَالٌ: Tutuşmak
- حَمٌّ: Sıcaklığın şiddetli olması
- تَلَطَّى: Şiddetli alevlenme
- تَلْهَبٌ: Kızışma, fıkırdama
- نَارٌ: Sıcaklığın zirvede olması, ateş

نَارٌ kelimesi Rahman suresinde 2 ayrı ayette şöyle kullanılmıştır:

{وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِنْ نَارٍ}

“Cinleri de yalın bir ateşten yarattı.” 789

{يُرْسَلُ عَلَيْكُمْ شَوَاطِلٌ مِنْ نَارٍ}

“Üstünüze ateşten yalın bir alev gönderilir.” 790

نَارٌ kelimesi yukarıdaki ayetlerin ilkinde cinlerin yaratılması bağlamında; ikincisinde ise suçluların cehenneme gönderilmelerinden önce ceza olarak üzerlerine atılacak ateş anlamında kullanılmıştır. 791

787 el-Cevherî, a.g.e, s. 1177.

788 Hasen el-Mustafavî, a.g.e, Cilt: 12, s. 310.

789 Rahman 55/15

790 Rahman 55/35

791 Tâhir b. ‘Âşûr, a.g.e, Cilt: 27, s. 260.

نُحَاسٌ: Alevsiz duman,⁷⁹² elektriği ve sıcaklığı ileten metalik madde, bakır gibi anlamlara gelen bu kelime; شَوَاطٌ gibi hem kesra hem de damme harekesiyle نُحَاسٌ olmak üzere iki şekilde kullanılmaktadır.⁷⁹³

نُحَاسٌ kelimesi de شَوَاطٌ gibi Kur'an'da yalnızca Rahman suresinde 1 ayette geçmektedir:

{يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شَوَاطٌ مِّنْ نَّارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنْتَصِرَانِ}

“Üzerinize dumansız alev ve ateşsiz duman gönderilir de siz kurtulamazsınız.”⁷⁹⁴

Bu ayette geçen نُحَاسٌ kelimesinin anlamına dair iki farklı görüş öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki erimiş bakır olduğu;⁷⁹⁵ ikincisi ise alevsiz duman olduğu yönündedir.⁷⁹⁶

حَمِيمٌ: Eritmek, su ısıtmak anlamlarına gelen يَحْمُ fiilinden türeyen bu kelime; sıcak su, şiddetli sıcaklık, ter, yakın arkadaş gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁹⁷

Rahman suresinde bu kelimenin sıfatı olarak gelen آن kelimesi ise bir şeyin vaktinin gelmesi, bir işi yavaş yapmak, su vb. sıvı maddelerin sıcaklıkta son dereceye ulaşması gibi anlamlara gelen يَأْتِي fiilinin ismidir.⁷⁹⁸ Kök anlamından hareketle آن kelimesinin ifade ettiği anlamlar vakit, zaman, bir şeyin ulaştığı son nokta veya derece, bir şeyin son demine ulaşması⁷⁹⁹ gibi anlamlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu kelime Gâşiye

⁷⁹² ‘Abdulkâdir er-Râzî, *a.g.e*, s. 271.

⁷⁹³ Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu‘cemu’l-Lugati’l-‘Arabiyyeti’l-Mu‘âsıra*, Cilt: 1, s. 2177.

⁷⁹⁴ Rahman 55/35

⁷⁹⁵ İbn Kesîr, *a.g.e*, Cilt: 7, s. 498.

⁷⁹⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1072.

⁷⁹⁷ el-Cevherî, *a.g.e*, s. 284.

⁷⁹⁸ Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu‘cemu’l-Lugati’l-‘Arabiyyeti’l-Mu‘âsıra*, Cilt: 1, s. 134.

⁷⁹⁹ Ebû ‘Ubeyde Ma‘mer b. el-Müsenna, *Mecâzu’l-Kur‘ân*, Talik: Fuat Sezgin, Mektebetu’l-Hâncî, Kahire, t.y, Cilt: 2, s. 245.

şuresinde عَيْنِ نُسْقَى مِنْ عَيْنِ آنِيَّةٍ “Son derece sıcak bir kaynaktan içirilirler.”⁸⁰⁰ şeklinde عَيْنِ kelimesinin sıfatı olarak dişil formda kullanılmıştır.

حَمِيمِ kelimesi ile onun sıfatı olarak gelen آن kelimesi Rahman şuresinde 1 ayette şöyle kullanılmıştır:

{يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَيَمِينِ حَمِيمِ آنِ}

“Cehennem ateşi ile son derecede sıcak olan su arasında dolaşır dururlar.”⁸⁰¹

Kıyamet günü ve cehennem ile ilgili oluşturulan bu alandaki kelimeler ile alanın üst ve odak kavramları olan kıyamet günü ve cehennem kavramları arasında alt-üst anlamlılık ilişkisi bulunmaktadır.

Bu alandaki çok anlamlı kelimeler ise şunlardır:

نَحَاسَ: Elektriği ve sıcaklığı ileten metalik madde, bakır, alevsiz duman anlamlarına sahiptir.

حَمِيمِ: Sıcak su, şiddetli sıcaklık, ter, yakın arkadaş gibi farklı anlamlara gelen bir kelimedir.

دِهَانِ: Deri, kızarmış yağ, yağ tortusu veya çökeltisi saç, ayakkabı, duvar vb. boyamak veya cilalamak, yağlamak, yağmurun yeri ıslatması, aldatmak, iki yüzölçü davranmak gibi farklı anlamlara gelmektedir.

⁸⁰⁰ Gaşıye 88/5

⁸⁰¹ Rahman 55/44

3.7. İnsan Bedeni ile İlgili Anlam Alanı

Bu alanda Rahman suresinde insan bedeni ile ilgili tespit edilen kelimeler yer almaktadır:

Kelime	Kullanım Sayısı	Kullanıldığı Ayetler
النَّوَاصِي	1	41
الْأَقْدَام	1	41

النَّوَاصِي: Tutmak, çekmek anlamlarına gelen يَنْصُو fiilinden türeyen bu kelime; saçın ve başın ön tarafı, perçem gibi anlamlara gelen نَاصِيَةٌ kelimesinin çoğuludur.⁸⁰²

Bu kelimenin tekil formu Alak suresinde 2 ayette art arda şöyle kullanılmıştır:

{كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ، نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ}

“Hayır! Vazgeçmezse gerçekten onu perçeminden, o yalancı günahkâr perçeminden yakalarız.”⁸⁰³

Bu kelime Rahman suresinde ise 1 ayette çoğul formuyla şöyle kullanılmıştır:

{يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَقْدَامِ}

“Suçlular yüzlerinden tanınırlar; perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar.”⁸⁰⁴

الْأَقْدَام: Bu kelime; ayak anlamına gelen قَدَم kelimesinin çoğuludur.⁸⁰⁵

الْأَقْدَام kelimesi Rahman suresinde 1 ayette çoğul formuyla şöyle kullanılmıştır:

{يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَقْدَامِ}

⁸⁰² İbrâhîm Medkûr, *el-Mu‘cemu’l-Vasîf*, 4. Baskı, Mektebetu’ş-Şurûk ed-Devliyye, 2003, Kahire, s. 927.

⁸⁰³ Alak 96/15,16

⁸⁰⁴ Rahman 55/41

⁸⁰⁵ İbrâhîm Medkûr, *a.g.e*, s. 720.

“Suçlular yüzlerinden tanınırlar; perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar.”⁸⁰⁶

Yukarıdaki ayette yer alan يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ ifadesi; suçluların kararmış yüzleri ve gözlerinde bulunan karasu gibi birtakım belirtiler yoluyla tanınacağı şeklinde yorumlanmıştır.⁸⁰⁷ Nitekim Âli İmrân suresinin وَجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وَجُوهٌ ayetinde⁸⁰⁸ de “O gün kimi yüzlerin ağaracağı kimi yüzlerin de kararacağı” ifade edilmiştir. Ayrıca Tâ Hâ suresinde يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا “Sûra üflendiği gün, suçluları gözleri korkudan gömgök kesilmiş olarak haşredeceğiz.”⁸⁰⁹ şeklinde buyrulurak suçluların haşirdeki hâlleri زُرْقًا (gözün mosmor olması, gözün içerisinde karasu olması) kelimesiyle ifade edilmiştir.

Ayetteki فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَقْدَامِ ifadesi ise suçluların bazılarının perçemlerinden bazılarının da ayaklarından yakalanacağı⁸¹⁰ veya ayaklarıyla perçemleri birleştirilerek yakalanıp cehenneme atılacakları şeklinde yorumlanmıştır.⁸¹¹

Bu alandaki ayak ve perçem kelimeleri ile alanın üst kavramı olan insan bedeni arasında alt anlamlılık ve parça-bütün ilişkisi vardır.

⁸⁰⁶ Rahman 55/41

⁸⁰⁷ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 437.

⁸⁰⁸ Âli İmrân 3/106

⁸⁰⁹ Tâhâ 20/102

⁸¹⁰ Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 1. Baskı, Daru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, t.y, Cilt: 5, s. 174.

⁸¹¹ el-Begavî, *a.g.e.*, Cilt: 7, s. 450.

3.8. Akıllı ve Sorumlu Varlıklar ile İlgili Anlam Alanı

Bu alanda Rahman suresindeki akıllı ve sorumlu varlıklara delâlet eden kavramlar yer almaktadır:

Kelime	Kullanım Sayısı	Kullanıldığı Ayetler
الْإِنْسَان	6	3, 14, 33, 39, 56, 74
الْجَانَّ	5	15, 33, 39, 56, 74
الثَّقَلَان	1	31

الْإِنْسَان: Bu kelimenin hangi kökten geldiğine dair farklı görüşler vardır. Bunlardan birincisi; kelimenin ünsiyet etmek, ülfet etmek, alışmak anlamındaki **أَنَسَ**, **يَأْنِسُ** kökünden geldiği yönündedir. İkincisi; hissetmek, sezmek, bilmek, görmek anlamlarına gelen **أَنَسَ/يَأْنِسُ** kökünden geldiği yönündedir.⁸¹² Üçüncüsü ise unutmak anlamındaki **نَسِيَ/يَنْسِي** kökünden geldiği yönündedir. Üçüncü görüş genellikle İbn Abbâs'tan nakledilen “*İnsan kendisiyle yapılan ahdi unuttuğundan dolayı ‘insan’ diye isimlendirildi.*” sözüne dayanmaktadır. Buna göre **إِنْسَان** kelimesinin aslı **إِنْعِلَان** vezninde **إِنْسِيَان** şeklinde olup **ي** harfi hazfedilmiştir.⁸¹³ Bu görüş genel olarak Kûfe ekolünün savunduğu görüştür.

Basra ekolü ise bu kelimenin **إِنْسَ** kökünden geldiğini, sonuna **ن** harflerinin eklendiğini ve **فِعْلَان** vezninde olduğunu savunmaktadır. Buna göre **إِنْسَان** kelimesi gizlenen, örtünen, görünmeyen anlamındaki **جَنَّ** kelimesinin karşıtı olup görünen, ortaya çıkan ve böylece kendisine alışılan varlıktır.⁸¹⁴

⁸¹² Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu‘cemu’l-Lugati’l-‘Arabiyyeti’l-Mu‘âsıra*, s. 128.

⁸¹³ İbn Manzûr, *a.g.e*, s. 147.

⁸¹⁴ er-Râğıb el-İsfehânî, *a.g.e*, s. 28.

Cins bir isim olan إِنْسَان kelimesi; eril, dişil, tekil ve çoğul olarak kullanılmaktadır.

Bu kelimenin çoğulu olarak kullanılan نَاس kelimesi de أَنَاس kelimesinden gelmekte ve hemze harfinin hazfedilmesiyle bu şekilde kullanılmaktadır. Nitekim Kur'an'da bu iki formun kullanıldığı birçok ayet vardır. Örneğin; قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ “De ki: İnsanların Rabbine sığınırım.”⁸¹⁵ ayeti ile إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ “Güya onlar kendilerini fazla temiz tutan insanlardır!”⁸¹⁶ ayetinde olduğu gibi.

Kelimenin bir diğer çoğul formu ise aslen أَنَاسِيْنَ olup sondaki ن harfinin ي harfine dönüşmesiyle ortaya çıkan أَنَاسِيَّ kelimesidir.⁸¹⁷ Bu kelime de Furkân suresinde أَنَاسِيَّ كَثِيرًا “Birçok insan”⁸¹⁸ şeklinde geçmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde إِنْس kelimesi جِنَّ kelimesinin karşıtı olarak geçmektedir. Örneğin; وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ “Şüphesiz ki cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için var ettik”,⁸¹⁹ لَئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنَّ “Eğer insanlar ve cinler toplansalar...”,⁸²⁰ وَخَشَرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ “Süleyman'ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan meydana gelen orduları onun önünde toplandı.”,⁸²¹ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ “Ben, cinleri ve insanları yalnızca bana kulluk etsinler diye yarattım.”⁸²² ayetlerinde olduğu gibi.

⁸¹⁵ Nâs 114/1

⁸¹⁶ Arâf 7/82

⁸¹⁷ Hasen el-Mustafavî, *a.g.e*, Cilt: 1, s. 173.

⁸¹⁸ Furkan 25/49

⁸¹⁹ Arâf 7/179

⁸²⁰ İsrâ 17/88

⁸²¹ Neml 27/17

⁸²² Zâriyât 51/56

Gerek yukarıdaki ayetlerde gerek de diğer ayetlerde **إِنْس** ve **جَنّ** kelimelerinin art arda ve birbirinin karşıtı olarak kullanılmaları **إِنْسَان** kelimesinin **إِنْس** kökünden geldiği iddiasını güçlendirmektedir.⁸²³

Rahman suresinde 2 ayette **إِنْسَان** kelimesi, 4 ayette ise **إِنْس** kelimesi şöyle kullanılmıştır:

{خَلَقَ الْإِنْسَانَ}

“İnsanı yarattı.”⁸²⁴

{يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ}

“Ey cin ve insan toplulukları!”⁸²⁵

{فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ}

“O gün ne insanlara ne de cinlere günahları sorulur.”⁸²⁶

{لَمْ يَطْمِئُنْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ}

“Onlara eşlerinden önce ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur.”⁸²⁷

الْجَانّ: Örtünmek, gizlenmek anlamındaki **يَجِنُّ**, **جَنّ** kökünden gelen bu kelime; gözle görülmeyen ruhani varlık, cin anlamlarına gelmektedir.⁸²⁸ Bu kelimenin çoğulu olarak **الْجِنّ** ve **الْجِنَّة** kelimeleri kullanılırken; **الْجَانّ** kelimesi tek bir cin anlamında kullanılmaktadır. **الْجَانّ** kelimesi ayrıca “beyaz yılan” anlamına gelmektedir.⁸²⁹ Bu kelime ile kastedilen kişinin cinlerin babası olan “İblis” olduğu da iddia edilmektedir.⁸³⁰

⁸²³ Hasen el-Mustafavî, *a.g.e*, Cilt: 1, s. 175.

⁸²⁴ Rahman 55/3,14

⁸²⁵ Rahman 55/33

⁸²⁶ Rahman 55/39

⁸²⁷ Rahman 55/56,74

⁸²⁸ İbn Fâris b. Zekeriyya, *a.g.e*, Cilt: 1, s. 412.

⁸²⁹ Ahmed b. Muhammed b. el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Munîr*, Tahkik: ‘Abdulazîm eş-Şenâvî, 2. Baskı, Daru'l-Me‘ârif, Kahire, 1977, s. 111.

⁸³⁰ el-Kurtubî, *a.g.e*, Cilt: 20, s. 126.

Görünen varlık olan insan (إِنْس) kavramının karşıtı olarak kabul edilen جِنَّ kavramı, aynı zamanda şeytan ve melek gibi gözle görülmeyen ruhani varlıklar için de kullanılmaktadır. Nitekim “Her melek bir cindir, ancak her cin bir melek değildir.” denilmektedir.⁸³¹

Rahman suresinde جِنَّ kelimesi 1 ayette; جَانَّ kelimesi ise 4 ayette şöyle kullanılmıştır:

{يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ}

“Ey cin ve insan toplulukları!”⁸³²

{وَخَلَقَ الْجَانَّ}

“Cinleri de yarattı.”⁸³³

{فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ}

“O gün ne insanlara ne de cinlere günahları sorulur.”⁸³⁴

{لَمْ يَطْمِئْنُوهُمْ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ}

“Onlara eşlerinden önce ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur.”⁸³⁵

الثَّقَلَان: Ağır olmak, ağır gelmek anlamındaki يَتَقَلُّ، يَثْقُلُ fiilinin mastarı olan ثَقُلَ kelimesi ağır olan şey, ağırlık ve yük anlamına gelmektedir. Bu kelime gerek maddi gerek de manevi varlıkların ağırlığını ve değerini ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bu kelimenin yüklenmek anlamındaki يَحْمِلُ أَثْقَالًا fiiliyle حَمَلَ، يَحْمِلُ şeklinde eş dizimli olarak kullanımına baktığımızda gerek maddi gerek de manevi bir yükün veya ağırlığın yüklenilmesini ifade ettiği görülmektedir.⁸³⁶

⁸³¹ er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e, s. 99.

⁸³² Rahman 55/33

⁸³³ Rahman 55/15

⁸³⁴ Rahman 55/39

⁸³⁵ Rahman 55/56,74

⁸³⁶ İbn Manzûr, a.g.e, s. 493.

ثَقَلَ kelimesinin Kur'an'da farklı formları ve türevleriyle kullanıldığı ayetlerden

bazıları şunlardır:

Zilzâl suresinin وَأَثْقَلْتُ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا “*Yer ağırlıklarını dışarı attığında...*”⁸³⁷

ayetinde kelimenin çoğul formu olan أَثْقَال (ağırlıklar) kelimesi kullanılmıştır. Bu ayetteki أَثْقَال kelimesi yerin altında bulunan altın, gümüş vb. kıymetli eşyalara delâlet ettiği gibi; yerin altındaki ölümler/cesetlere de delâlet etmektedir.⁸³⁸

Ankebût suresinin وَلَيُخْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَعَ أَثْقَالِهِمْ “*Onlar kendi ağırlıklarını, kendi ağırlıklarının yanı sıra daha nice ağırlıklar yüklenenekler.*”⁸³⁹ ayetinde أَثْقَال (ağırlıklar) kelimesiyle ifade edilenin “günah/vebal” olduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle ayet, başkalarını doğru yoldan saptıranların saptırdıkları kişilerin günahını/vebalini yükleneyeceği şeklinde yorumlanmaktadır.⁸⁴⁰ Bundan önceki ayette وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ وَمَا هُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ “*İnkâr edenler iman edenlere ‘Yolumuza uyun da sizin günahlarınızı yüklenelim’ derler. Oysa onların günahlarından hiçbir şey yüklenecek değillerdir.*”⁸⁴¹ şeklinde kâfirlerin başkalarının günahlarını yüklenemeyeceği ifade edilmiştir. Bu iki ayet arasında ilk bakışta çelişen bir durum gözükse de her iki ayet birlikte incelendiğinde herhangi bir uyumsuzluğun olmadığı görülecektir. Özetle bu ayetlerden kâfirlerin başkalarının günahlarını yüklenip onları günahlardan kurtarmalarının söz konusu olmadığı ve başkalarını yoldan sapanların da bunun vebalini yükleneyeceği anlaşılmaktadır.

⁸³⁷ Zilzâl 99/2

⁸³⁸ Yahya b. Ziyad el-Ferrâ, *a.g.e*, Cilt: 3, s. 283.

⁸³⁹ Ankebût 29/13

⁸⁴⁰ Yahya b. Ziyad el-Ferrâ, *a.g.e*, Cilt: 2, s. 314.

⁸⁴¹ Ankebût 29/12

Bu alandaki kavramlar arasındaki diğ er bir anlamsal ilişki ise “insan” ve “cin” kavramları arasındaki zıt veya karşıt anlamlılık ilişkisidir. Biri gizlenen, görünmeyen (الْجِنِّ) diğ eri ise görünen, ortaya çıkan (الْإِنْسِ) varlık anlamına gelen bu iki kavram arasında kesin veya derecelendirilemeyen zıtlık (nongradable antonym) ilişkisi bulunmaktadır.

Rahman suresinde bu iki kavramın kullanıldığı ayetlerden birkaçı ş unlardır:

{يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ}

“Ey cin ve insan toplulukları!”⁸⁴⁷

{فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ}

“O gün ne insanlara ne de cinlere günahları sorulur.”⁸⁴⁸

{لَمْ يَطْمِئْنُوا لِلْإِنْسِ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ}

“Onlara eşlerinden önce ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur.”⁸⁴⁹

⁸⁴⁷ Rahman 55/33

⁸⁴⁸ Rahman 55/39

⁸⁴⁹ Rahman 55/56,74

3.9. Mekân ve Zaman ile İlgili Anlam Alanı

Bu alanda Rahman suresinde yer, yön, mekân ve zaman ifade eden kelimeler yer almaktadır:

Kelime	Kullanım Sayısı	Kullanıldığı Ayetler
جَنَّة	3	46, 54, 62
جَهَنَّمَ	1	43
السَّمَاء	4	7, 29, 33, 37
الأَرْض	3	10, 29, 33
الْبَحْر	2	19, 24
الْمَشْرِقَيْن	1	17
الْمَغْرِبَيْن	1	17
أَفْطَار	1	33
مَقَام	1	46
الْخِيَام	1	72
يَوْم	2	29,39

جَنَّة: Örtmek, kaplamak anlamındaki يَجْنُ، جَنَّ kökünden gelen bu isim; ağaçlarla kaplı, örtülü yer,⁸⁵⁰ bostan ve bahçe anlamlarına gelmektedir.⁸⁵¹

Kur'an'ın anahtar terimlerinden⁸⁵² biri olan cennet kelimesi Kur'an'da birçok ayette genel bir kavram olarak bahçe/bostan anlamını ifade ettiği gibi⁸⁵³ aynı zamanda özel bir terim olarak ahirette inananların konaklayacakları ebedî saadet yurdunu ifade etmektedir.⁸⁵⁴

جَنَّة kelimesi Rahman suresinde 3 farklı ayette şöyle geçmektedir:

{وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٌ}

⁸⁵⁰ İbn Düreyd, *a.g.e*, Cilt: 1, s. 93.

⁸⁵¹ Ebû İshâk ez-Zeccâc, *a.g.e*, Cilt: 5, s. 103.

⁸⁵² Nicolai Sinai, *Key Terms of the Qur'an*, Princeton University Press, Oxford, 2023, s. 190.

⁸⁵³ Kehf 18/35, 39,40

⁸⁵⁴ Furkan 25/15-Bakara 2/25-Ali İmrân 3/133

“Rabbinin huzurunda durmaktan korkana iki cennet vardır.”⁸⁵⁵

{وَجَنَّا الْجَنَّتَيْنِ دَانَ}

“İki cennetin meyveleri (kolayca erişilecek kadar) yakındır.”⁸⁵⁶

{وَمِنْ دُونَهُمَا جَنَّاتَانِ}

“O iki cennetten başka iki cennet daha vardır.”⁸⁵⁷

Yukarıdaki ayetlerde جَنَّة kelimesinin ikil formda kullanıldığı görülmektedir. Bu ayetlerde geçen “iki cennet” ifadesiyle kastedilenin ne olduğuylla ilgili öne sürülen farklı görüşler şunlardır:

Surenin 46. ve 54. ayetlerinde geçen “iki cennet” ifadesiyle biri altından diğeri gümüşten olmak üzere iki cennete işaret edilmektedir. Yani bu iki cennetin içerisinde bulunan eşyalar, altından ve gümüşten meydana gelmiştir. 62. ayette geçen diğeri “iki cennet” ise daha önceki cennetlerden hem konum hem de kıymet bakımından daha aşağıda olan cennetler şeklinde yorumlanmıştır.⁸⁵⁸ Bu konu hakkındaki diğeri görüşler ise şöyledir:

- Cennetlerin biri Adn cenneti, diğeri ise Naîm cennetidir.
- Cennetlerin biri kişinin kendi konağı, diğeri ise eşleri ve hizmetlilerinin kaldıkları konaktır.
- Cennetlerin biri Rablerinden korkan insanlara, diğeri ise Rablerinden korkan cinlere aittir.⁸⁵⁹
- Cennetlerin ikisi kişinin bulunduğu sarayın içerisinde, diğeri ikisi ise sarayın dışında bulunmaktadır.

⁸⁵⁵ Rahman 55/46

⁸⁵⁶ Rahman 55/54

⁸⁵⁷ Rahman 55/62

⁸⁵⁸ İbn Kesîr, a.g.e, Cilt: 7, s. 507.

⁸⁵⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, a.g.e, Cilt: 10, s. 67.

- Toplamda dört adet olan bu cennetler sağda, solda, önde ve arkada olmak üzere kişinin dört bir yanında yer almaktadır.
- İlk iki cennet peygamberler ile birlikte mücadele eden ve Allah yolunda canlarını feda edenler içindir. Diğer iki cennet ise onlardan sonra gelen ve onlara tabi olanlar içindir.⁸⁶⁰

İki cennet ifadesiyle ilgili olarak yukarıdaki yorumların yanı sıra başka yorumlar da yapılmıştır. Ancak tüm bu yorumlar birer tahminden ibarettir. Zira ahiretin hâlleri görülmeden detayları bilinmemektedir.

جَهَنَّمَ: Bu kelimenin kökeni ve anlamıyla ilgili farklı görüşler vardır. el-Cevherî'ye göre bu kelime Farsça kökenli olup sonradan Arapçaya geçmiştir. Allah'ın günahkâr kullarına veya kâfirlere azap edeceği ateşlerden biri olup belirlilik takısı (ال) almayan ve dişil formda çekimi olmayan bir kelimedir.⁸⁶¹

İbn Manzûr'un aktardığına göre kelimenin aslı İbrânice **כִּהְנָם** olup Arapçaya **جَهَنَّمَ** ve **جَهَنَّمَ** olarak girmiştir. Bu kelime derin kuyu veya çukur anlamına gelmektedir.⁸⁶² Bu kelimenin “asık suratlı, somurtkan, sevimsiz” gibi anlamlara gelen **جَهْم** kelimesinden türediği ve aslen Arapça olduğu da iddia edilmektedir.⁸⁶³

جَهَنَّمَ kelimesi Rahman suresinde 1 ayette şöyle geçmektedir:

{هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ}

“Bu, suçluların yalanladığı cehennemdir.”⁸⁶⁴

⁸⁶⁰ el-Hatîb el-İşkâfî, *Durretu't-Tenzîl ve Gurretu't-Te'vîl*, 4. Baskı, Daru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, 1981, s. 466.

⁸⁶¹ el-Cevherî, *a.g.e.*, s. 209.

⁸⁶² İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 715.

⁸⁶³ Ahmed b. Hamdân er-Râzî, *a.g.e.*, s. 394.

⁸⁶⁴ Rahman 55/43

Yukarıdaki ayette geçen جَهَنَّمَ kelimesi ateş olarak anlaşıldığı gibi içerisinde ateş olan ve suçluların gidecekleri bir yer olarak da anlaşılmaktadır. Bu ayetin devamında gelen يَطُوفُونَ بَيْنَهَا “Onun arasında dolaşırlar.”⁸⁶⁵ ifadesinde zarf olan بَيْنَ (arasında) kelimesi mekâna delâlet etmektedir. Bununla birlikte bu kelimenin Kur’an’da birçok ayette ism-i mekân olan مَأْوَى (varılacak/gidilecek bir yer) kelimesiyle birlikte kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمَ “Varacağı yer cehennemdir.”⁸⁶⁶, وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمَ “Varacakları yer cehennemdir.”⁸⁶⁷ ayetlerinde olduğu gibi.

السَّمَاء: Yükselmek, yüce olmak anlamındaki يَسْمُو fiilinden gelen bu kelime; her şeyin tavanı, atın sırtı, yağmur, bulut, gök, içerisinde gök cisimlerinin hareket ettiği sonsuz boşluk anlamlarına gelmektedir. Hem dişil hem de eril olarak kullanılan bu kelimenin çoğulu ise سَمَاوَات şeklidir.⁸⁶⁸

Türkçede gök anlamına gelen السَّمَاء kelimesiyle içerisinde galaksilerin ve gök cisimlerinin bulunduğu, belli bir nizama göre hareket eden uzayın kastedildiği anlaşılabılır.⁸⁶⁹

السَّمَاء kelimesi Rahman suresinde 4 farklı ayette geçmektedir. İki ayette tekil formda; diğer iki ayette ise çoğul formda kullanılmaktadır. Bu kelimenin tekil formuyla kullanıldığı ayetlere bakıldığında dişil olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimenin surede kullanıldığı ayetler şunlardır:

{وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ}

⁸⁶⁵ Rahman 55/44

⁸⁶⁶ Ali İmrân 3/162

⁸⁶⁷ Rad 13/18-Tevbe 9/73, 95

⁸⁶⁸ el-Fîruzâbâdî, a.g.e, s. 808.

⁸⁶⁹ Hayreddin Karaman vd, a.g.e, Cilt: 5, s. 198.

“O, göğü yükseltti; ölçüyü/dengeyi koydu.”⁸⁷⁰

{يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ}

“Göklerde ve yerde olanların hepsi O’ndan isterler. O, her zaman yeni bir tasarruftadır.”⁸⁷¹

{يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ}

“Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin sınırlarını aşıp geçmeye gücünüz yeterse haydi geçip gidin. Büyük bir güç olmadıkça geçip gidemezsiniz.”⁸⁷²

{فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ}

“Gök yarılıp gül gibi kızardığı, yağ gibi eridiği zaman (hâliniz nasıl olur?)”⁸⁷³

الأرض: Cins bir isim olan bu kelime; alçakta olan her şey veya bir şeyin aşağısı, yer, yeryüzü, yer kabuğu, silkinme, acıdan titreme gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁷⁴ Dişil olan bu kelimenin أَرْضٌ, أَرْضُونَ, أَرْضُ, أَرْضُ gibi çoğul formları vardır.⁸⁷⁵

أَرْضٌ kelimesi Kur’an’da geniş bir semantik alana sahip olup 440 ayette 461 defa kullanılmıştır. Bu kelimenin Kur’an’da geçtiği ayetler incelendiğinde tekil olarak kullanıldığı ve hiçbir ayette çoğul formda kullanılmadığı görülmektedir.⁸⁷⁶

Bu kelime Rahman suresinde 3 farklı ayette şöyle geçmektedir:

{وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ}

“Allah, yeri canlılar için var etti.”⁸⁷⁷

⁸⁷⁰ Rahman 55/7

⁸⁷¹ Rahman 55/29

⁸⁷² Rahman 55/33

⁸⁷³ Rahman 55/37

⁸⁷⁴ el-Fîruzâbâdî, a.g.e, s. 48.

⁸⁷⁵ İbn Manzûr, a.g.e, s. 61.

⁸⁷⁶ Tuğba Yazıcı, Doktora Tezi: Kur’an’da Ard Kelimesinin Semantik Tahlili, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2017, s. 79.

⁸⁷⁷ Rahman 55/10

{يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ}

“Göklerde ve yerde olan herkes O’ndan ister.”⁸⁷⁸

{يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا}

“Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin sınırlarını aşıp geçmeye gücünüz yeterse haydi geçip gidin. Büyük bir güç olmadıkça geçip gidemezsiniz.”⁸⁷⁹

الْبَحْرُ: Bu kelime; derinliğe ve genişliğe sahip olan hem tatlı hem de tuzlu bol su, deniz anlamındadır. Bu kelimenin çoğul formları ise بَحَار، بُحُور، أَبْحُرْ şeklindedir.⁸⁸⁰

بَحْر kelimesi temelde genişlik, derinlik, büyüklük ve çokluk gibi anlamları ifade etmektedir.⁸⁸¹ Buradan hareketle suyu bol ve geniş olan her yer بَحْر diye adlandırılmaktadır. Yine ilmi geniş olan kişi ve uzun mesafe koşan at بَحْر diye nitelendirilmektedirler.⁸⁸²

الْبَحْر kelimesi Rahman suresinde 2 farklı ayette şöyle geçmektedir:

{مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ}

“İki denizi salıvermiştir; birbirine kavuşurlar.”⁸⁸³

{وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ}

“Denizde yüzen dağlar gibi yüksek gemiler de O’na aittir.”⁸⁸⁴

⁸⁷⁸ Rahman 55/29

⁸⁷⁹ Rahman 55/33

⁸⁸⁰ İbn Manzûr, a.g.e, s. 215.

⁸⁸¹ İbn Fâris, a.g.e, Cilt: 1, s. 201.

⁸⁸² er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e, s. 37.

⁸⁸³ Rahman 55/19

⁸⁸⁴ Rahman 55/24

المَشْرِقَيْنِ: Doğmak, ışıldamak anlamındaki يَشْرِقُ fiilinin ism-i mekânı olan مَشْرِقْ kelimesi, Güneş'in doğduğu yer veya yön anlamına gelmektedir. Bu kelimenin çoğulu ise مَشَارِقْ şeklindedir.⁸⁸⁵

مَشْرِقْ kelimesinin Kur'an'da tekil, ikil ve çoğul formlarda kullanıldığı ayetler vardır. Örneğin; وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ “Doğu da Batı da Allah’ındır.”⁸⁸⁶, فَلَا أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ “Doğuların ve Batıların Rabbine yemin ederim ki...”⁸⁸⁷ ayetlerinde tekil ve çoğul formlarda kullanılmıştır.

Bu kelime Rahman suresinde ise 1 ayette ikil formda şöyle kullanılmıştır:

{رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ}

“O, iki Doğu’nun ve iki Batı’nın Rabbidir.”⁸⁸⁸

Yukarıdaki ayetlerde görüldüğü gibi مَشْرِقْ kelimesi tekil, ikil ve çoğul formlarda kullanılmaktadır. Bu kelime tekil olarak kullanıldığında Doğu ve Batı yönlerine; ikil olarak kullanıldığında yaz ve kış mevsimlerinin başlangıcı ve bitişine, çoğul olarak kullanıldığında ise her bir günün doğuşu ve batışına veya her bir mevsimin başlangıcı ve bitişine işaret etmektedir.⁸⁸⁹

Bilindiği üzere Güneş Dünya’nın bir tarafında doğarken diğer tarafında batmaktadır. Dolayısıyla bir gün içerisinde Güneş’in iki doğuşu ve iki batışı meydana gelmektedir. Ayrıca Güneş’in mevsimlere göre doğduğu ve battığı farklı noktalar dikkate alındığında birden çok Doğu ve Batı’dan söz etmek mümkündür.⁸⁹⁰

Rahman suresindeki ayette ikil formda kullanılan الْمَشْرِقَيْنِ وَالْمَغْرِبَيْنِ ifadelerinin Güneş ile Ay’ın doğuşu ve batışına işaret ettiği şeklinde yorumlar da yapılmıştır. Buna

⁸⁸⁵ Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu‘cemu’l-Lugati’l-‘Arabiyyeti’l-Mu‘âsıra*, s. 1193.

⁸⁸⁶ Bakara 2/115

⁸⁸⁷ Meâric 70/40

⁸⁸⁸ Rahman 55/17

⁸⁸⁹ er-Râğıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 259.

⁸⁹⁰ Halil Altuntaş, *a.g.e.*, s. 594.

göre ayetin işaret ettiği anlam **رَبُّ مَشْرِقِ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ وَمَغْرِبِهِمَا** şeklindedir. Yani Allah hem Güneş'in hem de Ay'ın doğuşu ve batışını idare edendir. Nitekim surenin 5. ayetinde **رَبُّ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ بِحُسْبَانٍ** şeklinde Güneş ile Ay birlikte zikredilerek bunların belli bir hesaba ve düzene göre hareket ettikleri belirtilmiştir.⁸⁹¹

المَغْرِبِينَ: Kaybolmak,⁸⁹² batmak anlamlarına gelen **يَغْرُبُ** fiilinin ism-i mekânı olan **مَغْرِب** kelimesi Güneş'in battığı yer anlamındadır. Bu kelimenin çoğulu ise **مَغَارِب** şeklindedir.⁸⁹³

Bu kelime de **مَشْرِق** kelimesinin karşıtı olarak Kur'an'da tekil, ikil ve çoğul formlarda kullanılmıştır. Rahman suresinde ise 1 ayette ikil formuyla şöyle kullanılmıştır:

{رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ}

“O, iki Doğu’nun ve iki Batı’nın Rabbidir.”⁸⁹⁴

Yukarıda Güneş'in doğuşuyla (**مَشْرِق**) ilgili bahsi geçen bilgiler, aynı zamanda batışı (**مَغْرِب**) için de geçerlidir. Buna ek olarak; Güneş'in ilkbahar ve kış mevsimlerinde bir bölgede doğuşu ve batışı, yaz ve sonbahar mevsimlerinde başka bir bölgede doğuşu ve batışı nedeniyle **الْمَشْرِقَيْنِ وَالْمَغْرِبَيْنِ** ifadelerinin kullanıldığı düşünülmektedir. Ayrıca bu “iki Doğu ve iki Batı” arasında gerçekleşen Güneş'in doğuş ve batış hareketlerinin birbirine yakın diğer bölgelerde de gerçekleşmesi sonucu **الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ** diye ifade edilen “Doğular ve Batılar” kavramlarının ortaya çıktığı düşünülmektedir.⁸⁹⁵

⁸⁹¹ es-Sâbûnî, *a.g.e*, Cilt: 3, s. 295.

⁸⁹² er-Râğıb el-İsfehânî, *a.g.e*, s. 359.

⁸⁹³ Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu‘cemu’l-Lugati’l-‘Arabiyyeti’l-Mu‘asıra*, Cilt: 1, s. 1203.

⁸⁹⁴ Rahman 55/17

⁸⁹⁵ Tâhir b. ‘Âşûr, *a.g.e*, Cilt: 27, s. 247.

فُطْر: Bu kelime; kenar, köşe, bucak, sınır, yön, taraf,⁸⁹⁶ gibi anlamlara gelen

kelimesinin çoğuludur.⁸⁹⁷

Bu kelime Ahzâb suresinde وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ أَفْطَارِهَا “Eğer Medine’nin her tarafından üzerlerine gelinse...”⁸⁹⁸ şeklinde çoğul formuyla geçmektedir.

Rahman suresinde ise bu kelime 1 ayette çoğul formuyla şöyle kullanılmıştır:

{يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَفْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ

إِلَّا بِسُلْطَانٍ}

“Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin sınırlarını aşıp geçmeye gücünüz

yeterse haydi geçip gidin. Büyük bir güç olmadıkça geçip gidemezsiniz.”⁸⁹⁹

Yukarıdaki ayette herhangi bir mekân içerisindeki geniş bir alanı ifade eden فُطْر kelimesinin çoğulu olarak kullanılan أَفْطَار kelimesini yer ve göklerin içerisindeki geniş alanlar olarak anlamak mümkündür. Cin ve insan topluluklarının taciz edildiği ve onlara meydan okunduğu bu ayette onların kaçıp gitmeleri için birçok yolun olduğuna işaret edilmiştir. Zira imkân ve seçeneklerin çokluğu kaçıp gitmeyi kolaylaştırmaktadır. Ancak, Allah’ın iradesi, izni olmadan bunun gerçekleşmesi mümkün olmayacaktır.⁹⁰⁰ Ayetteki سُلْطَان kelimesi ise Kur’an’da güç, otorite,⁹⁰¹ hüccet, delil⁹⁰² gibi anlamları ifade etmesinin yanı sıra⁹⁰³ yetki⁹⁰⁴ anlamını da ifade etmektedir. “Sultan” kelimesi ile “izin” kelimesi arasında kavramsal bir bağ vardır. Bu açıdan bakıldığında sultan kelimesi doğrudan doğruya izne bağlı olguları ifade etmek için kullanılmaktadır. Rahman

⁸⁹⁶ Neşvân el-Himyerî, Şemsu’l-‘Ulûm ve Devâu Kelâmi’l-‘Arab mine’l-Kulûm, 1. Baskı, Daru’l-Fikri’l-Mu’âsir, Beyrut, Cilt: 1, 1999, s. 5537.

⁸⁹⁷ İbn Fâris b. Zekeriyâ, a.g.e, Cilt: 5, s. 105.

⁸⁹⁸ Ahzâb 33/14

⁸⁹⁹ Rahman 55/33

⁹⁰⁰ Tâhir b. ‘Âşûr, a.g.e, Cilt: 27, s. 259.

⁹⁰¹ İsrâ 17/65

⁹⁰² Arâf 7/71

⁹⁰³ Muhammed Hasen Hasen Cebel, a.g.e, s. 1941.

⁹⁰⁴ İsrâ 17/33

sureesindeki ayette insanların ve cinlerin, göklerin ve yerin sınırlarından/derinliklerinden geçip gitmelerinin izne bağlı emrin sağlayacağı bir imkân/yetki (سُلْطَان) ile mümkün olabileceği anlaşılmaktadır.⁹⁰⁵

مَقَام: Ayakta durmak, kalkmak, dikilmek⁹⁰⁶ gibi anlamlara gelen يَقُومُ fiilinin ism-i mekânı olan bu kelime; ayak basılan, durulan, oturulan vb. yer anlamındadır.⁹⁰⁷

Bu kelime Rahman suresinde 1 ayette şöyle kullanılmıştır:

{وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٌ}

“Rabbinin huzurunda durmaktan korkana iki cennet vardır.”⁹⁰⁸

Yukarıdaki ayette geçen مَقَام kelimesinin işaret ettiği anlama dair iki görüş öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi; kulların hesap için Allah’ın önünde veya huzurunda durmasıdır ki bu durumda mekâna işaret etmektedir.⁹⁰⁹ Nitekim bu kelime; مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ “İbrahim’in makamı”⁹¹⁰ ve قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ “Yerinden kalkmadan...”⁹¹¹ ayetlerinde bu anlamda kullanılmıştır.

İkincisi ise bu kelime mastar olan قِيَام anlamında olup عَلَيْهِ قِيَامُ رَبِّهِ yani Allah’ın kullarını gözettiği ve onların durumlarından haberdar olduğuna işaret etmektedir. Ra’d suresindeki أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ “Her nefsin yaptığını görüp gözetken Allah inkâr edilir mi?”⁹¹² ayeti bu görüş için örnek verilebilir. Zira günah işleyen biri, Allah’ı

⁹⁰⁵ Şakir Kocabaş, *İslam’da Bilginin Temelleri (Emr Kitabı)*, 3. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2021, s. 101.

⁹⁰⁶ Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu‘cemu’l-Lugati’l-‘Arabiyyeti’l-Mu‘asıra*, Cilt: 1, s. 1874.

⁹⁰⁷ İbrâhîm Medkûr, *a.g.e.*, s. 768.

⁹⁰⁸ Rahman 55/46

⁹⁰⁹ Muhammed el-Beyzâvî, *a.g.e.*, Cilt: 5, s. 174.

⁹¹⁰ Âli İmrân 3/97

⁹¹¹ Neml 27/39

⁹¹² Ra’d 13/33

hatırlayıp kendisinin Allah tarafından gözetildiğini düşünür ve böylece yaptığı işi terk eder.⁹¹³

Bu kelimeyle aynı kökten gelen ve damme harekesiyle yazılan مَقَام kelimesi de Kur'an'da mekân için kullanılmaktadır. Örneğin; إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا “Orası gerçekten kötü bir yer ve kötü bir konaktır.”⁹¹⁴, يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا “Ey Medine halkı! Sizin için burada durma imkânı yok. Hemen geri dönün!”⁹¹⁵ ayetlerinde olduğu gibi.

مَقَام ile مَقَام kelimeleri arasında anlam nüansı olduğuna dair görüşler vardır. Buna göre مَقَام kelimesi işlerin idare edildiği makam, mevki, yer anlamında; مَقَام ise ikamet edilen, oturulan yer anlamındadır.⁹¹⁶ Buna karşılık bu iki kelimenin aynı anlamlarda olduğunu ve birbirinin yerine kullanılabileceklerini savunanlar da vardır. Nitekim لَا مُقَامَ ayetinin لَا مُقَامَ لَكُمْ şeklinde okunduğu kıraatler de bulunmaktadır.⁹¹⁷

الخِيَام: Bu kelime; güneşten korunmak veya oturmak için kumaş, keçe, deri vb. maddelerin direklerle tutturularak yapıldığı barınak, çadır anlamındaki خِيَمَة kelimesinin çoğuludur. Kelimenin diğer çoğul formları ise خَيْم، خَيْم، خَيْمَات، خَيْمَات şeklindedir.⁹¹⁸

الخِيَام kelimesi Rahman suresinde 1 ayette şöyle kullanılmıştır:

{حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ}

“Onlar çadırlara kapanmış hurilerdir.”⁹¹⁹

⁹¹³ el-Kurtubî, a.g.e, Cilt: 20, s. 148.

⁹¹⁴ Furkan 25/66

⁹¹⁵ Ahzâb 33/13

⁹¹⁶ Hasen el-Mustafavî, a.g.e, Cilt: 9, s. 380.

⁹¹⁷ İbn Manzûr, a.g.e, s. 3781.

⁹¹⁸ el-Fîruzâbâdî, a.g.e, s. 518.

⁹¹⁹ Rahman 55/72

Yukarıdaki ayette cennetteki hurilerin bulunduğu mekânlar الخيام şeklinde geçmektedir. Bu mekânların niteliğine dair aktarılan hadis rivayetlerinde onların altın, inci gibi değerli malzemelerle yapılmış ve donatılmış mekânlar olduğu anlatılmaktadır.⁹²⁰

يَوْم: Bu kelime Güneş'in doğuşundan batışına kadar olan süre, zaman, gün, anlamlarına gelmekte; belirlilik takısıyla (ال) kullanıldığında bugünü veya içerisinde bulunulan belirli bir zamanı ifade etmektedir. Bu kelimenin çoğulu ise أَيَّام şeklindedir.

يَوْم kelimesinin Kur'an'daki kullanımlarına bakıldığında nimet, musibet, felâket gibi farklı anlamlara delâlet ettiği de görülmektedir.⁹²¹ Örnek:

{وَذَكِّرْهُمْ بِأَيَّامِ اللَّهِ}

“Onlara Allah'ın felaketlerini hatırlat!”⁹²²

{لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ}

“Allah'ın nimetlerini ummazlar.”⁹²³

يَوْم kelimesi Rahman suresinde ise 2 ayette şöyle geçmektedir:

{كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ}

“O, her zaman yeni bir tasarruftadır.”⁹²⁴

{فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ}

“O gün ne insanlara ne de cinlere günahları sorulur.”⁹²⁵

İlk ayette يَوْم kelimesi Güneş'in doğuşundan batışına kadar olan süreyi ifade eden gün anlamında değil; mecaz olarak ân, zaman anlamında kullanılmıştır. Nitekim Allah

⁹²⁰ İbn Kesîr, *a.g.e*, Cilt: 7, s. 508.

⁹²¹ İbn Manzûr, *a.g.e*, s. 4974.

⁹²² İbrâhîm 14/5

⁹²³ Câsiye 45/14

⁹²⁴ Rahman 55/29

⁹²⁵ Rahman 55/39

kâinata her an var etmek, yok etmek, yerden göğe kadar bütün işleri idare etmek gibi çeşitli tasarruflarda bulunmaktadır.⁹²⁶

İkinci ayette ise *يَوْمَ* kelimesi *إِذَا* veya *إِذْ* edatına⁹²⁷ muzâf olarak *يَوْمِذٍ* (o gün) şeklinde kullanılmıştır. Bu edat, hazfedilen *أَنْشَقَّتِ السَّمَاءُ* cümlesinin yerine geçtiğinden dolayı tenvîn ile kullanılmıştır. Burada takdir edilen cümle *فَيَوْمَ إِذْ أَنْشَقَّتِ السَّمَاءُ* “Gök yarıldığı gün” şeklindedir.⁹²⁸ Arapçada sözün veciz bir şekilde söylenmesini amaçlayan bu durum *الِإِوَاضِ* (ivaz, yerine geçme) diye adlandırılmaktadır.⁹²⁹

Ayette o gün yani kıyamette ne insanlara ne de cinlere günahlarının sorulacağı belirtilmiştir. Ancak *فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ* “Rabbine ant olsun ki onların hepsine yaptıklarını soracağız.”⁹³⁰ ayeti ile *وَقِفُّهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُولُونَ* “Onları tutuklayın, çünkü onlar sorguya çekilecekler.”⁹³¹ ayetine bakıldığında yukarıdaki ayet ile çelişir gibi gözüken bir durum göze çarpmaktadır. Bununla ilgili olarak kıyamet gününün geniş bir zamanı kapsayacağı ve çeşitli mekânlarda gerçekleşeceğinden dolayı bazı yerlerde sorgu sualin olacağı bazı yerlerde ise olmayacağı şeklinde yorumlar yapılmaktadır.⁹³²

Rahman suresinde yer, yön, mekân ve zaman ifade eden kelimelerden oluşturulan bu alandaki anlamsal ilişkiler şöyledir:

Biri gök (*السَّمَاءُ*) diğeri yer (*الْأَرْضُ*) anlamına gelen bu iki kelime arasında yönsel bir zıtlık (directional opposition) ilişkisi vardır.

Bu kelimeler birbirinin zıddı veya karşıtı olarak Rahman suresinde şöyle kullanılmıştır:

⁹²⁶ Tâhir b. ‘Âşûr, *a.g.e*, Cilt: 27, s. 255.

⁹²⁷ Muhyiddîn ed-Dervîş, *Î‘râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm ve Beyânuhu*, Daru’l-İrşâd, 3. Baskı, Cilt: 9, Humus, 1992, s. 410.

⁹²⁸ Semîn el-Halebî, *a.g.e*, Cilt: 10, s. 175.

⁹²⁹ Halil Akçay, “Arap Dili Terminolojisinde İvaz”, *Mukaddime*, 2019, Cilt: 10, Sayı, 1, s. 310.

⁹³⁰ Hicr 15/92,93

⁹³¹ Sâffât 37/24

⁹³² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1072.

{وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ}

“O, göğü yükseltti; ölçüyü/dengeyi koydu.”⁹³³

{وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ}

“Allah, yeri canlılar için var etti.”⁹³⁴

{يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ}

“Göklerde ve yerde olanlar O’ndan isterler.”⁹³⁵

{إِنْ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا}

“Göklerin ve yerin sınırlarını aşıp geçmeye gücünüz yeterse haydi geçip

gidin”⁹³⁶

İki Doğu (الْمَشْرِقَيْنِ) ve iki Batı (الْمَغْرِبَيْنِ) diye ifade edilen bu kavramlar arasında yönsel bir zıtlık (directional opposition) ilişkisi söz konusudur.

Bu kavramlar Rahman suresinde aynı ayette şöyle geçmektedir:

{رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ}

“O, iki Doğu’nun ve iki Batı’nın Rabbidir.”⁹³⁷

Cennet (جَنَّة) ve cehennem (جَهَنَّمَ) kelimeleri arasında taban tabana zıtlık (antipodal opposition) ilişkisi söz konusudur. Cennet, Allah’ın nimetlerinin ve pek çok güzelliğin bulunduğu bir yeri temsil ederken; cehennem, kötülüğün ve suçluluğun sonucunda kendisiyle tehdit edilen korkunç bir yeri temsil etmektedir.

Rahman suresinde bu iki kavram birbirinin zıddı olarak şöyle kullanılmıştır:

{وَجَنَّتَا الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ}

“İki cennetin meyveleri (kolayca erişilecek kadar) yakındır.”⁹³⁸

⁹³³ Rahman 55/7

⁹³⁴ Rahman 55/10

⁹³⁵ Rahman 55/29

⁹³⁶ Rahman 55/33

⁹³⁷ Rahman 55/17

⁹³⁸ Rahman 55/54

{هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ}

“Bu, suçluların yalanladığı cehennemdir.”⁹³⁹

Bu alanda yer alan kelime ve kavramlardan çok anlamlı olanlar ise şunlardır:

السَّمَاء: Her şeyin tavanı, atın sırtı, yağmur, bulut, gök, içerisinde gök cisimlerinin

hareket ettiği sonsuz boşluk gibi anlamlara gelmektedir.

الأَرْض: Alçakta veya aşağıda olan şey, yer, yer kabuğu, titremek, silkinmek gibi

birçok anlama sahiptir.

جَهَنَّم: Allah’ın günahkâr kullarına veya kâfirlere azap edeceği ateş, derin kuyu ve

çukur gibi anlamlara gelmektedir.

SONUÇ

Modern dil biliminin en önemli disiplinlerinden biri olan gelen semantik; anlam düzleminde gerçekleşen değişimleri ve dilsel yapılarda içerik yönünden ortaya çıkan farklı sorunları inceleyen bir alandır. Bir disiplin olarak semantik; kelimelerin etimolojisini, tarih boyunca kazandıkları türevleri ve bunların anlamlarını analiz eder. Kısaca semantik; kelime ile anlam, kelime ile nesne ilişkilerini, kavram kargaşasını, anlam değişimlerini, eş anlamlı, zıt anlamlı, çok anlamlı kelimeleri ve bunların yapılarını inceleyen bir bilim dalı hâline gelmiştir.

Semantiğin teknik bir terim olarak ortaya çıkışı her ne kadar yeni olsa da semantik ile ilgili yapılan çalışmaların geçmişinin çok eski dönemlere dayandığı görülmüştür. Arap dili tarihindeki ilk dönem dil çalışmaları incelendiğinde bu çalışmaların semantik odaklı çalışmalar olduğu açıkça görülmüştür. Lafız-anlam ilişkisi, eş anlamlılık, zıt anlamlılık, çok anlamlılık gibi pek çok konuda telif edilen eserlerde anlam olgusu ele alınmıştır. Yine erken dönemlerde ortaya konulan kavramsal ve tematik alan sözlüklerinin günümüzde semantik alan teorisi diye bilinen bu düşünce temeline dayandığı tespit edilmiştir.

Batı’da 19. yüzyılda semantik adıyla ortaya çıkan, çeşitli metot ve teorileriyle gelişen bu bilim dalı aynı zamanda İslam Düşüncesinde yapılan modern dil çalışmalarının da odağında yer almıştır. Son yıllarda Kur’an-ı Kerim ile ilgili yapılan çalışmalarda semantik yöntemlere yaygın bir şekilde başvurulduğu görülmüştür. Bu alanda yapılan çalışmalar; Kur’an’ın kelime ve kavramlarını analiz etmek suretiyle Kur’an metninin çözümlenmesi ve daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Semantik alan teorisi; aralarında herhangi bir anlamsal bağ bulunmadan birçok kelimeyi dağınık bir şekilde vermek yerine, anlamca birbirine yakın olan ve aralarında anlamsal ilişkilerin bulunduğu kelimeleri sınıflandırmayı ve gruplandırmayı

amaçlamaktadır. Bu çalışmada dil ve anlam bakımından zengin bir içeriğe sahip olan Rahman suresi, semantik alan teorisi ve dil bilimsel semantik yönünden analiz edilmiştir. Oluşturulan semantik alanlar Rahman suresinin kelime hazinesinin genel bir gruplaşması olarak surenin doğası hakkında bir perspektif sunmuştur. Surede toplamda 53 kelime ve kavram 9 alanda sınıflandırılarak incelenmiştir. Bu alanlar, aralarında ortak semantik özelliklerin olduğu kelime ve kavramların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Alanlardaki kelime ve kavramların öncelikle etimolojik incelemesi yapılmış; daha sonra lügat ve tefsir kaynaklarına başvurmak suretiyle ve ayetlerde kullanıldıkları bağlamlar da dikkate alınarak ifade ettikleri anlamlar tespit edilmiştir. Ayrıca bu kelime ve kavramların farklı surelerdeki kullanımları göz önünde bulundurularak işaret ettikleri anlamlar doğru bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Surede oluşturulan anlam alanlarındaki kelime ve kavramların aralarındaki anlamsal ilişkilerin incelenmesi, bunların ifade ettikleri anlamların daha belirgin ve anlaşılır olmasına katkı sağlamıştır. Alanlarda bulunan kelime ve kavramlar arasında eş anlamlılık ilişkisi tespit edilememiştir. Buna karşılık aralarında zıt anlamlılık, alt anlamlılık ilişkisi olan ve çok anlamlılık özelliğine sahip birçok kelime ve kavram tespit edilmiştir.

Bilindiği üzere Kur'an oldukça zengin ve geniş bir anlam örgüsüne sahiptir. Kur'an'daki kelimeler çok anlamlılık özelliğine sahip olup bir kelime bazen farklı ayetlerde farklı anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra ayetlerde teşbih, mecaz, istiare gibi üsluplarla temsili anlatımlar yapılmaktadır. Kısaca Allah kelâmı olan Kur'an, dil ve belâğatin eşsiz örneklerini içermektedir. Dil ve anlam yönünden incelediğimiz Rahman suresinde de çok anlamlı özelliğe sahip birçok kelime ve kavram tespit edilmiş; farklı edebî üsluplarla sembolik anlatımların yapıldığı görülmüştür. Dolayısıyla isabetli bir anlam analizi yapmak amacıyla çalışmamızda Kur'an'ın kendine

özgü dil ve belâgat incelikleri, genel semantik alanı ve düşünce sistemi göz önünde bulundurulmuştur.

Surede otuz bir kere tekrar edilen “*Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?*” ayetinin en çok dikkat çeken ve öne çıkan ayet olduğu söylenebilir. Buradan hareketle suredeki en belirgin üslubun tekrar üslubu; en çok öne çıkan kavramın ise آلاء (nimetler) olduğu söylenebilir. Oluşturulan anlam alanlarında bu kavramın kapsamına giren ve bununla alt anlamlılık ilişkisi olan kelime ve kavramlar dünyada ve cennette bulunan nimetler olarak iki ayrı alanda ele alınmıştır. Ayetlerde kullanıldıkları bağlamlar dikkate alınarak belirlenen bu nimetler arasında فَاكِهَة (meyve) ile نَخْل (hurma) nimetlerinin hem dünyadaki nimetler hem de cennetteki nimetler bağlamında geçtiği tespit edilmiştir. Surede dikkate şayan başka bir konu ise نَخْل (hurma) ile رُمان (nar) nimetlerinin özel olarak vurgulanmasıdır. Öyle ki bu nimetler ayette “*Orada meyveler vardır.*” buyrulduktan sonra sahip oldukları ayırt edici özelliklerinden dolayı genel bir kavram olan فَاكِهَة (meyve) kavramından sonra cennet nimetleri içerisinde özel olarak zikredilmiştir.

Rahman suresinin indirildiği döneme dair farklı görüşler öne sürülmüştür. Bununla birlikte surenin Mekke döneminde indirildiği yönündeki tespitler ve görüşlerin daha yaygın ve isabetli olduğu saptanmıştır. Gerek içerdiği konular gerek de dil ve belâgat özellikleri bu surenin Mekkî surelerden olduğu kanaatini güçlendirmiştir.

Surenin anahtar terimleri arasında başta Allah’ın isimleri olan er-Rahman, Rab ve Zü’l-Celâli ve’l-İkrâm olmak üzere; yaratma, nimet, tekzip, insan, cin, mizan, cennet, cehennem kelimelerini saymak mümkündür. Çeşitli yönlerden birbiriyle ilişkili olan bu kelimeler, surenin kelime hazinesinin önemli bir bölümünü teşkil eden ve surede öne çıkan kelimelerdir. Surenin düşünce sisteminin oluşmasında önemli rol oynayan bu kelimelerin hepsinin ilişkili olduğu ve merkezî bir konumda olan odak kavram ise hiç

şüphesiz Allah'tır. Bununla birlikte surede Allah lafzının geçmemesi dikkat çekicidir. Allah'ın en özel isimlerinden biri ve surenin de adı olan Rahman ismi adeta surede lafza-i celâlin tam olarak yerine geçen bir isim konumundadır.

Surede Allah'ın nimetleri, kudreti, varlığı ve birliği, cennet ve cehennem gibi çeşitli konular belîğ bir üslupla ifade edilmiştir. er-Rahman ismiyle başlayan daha sonra Rahman'ın tanıtıldığı, dünya ve ahirete dair pek çok nimetin sayıldığı sure **تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ** *“Azamet ve ikram sahibi Rabbinin adı yücedir.”* ayetiyle O'nun kudretine, yüceliğine ve ikramına övgü ile bitmektedir. Nitekim bütün bu nimetler onların sahibine methüsenayı gerektirmektedir. Beyanın en güzel örneklerinden olarak Allah'ın isimlerinden biri olan er-Rahman ismiyle başlayan sure yine O'nun isimlerinden biri olan ve Kur'an'da yalnızca bu surede geçen Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm ismiyle bitmiştir.

KAYNAKÇA

- ‘**ABDULBÂKÎ**, Muhammed Fuâd, *el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfâzı’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Daru’l-Kutubi’l-Mısriyye, Kahire, 1945.
- ‘**ABDULCEBBÂR**, Kâdî, *el-Muğnî fi Ebvâbi’t-Tevhîd ve’l-‘Adl*, Tahkik: Mahmûd Muhammed Kâsım, b.y.y, 1958.
- ‘**ABDULCELÎL**, Menkûr, *‘İlmu’d-Delâle-Usûluhu ve Mebâhisuhu fi’t-Turâsi’l-‘Arabî*, İttihâdu’l-Kuttâbi’l-‘Arab, Dimeşk, 2001.
- ‘**ABDULHAK**, Süleymân Ali Muhammed, “Kesâfetu’l-Haber ve’l-İnşâ fi Sûreti’r-Rahmân Dirase Üslûbiyye ve İnşâiyye, Havliyyetu Külliyyeti’l-Lugati’l-Arabiyye biCircâ Mecelletun İlmiyye Muhkeme, Câmiatu’l-Ezher, Circâ, Sayı: 24, 2020.
- ‘**ABDULKÂDİR**, Bûzbûce, Doktora Tezi: *Nazariyyatu’s-Siyâk*, ‘İnde’l-lugaviyyîn ve’l-Belâgiyyîn el-‘Arab, Cami’atu Vehrân, Senia, 2007.
- ‘**ABDULLATÎF**, Muhammed Hamâse, *en-Nahv ve’d-Delâle*, Dâru’ş-Şurûk, Beyrut, 1968.
- ‘**ABDURRAHMÂN**, Tâhâ, *Dînu’l-Hayâ’: mine’l-Fıkhi’l-İ’timârî ile’l-Fıkhi’l-İ’timânî*, 1. Baskı, el-Müessesetü’l-‘Arabiyye li’l-Fikri ve’l-İbda’, Beyrut, 2017.
- ACAR**, Ömer, Yüksek Lisans Tezi: *Arap Dilinde Çokanlamlılık*, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2002.
- _____, “Kur’an’da Yaratma Anlamında Kullanılan Kavramların Semantik Analizi”, *III. Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi Bildiriler Kitabı*, Iğdır, 2019.
- AHMED**, ‘Urabî, “Hurûfu’l-Me‘ânî’nin Çok Anlamlılıktaki Etkisi”, Çev: Ömer Acar, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52:2, 2011.
- AKARSU**, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Savaş Yayınları, Ankara, 1975.
- AKÇATAŞ**, Ahmet - **ARI**, Elif, “Anlambiliminin Eş Anlamlılık Sorunu”, *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 2018.

- AKÇAY**, Halil, “Arap Dili Terminolojisinde İvaz”, *Mukaddime*, 2019.
- AKSAN**, Doğan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1971.
- _____, “Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1971.
- _____, *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumları, Ankara, 2015.
- AKŞEHİRLİ**, Soner, Yüksek Lisans Tezi: *Temel Anlambilim (Semantik) Kavramları Üzerine Bir İnceleme*, Ege Üniversitesi, İzmir, 2004.
- ‘**ALÎ**, Cevâd, *el-Mufasssal fî Târîhi’l-‘Arab Kable’l-İslâm*, 2. Baskı, Câmiatu Bağdâd, 1993.
- ‘**ALÎ**, Muhammed Yunus, *el-Ma’nâ ve Zılâlu’l-Ma’nâ*, 2. Baskı, Dâru’l-Medâri’l-İslâmî, 2007.
- ALTUNCÎ**, Muhammed, *el-Mu‘cemu’l-Mufasssal fî Tefsîri Garîbi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Daru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2003.
- ALTUNTAŞ**, Halil – **ŞAHİN**, Muzaffer, *DİB Kur’an Meali*, 12. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011.
- el-‘ALVÂNÎ**, Tâhâ Câbir, *Tefsîru’l-Kur’ân bi’l-Kur’ân*, 1. Baskı, el-Ma’hedu’l-Âlemî li’l-Fikri’l-İslâmî, Virginia, 2020.
- ARONOFF**, Mark – **FUEDEMAN**, Kirsten, *What is Morphology?*, 2. Baskı, Wiley-Blackwell Publications, 2011.
- ARPA**, Abdulmuttalip, “Arap Dilinde Bir Çokanlamlılık Türü: Ezdâd”, *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010.
- el-‘ASKERÎ**, Ebû Hilâl, *Kitâbu’s-Sinâ’ateyn*, Tahkik: ‘Alî Muhammed el-Becâvî&Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm, 1. Baskı, Daru İhyâi’l-Kutubi’l-‘Arabiyye, 1952.

- _____, *et-Telhîs fî Ma'rifeti Esmâi'l-Eşyâ*, Tahkîk: İzzet Hasan, 2. Baskı, Daru Talâs li'd-Dirasâti ve't-Tercemeti ve'n-Neşr, Dimeşk, 1996.
- _____, *el-Furûku'l-Lugaviyye*, Tahkik: Muhammed İbrâhîm Selîm, Dâru'l-İlmi ve's-Sekâfe, Kahire, t.y.
- ASUTAY**, Muhammet Mücahit, Doktora Tezi: *Arap Anlambilimi ve Arap Anlambiliminin el-Hasa'isteki Temelleri*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2013.
- _____, "İbn Cinnî'de Anlamanın Anlamı", *İslâm Dilbilim Geleneğinde Anlam Teorileri*, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2020.
- ATAY**, Hüseyin, "Semantik", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ankara, 1996.
- 'ATÎK**, 'Abdulazîz, *fî'l-Belâgati'l-'Arabiyye-İlmu'l-Meânî*, Daru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut, 2009.
- AUROUX**, Sylvain, *History of the Language Sciences*, Walter de Gruyter, Berlin, 2001.
- 'AVAD**, İbrâhîm, *Suretu'r-Rahmân Dirâsetun Belâgiyye ve Üslûbiyye*, Mektebetu Filistin, t.y.
- el-AVSAT**, el Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, Tahkik: Hüdâ Mahmûd Karâa', 1. Baskı, Matbaatu'l-Medenî, Kahire, 1990.
- el-'AVVÂ**, Selvâ Muhammed, *el-Vucûh ve'n-Nezâir fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. Baskı, Daru's-Şurûk, Kahire, 1998.
- AYDIN**, Zeynep, Yüksek Lisans Tezi: *Anlam Alanı Kuramı Açısından Nehcu'l-Belâga'daki Temel Kavramların Analizi*, Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, 2019.
- BARUT**, Evren - **ODACIOĞLU**, Mehmet Cem, "Anlambilim Teorilerindeki Temel ve Yan Anlam Kavramları ve Anlambilim-Çeviribilim İlişkisi", *Tarih Okulu Dergisi*, 2018.

- BASAL**, Muhammed İsmail – **BELLE**, Fatıma, “Melâmihi Nazariyyeti’s-Siyâk fi’d-Dersi’l-Lugaviyyi’l-Hadîs”, *Mecelletu Dirasât fi’l-Lugati’l-‘Arabiyye ve Âdâbiha*, 2014.
- BAYRAKDAR**, Mehmet, *İslam Düşünce Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2018.
- el-BEDR**, ‘Abdulmuhsin, *Fıkhu’l-Esmâi’l-Husnâ*, 1. Baskı, Daru’t-Tevhîd, Riyad, 2008.
- el-BEGAVÎ**, Muhammed el-Ferra, *Me‘alimu’t-Tenzîl*, Daru Taybe, Riyad, 1992.
- BEKTAŞ**, Ahmet, Yüksek Lisans Tezi: Mekkî Sûrelerdeki Edebî Üslûp Özellikleri Meryem Sûresi Örneği, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 2018.
- el-BERKÂVÎ**, ‘Abdulfettâh ‘Abdulalîm, *Delâletu’s-Siyâk Beyne’t-Turâsi ve ‘İlmi’l-Lugati’l-Hadîs*, 1. Baskı, Dâru’l-Menâr, Kahire, 1990.
- BELÂSÎ**, Muhammed es-Seyyid ‘Ali, “Arap Dili Semantiği”, Çev. Celalettin Divlekci, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997.
- BERBÂK**, Rebîa, Doktora Tezi: *ed-Delâletu’l-Mu‘cemiyye ‘İnde’l-‘Arab-Dirâsetun Nazariyye ve Tatbîkiyye*, Camiatu Batne, Cezayir, 2012.
- el-BEYZÂVÎ**, Muhammed, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 1. Baskı, Daru İhyai’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut, t.y.
- BİŞR**, Kemâl Muhammed, *‘İlmu’l-Esvât*, Dâru Garîb, Kahire, 2000.
- BOYALIK**, M. Taha, “Abdülkâhir el-Cürcânî’de Anlam Meselesi”, *İslâm Dilbilim Geleneğinde Anlam Teorileri*, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2020.
- BROCKELMANN**, Carl, *Fıkhu’l-Lugâti’s-Sâmiyye*, Çev: Ramazan ‘Abduttevâb, Matbû‘âtu Camiati’r-Riyâd, Riyâd, 1988.
- BÛKRA**, Nu‘mân, *el-Mustalahât el-Esâsiyye fî Lisâniyyâti’n-Nass ve’l-Hitâb*, Cidârâ li’l-Kitâbi’l-‘Alemî, Amman, 2009.
- CÂDDURRAB**, Mahmûd, “Nazariyyetu’l-Hukûli’d-Delâliyye ve’l-Me‘acim el-Ma’neviyye”, *Mecelletu Mecma’i’l-Lugati’l-‘Arabiyye*, 1992.

- el-CÂHİZ**, Ebû Osmân ‘Amr b. Bahr, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, Tahkik: ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn, 7. Baskı, Mektebetu’l-Hâncî, Kahire, 1998.
- el-CÂRİM**, ‘Alî - **EMÎN**, Mustafa, *el-Belâgatu’l-Vâdiha*, Daru’l-Maârif, Kahire, t.y.
- CEBEL**, Muhammed Hasen Hasen, *el-Mu‘cemu’l-İştikâkî el-Muassal*, 1. Baskı, Mektebetu’l-Âdâb, Kahire, 2010.
- CEBBÂRA**, Muhammed Câsim Muhammed, Doktora Tezi: *el-Ma‘nâ ve’d-Delâle fi’l-Belâgati’l-‘Arabiyye*, Camiatu Ummu Dermân el-İslâmiyye, Ummu Dermân, 2006.
- el-CEVÂLÎKÎ**, Ebû Mansûr, *el-Mu‘arreb*, Tahkik: F. ‘Abdurrahîm, 1. Baskı, Daru’l-Kalem, Dimeşk, 1990.
- el-CEVHERÎ**, İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâh*, Tahkik: Muhammed Muhammed Tâmir, Daru’l-Hadîs, Kahire, 2009.
- el-CEVZÎYYE**, İbn Kayyim, *Medâricu’s-Sâlikîn*, Tahkik: Muhammed el-Mu‘tasım Billah el-Bağdâdî, Daru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 2003.
- _____, *Şifâ’ul-‘Alîl fî Mesâili’l-Kazâ ve’l-Kader ve’l-Hikme ve’t-Ta’lîl*, Tahkik: Ahmed b. Salih b. ‘Alî es-Sam‘ânî, 2. Baskı, Dâru’s-Samî‘î, Riyad, 2013.
- _____, *Ravdatu’l-Muhibbîn ve Nuzhetu’l-Muştâkîn*, Tahkik: Muhammed ‘Uzeyr Şems, Daru Alemlî’l-Fevâid, Mekke, t.y.
- CHOMSKY**, Noam, *Language and Mind*, 3. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- el-CÜRCÂNÎ**, ‘Abdulkâhir, *el-Cümel*, Tahkik: ‘Alî Haydar, Mektebetu Mecma‘il-Lugati’l-‘Arabiyye, Dimeşk, 1972.
- _____, *Delâilu’l-İ‘câz*, Talîk: Mahmud Muhammed Şakir, Mektebetu’l-Hâncî, Kahire, 1984.
- el-CÜRCÂNÎ**, Seyyid Şerîf, *et-Ta’rîfât*, Tahkik: Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, Dâru’l-Fazîle, Kahire, 1911.

- ÇELEBİ**, Muharrem, “Ezdâd”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995.
- ÇETİNEL**, Hasan, Doktora Tezi: *Dini Kavramların Semantik Analiz Yolu ile Öğretiminin İmkan ve Sınırları*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, 2018.
- _____, “Dini Kavramların Öğretiminde Semantik Analizlerin Akademik Başarıya ve Kalıcılığa Etkisi”, *Mîzânu’l-Hak İslami İlimler Dergisi*, 2019.
- ed-DÂMİN**, Hâtem Sâlih, *‘İlmu’l-Luga*, el-Mektebetu’l-Vataniyye, Bağdâd, 1989.
- DAŞKIRAN**, Yaşar, *Anlam’dan Anlatıma Arapçada Sözdizim İlkeleri*, 1. Baskı, Fecr Yayınları, Ankara, 2023.
- ed-DÂYE**, Fâyiz, *‘İlmu’d-Delâleti’l-‘Arabî-en-Nazariyye ve’t-Tatbîk*, 2. Baskı, Dâru’l-Fikr, Dimeşk, 1992.
- ed-DERVÎŞ**, Muhyiddîn, *İ’râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm ve Beyânuhu*, Daru’l-İrşâd, 3. Baskı, Cilt: 9, Humus, 1992.
- DÎB**, Muhammed, *Automatic Speech Recognition of Arabic Phonemes with Neural Networks- A Contrastive Study of Arabic and English*, Springer, Switzerland, t.y.
- DOĞAN**, Deniz, “Rahman Suresinde Tekrar Eden Ayetlerin Amacı ve Bağlam İlişkisi”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kahramanmaraş, Sayı: 29, 2017.
- _____, Yüksek Lisans Tezi: *Rahman Suresinin Konulu Tefsiri*, Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, 2019.
- DURMUŞ**, İsmail, “Seci”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009.
- _____, **PALA**, İskender, “İstiâre”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001.
- DÜZGÜN**, Şaban Ali, “Kur’an Terimlerinin Semantik Çok Katmanlılığı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018.
- EBÛ ‘ÛDE**, ‘Ûde Halîl, *et-Tatavvuru’d-Delâlî Beyne Lugati’s-Şi’ri’l-Câhilî ve Lugati’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 1. Baskı, Mektebetü’l-Menâr, ez-Zerkâ, 1985.
- el-ENDELÜSÎ**, Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, Daru’l-Fikr, Beyrut, 2010.

- el-ENDELÜSÎ**, İbn ‘Atıyye, *el-Muharreru’l-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-‘Azîz*, Tahkik: ‘Abdusselâm ‘Abduşşâfi Muhammed, 1. Baskı, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1993.
- ENÎS**, İbrâhîm, *Delâletu’l-Elfâz*, 3. Baskı, Mektebetu’l-Anglo el-Mısriyye, Kahire, 1976.
- _____, *fî’l-Lehecâti’l-‘Arabiyye*, Mektebetu’l-Anglo el-Mısriyye, Kahire, 2002.
- ERBAŞ**, Ali, “Melek”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2004.
- EREN**, Cüneyt, “Arapça Sözlükleri Kullanma Usulü”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: 4, 2009.
- _____, **ULUDAŞ**, İbrahim, “Asım Kıraatinin Hafs Rivayetine Göre Sekte Kavramı ve Manaya Etkisi”, *Diyanet İlmi Dergisi*, Cilt: 51, Sayı: 1, 2015.
- ERİKLİ**, Fırat, “Leksikografi Nedir?”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2019.
- ESED**, Muhammed, *Kur’an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, 9. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul, 2015.
- el-EZHERÎ**, Ahmed, *Tehzîbu’l-Luga*, Tahkik: ‘Abdullah Dervîş, ed-Dâru’l-Mısriyye, Kahire, t.y.
- el-FEKÎ**, Subhî İbrâhîm, *‘İlmu’l-Lugati’n-Nassî Beyne’n-Nazariyyeti ve’t-Tatbîk-Dirâsetun Tatbikiyye ‘ale’s-Suveri’l-Mekkiyye*, 1. Baskı, Dâru Kuba li’t-Tıbbâati ve’n-Neşr, Kahire, 2000.
- el-FERÂHÎ**, ‘Abdulhamîd, *Tefsîru Nizâmi’l-Kur’ân ve Te’vîlu’l-Furkân bi’l-Furkân*, 1. Baskı, ed-Dairetu’l-Hamidiyye, Sarai Meer Azamgarh, 2008.
- el-FERRÂ**, Yahya b. Ziyad, *Meânî’l-Kur’ân*, Tahkik: ‘Abdulfettâh İsmâîl Şelebî, el-Hey’etu’l-Mısriyyetu’l-Âmme li’l-Kitab, Kahire, 1972.
- el-FEYYÛMÎ**, Ahmed b. Muhammed, *el-Misbâhu’l-Munîr*, Tahkik: ‘Abdulazîm eş-Şenâvî, 2. Baskı, Daru’l-Me‘ârif, Kahire, 1977.

- FİLİZOK**, Rıza, *Anlam Analizine Giriş, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*, İzmir, 2001.
- FIRTH**, John Rupert, *Papers In Linguistics*, Oxford University Press, London, 1957.
- el-FÎRÛZÂBÂDÎ**, Mecdüddîn Muhammed b. Ya‘kûb, *Besâiru Zevi’t-Temyîz fî Letâifi’l-Kitâbi’l-‘Azîz*, Tahkik: Muhammed Ali en-Neccâr, Kahire, 1992.
- _____, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, Tahkik: Enes Muhammed eş-Şâmî&Zekeriyya Câbir Ahmed, Daru’l-Hadis, Kahire, 2008.
- GAO**, Chunming, “The Application of Semantic Field Theory to English Vocabulary Learning”, *Theory and Practice in Language Studies*, 2013.
- GEERAERTS**, Dirk, *Theories of Lexical Semantics*, Oxford University Press, New York, 2010.
- GEZGİN**, Ali Galip, “Kur’an’ı Anlamak İçin Hermenötik mi, Semantik mi?” *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000.
- GRYGIEL**, Marcin, “The Methodology of Analysing Semantic Change in Historical Perspective”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego, Seria Filologiczna*, ZESZYT 25/2005.
- GUIRAUD**, Pierre, *‘İlmu’d-Delâle*, Çev. Antuvan Ebû Zeyd, 1. Baskı, Menşûrât ‘Uveydât, Beyrut, 1986.
- _____, *Anlambilim*, Çev: Berke Vardar, Multilingual Yayınları, İstanbul, 1999.
- GÜLER**, İsmail, “Dilin Tevkifi Oluşu Bağlamında İbn Fâris’in Anlam Teorisi”, *İslâm Dilbilim Geleneğinde Anlam Teorileri*, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2020.
- GÜNDOĞDU**, Ayşe Eda, Doktora Tezi: *Sözcük Anlambilimi Açısından Türkçede Sıfatlar-Anlam Tercihi ve Söylem Ezgisi Görünümleri*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2018.

- GÜNDÜZÖZ**, Soner, “el-Kitâb’ın Kuramsal Temelleri: Sîbeveyh’in Kitâbındaki Kodifikasyonun Çözümü”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004.
- _____, “Semantik Bağlantıları Ekseninde İbnü’s-Serrâc’ın Usûl Teorisi ve Temel Bağdaşıklık Modeli”, *İslâm Dilbilim Geleneginde Anlam Teorileri*, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2020.
- GÜR**, Cansu, “Lexicography and Related Terms”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015.
- GÜRPINAR**, Büşra – **ASUTAY**, Muhammet Mücahit, “Arap Dilinde Morfemler ve Cümlelerin Anlamsal Yorumuna Etkileri”, *Journal of Analytic Divinity*, 2020.
- el-HÂCC**, Muhammed Ğâlîm, *el-Ma’nâ ve’t-Tevâfuk Mebâdi’ li Te’sîli’l-Bahsi’d-Delâliyyi’l-‘Arabî*, 1. Baskı, ‘Alemlü’l-Kutubi’l-‘Arabî, Ürdün, 2020.
- HACİMÜFTÜOĞLU**, Nasrullah, “Abdülkâhir el-Cürcânî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988.
- _____, “Beyân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992.
- _____, “Bedî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992.
- HAKÎME**, Merâzî, Doktora Tezi: *et-Tagayyuru’d-Delâli ve Musteveyâtuhu fi’l-Hitâbi’l-Kur’ânî*, Câmîiatu Cîlâlî Liyabes, Sidi Bel-‘Abbâs, 2017.
- el-HALEBÎ**, Semîn, *ed-Durru’l-Masûn fi ‘Ulûmi’l-Kitâbi’l-Meknûn*, Tahkik: Ahmed Muhammed el-Harrât, Daru’l-Kalem, Dimeşk, t.y.
- HALÎL**, Hilmî, *el-‘Arabiyye ve ‘İlmu’l-Luga el-Bunyeî*, Dâru’l-Ma’rife el-Câmîiyye, İskenderiye, 1995.
- HASENEYN**, Salâhuddîn Sâlih, *ed-Delâle ve’n-Nahv*, 1. Baskı, Mektebetü’l-Âdâb, Kahire, t.y.
- el-HÂŞİMÎ**, Ahmed, *Cevâhiru’l-Belâga*, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, 1999.

- el-HÂZİMÎ**, ‘Alyân b. Muhammed, “İlmu’d-Delâle ‘İnde’l-‘Arab”, *Mecelletu Câmiatu Ummu’l-Kurâ li ‘Ulûmi’s-Serîa ve’l-Lugati’l- ‘Arabiyye*, 2003.
- el-HİMYERÎ**, Neşvân, *Şemsu’l- ‘Ulûm ve Devâu Kelâmi’l- ‘Arab mine’l-Kulûm*, Daru’l-Fikri’l-Mu‘âsır, Beyrut, 1. Baskı, Cilt: 1, 1999.
- HİRİK**, Seçil, “Eylemlerde Alt-Üst Anlamlılık ve Gerektirme İlişkisi: Kısasu’l-Enbiyâ Örneği”, *TYB Akademi*, 2020.
- el-HÛLÎ**, Muhammed ‘Alî, *‘İlmu’d-Delâle*, Dâru’l-Fellâh, Süveyleh, 2001.
- IZUTSU**, Toshihiko, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1975.
- İBN ‘ABBÂS**, ‘Abdullah, *Kitâbu’l-Lugât fî’l-Kur’ân*, Tahkik: Salâhuddîn el-Muncid, Matbaatu’r-Risale, Kahire, 1946.
- İBN AHMED**, Halîl, *Kitâbu’l- ‘Ayn*, Tahkik: ‘Abdulhamîd Hindâvî, 1. Baskı, Daru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2003.
- İBN ‘ÂŞÛR**, Muhammed et-Tâhir, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, ed-Daru’t-Tunusiyye, Tunus, 1984.
- İBNU’L-CEZERÎ**, *en-Neşr fî Kırâati’l- ‘Aşr*, Tahkîk: ‘Ali Muhammed ed-Dabbâ’, Daru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, t.y.
- İBN CİNNÎ**, *el-Hasâis*, Tahkik: Muhammed ‘Ali el-Neccâr, Dâru’l-Kutubi’l-Mısriyye, Kahire, t.y.
- İBN DÜREYD**, *Cemheretu’l-Luga*, Tahkik: Remzî Münîr Ba‘lebekî, 1. Baskı, Daru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut, 1987.
- İBNU’L-ESÎR**, Ziyâuddîn, *el-Meseli’s-Sâ’ir fî Edebi’l-Kâtib ve’s-Sâ’ir*, Daru Nahdati Mısır, Kahire, t.y.
- İBNU’L-ESÎR**, Mecduddîn, *en-Nihâye fî Garîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, 1. Baskı, Daru İbnu’l-Cevzî, Riyad, 2000.

- İBN FÂRİS**, *Mekâyisu'l-Luga*, Tahkik: 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1979.
- İBN KESÎR**, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Tahkik: Sâmî b. Muhammed es-Selâme, 2. Baskı, Daru Tayyibe, Riyad, 1999.
- İBN KUTEYBE**, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, Tahkik: es-Seyyid Ahmed Sakar, Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1978.
- İBN MANZÛR**, Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-'Arab*, Tahkik: 'Abdullah 'Alî el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbullah, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, Daru'l-Ma'ârif, Kahire, 1707.
- İBN NÂSİR et-TAYYÂR**, Mûsâ'id b. Süleymân, *et-Tefsîru'l-Lugavî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Daru İbni'l-Cevzî, Riyad, 2000.
- İBN SELLÂM**, Ebû Ubeyd el-Kasım, *el-Garîb'ul Musannef*, Tahkik: Ramazân 'Abduttevvâb, 1. Baskı, Mektebetü'-Sekafeti'd-Dîniyye, Bur Said, 1989.
- İBN SÜLEYMÂN**, Mukâtil, *el-Vücuḥ ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Tahkik: Hâtem Sâlih ed-Dâmin, 2. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2011.
- İBN YÛNUS**, Şehrazâd, *Muhâdarâtun fi 'İlmi'd-Delâle*, Cami'atu'l-İhve Mentûrî Konstantin, Cezayir, 2020.
- İBN ZEKERİYYA**, Ahmed b. Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga*, Tahkik: 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1979.
- İBRÂHÎM**, Zekerîyya, *Müşkiletü'l-Bünye-Edva'un 'Ale'l-Bünyeviyye*, Daru Mısır li't-Tıba'a, Kahire, 1976.
- el-İSFEHÂNÎ**, er-Râğıb, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, Tahkik: Muhammed Seyyid Keylânî, Daru'l-Marife, Beyrut, t.y.
- el-İSKÂFÎ**, el-Hatîb, *Durretu't-Tenzîl ve Gurretu't-Te'vîl*, 4. Baskı, Daru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, 1981.

- JEFFERY**, Arthur, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, Oriental Institute, Baroda, 1938.
- KADÛR**, Ahmed Muhammed, *Mebâdiu'l-Lisâniyyât*, 3. Baskı, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 2008.
- KALIN**, İbrahim, "Toshihiko Izutsu", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001.
- KARAGÖZ**, Mustafa, "Kur'an Kavramlarının Anlamını Belirlemede Artzamanlı ve Eşzamanlı Semantiğin Rolü", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017.
- KARAMAN**, Hayreddin vd, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 8. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020.
- KARATAŞ**, Şuayip, "Kur'an Öncesi Cahiliye Toplumunun Melek İnancı", *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2019.
- KASABOĞLU**, Abdurrahman, "Kur'an'ı Anlamada Semantik Yöntem", *Hikmet Yurdu Dergisi*, 2013.
- KAVŞUT**, M. Sait, "Kur'an'da İnsanın Yaratılış Aşamaları-Te'vîlât Ekseninde Bir Değerlendirme", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 2012.
- KAYA**, Mahmut, "Revâkıyyûn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2008.
- el-KAZVÎNÎ**, el-Hatîb, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâga*, 1. Baskı, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- el-KEFEVÎ**, Ebu'l-Bekâ, *el-Küllîyyât*, 2. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1998.
- KEMÂL**, 'Ayyine, Yüksek Lisans Tezi: *Eseru'l-Bu'du'l-Etimolocî 'Alâ Delâleti'l-Lafz*, Câmi'atu Vehrân, Senia, 2012.
- KEMPSON**, Ruth M., *Semantic Theory*, Cambridge University Press, New York, 1977.
- el-KERÂ'ÎN**, Ahmed Na'îm, *İlmu'd-Delâle Beyne'n-Nazari Ve't-Tatbîk*, 1. Baskı, el-Müessesetü'l-Câmi'iyye, Beyrut, 1993.
- KIRAN**, Ayşe Eziler, "Dilbilim, Anlambilim ve Edimbilim", *Turkish Studies*, 2014.

KOCABAŞ, Şakir, *İslam'da Bilginin Temelleri (Emr Kitabı)*, 3. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2021.

KOCABIYIK, Halil İbrahim, “Arap Dilinde Siyak (Bağlam): Dil Dışı Bağlam Örneği”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2023.

KOÇ, Zafer, Doktora Tezi: *Kur'an Tefsirinde Yöntem Arayışları*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007.

KOTAN, Şevket, “Kur'an Tefsiri Bağlamında Yorumun Mahiyeti”, *Milel ve Nihal Dergisi*, 2020.

el-KURTUBÎ, Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li' Ahkâmi'l-Kur'an*, Tahkik: 'Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Türkî, 1. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2006.

KÜÇÜK, Salim, “Tarihi Türk Lehçelerinde Renk Adlandırmaları”, *Turkish Studies*, 2010.

LEROY, Maurice, *Main Trends in Modern Linguistics*, University of California Press, California, 1967.

LYONS, John, *Firth Theory of Meaning-In Memory of J.R. Firth*, Longmans Green and Co. Ltd, London, 1966.

MAHLÛF, Haseneyn Muhammed, *Kelimâtu'l-Kur'an Tefsîrun ve Beyân*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1997.

MALMKJAER, Kirsten, *The Linguistics Encyclopedia*, 3. Baskı, Taylor&Francis Group, Abingdon, 2009.

el-MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, Tahkik: Halil İbrahim Kaçar, Daru'l-Mizan, İstanbul, 2008.

_____, *Semantics*, Cambridge University Press, New York, 1977.

MECZ, Irene Tamba, *Anlambilim*, Çev: Necmettin Sevil, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

- MEDKÛR**, İbrâhîm, *el-Mu‘cemu’l-Vasît*, 4. Baskı, Mektebetu’ş-Şurûk ed-Devliyye, Kahire, 2003.
- el-MUSTAFAVÎ**, Hasen, *et-Tahkîk fî Kelimâti’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 1. Baskı, Merkezi Neşri Âsâri’l-‘Allâme el-Mustafavî, Tahran, 1965.
- el-MÜBERRED**, *el-Kâmil fî’l-Luga ve’l-Edeb*, Tahkik: ‘Abdulhamîd Hindâvî, Vizâratu’ş-Şuûni’l-İslâmiyye ve’l-Evkâf, Suudi Arabistan, 1998.
- MÜCÂHİD**, ‘Abdulkerîm, “Semantiğin Arap ve Batı Dünyasındaki Serüveni”, Çev. Celalettin Divlekci, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006.
- MÜKERREM**, ‘Abdul‘âl Sâlim, *el-Müşterek el-Lafzî fî’l-Hakli’l-Kur’ânî*, 1. Baskı, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 1996.
- el-MÜSENNÂ**, Ebû ‘Ubeyde Ma‘mer, *Mecâzu’l-Kur’ân*, Talik: Fuat Sezgin, Mektebetu’l-Hâncî, Kahire, t.y.
- NALBANT**, Sümeyra, “Anlam ve Yorum-Dini Metinlerin Anlaşılması ve Yorumlanması”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019.
- en-NECCÂR**, Mâcid, *ed-Delâletu’s-Savtiyye fî’l-Kur’âni’l-Kerîm*, b.y.y, İsfahan, 2007.
- NEHR**, Hâdî, *‘İlmu’d-Delâleti’t-Tatbîkî fî’t-Turâsi’l-‘Arabî*, 1. Baskı, Dâru’l-Emel, İrbid, 2007.
- en-NESEFÎ**, Ebu’l-Berekât, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Tevîl*, 1. Baskı, Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, Beyrut, 1998.
- ÖMER**, Ahmed Muhtar, *‘İlmu’d-Delâle*, 5. Baskı, ‘Alemlü’l-Kutub, Kahire, 1988.
- _____, *el-Mu‘cemu’l-Mevsû‘î li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 1. Baskı, Müessesetü’s-Sutûr, Riyad, 2002.
- _____, *Mu‘cemu’l-Lugati’l-‘Arabiyyeti’l-Mu‘asıra*, ‘Alemlü’l-Kutub, 1. Baskı, Kahire, 2008.

- ÖZBEK, Ömer**, “Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2015.
- ÖZBENT, Sueda**, “Sözlüksel Alan Teorisi ve Çeviri”, *Diyalog*, 2013.
- ÖZCAN, Emrah**, “Sözlükbilim ve Sözlükçülük Terimlerinin Üzerine”, *Yıldız Journal of Educational Research*, 2018.
- PALMER, F. R.**, *Semantik Yeni Bir Anlam Projesi*, çev. Ramazan Ertürk, 1. Baskı, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2020.
- POYRAZ, Hakan**, “Adlandırmanın Doğası ve Adların Nesnesine Uygunluğu Ekseninde Doğalcılık-Uzlaşmacılık Tartışması”, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2004.
- er-RÂZÎ, Ahmed b. Hamdân**, *ez-Zine fî'l-Kelimâti'l-İslâmiyyeti'l-'Arabîyye*, 1. Baskı, Merkezu'd-Dirâsâti ve'l-Buhûsu'l-Yemenî, Sana, 1994.
- er-RÂZÎ, Fahreddîn**, *Mefâtihu'l-Gayb*, 1. Baskı, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1981.
- READ, Allen Walker**, “An Account of The Word Semantics”, *Word*, 1948.
- er-RUMMÂNÎ, 'Alî**, *el-Elfâzu'l-Muterâdife*, Matbaatu'l-Mevsûât, Kahire, 1903.
- es-SÂBÛNÎ, Muhammed 'Alî**, *Safvetu't-Tefâsîr*, 4. Baskı, Daru'l-Kur'ani'l-Kerîm, Beyrut, 1981.
- es-SA'DÎ, 'Abdurrahmân b. Nâsır**, *Teysîru'l-Kerîm er-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi'l-Mennân*, 1. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2002.
- SAEED, John I.**, *Semantics*, Wiley-Blackwell Publishing, USA, 2009.
- es-SA'LEBÎ, İbrâhîm**, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Tahkik: Muhammed b. 'Âşûr, 1. Baskı, Daru'l-İhyâi't-Turasi'l-'Arabî, Beyrut, 2002.
- es-SÂLÎH, Subhî**, *Dirâsâtun fî Fıkhi'l-Luga*, 2. Baskı, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 2009.
- es-SÂMERRÂÎ, Fâdıl Sâlih**, *et-Ta'bîru'l-Kur'ânî*, 4. Baskı, Daru 'Ammâr, Amman, 2006.

- SAUSSURE**, Ferdinand, *Course In General Linguistics*, Çev. Wade Baskin, 3. Baskı, Peter Owen Ltd, London, 1964.
- SCHLEIERMACHER**, Friedrich, *Hermeneutics and Criticism and The Other Writings*, Çev. Andrew Bowie, 1. Baskı, Cambridge University Press, New York, 1998.
- es-SEÂLİBÎ**, Ebû Mansûr, *Fıkhu'l-Luga ve Sırru'l-'Arabiyye*, Tahkik: es-Sekâ ve'l-Ebyârî ve Şelebî, 1. Baskı, Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1938.
- SEBER**, Abdulkerim, "Semantik-Delâlet Kavramlarının Mukayesesi ve Anlambilim Kavramının Muhtevasının Tespiti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013.
- es-SEKKÂKÎ**, Miftâhu'l-'Ulûm, 1. Baskı, Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1983.
- SEMÂH**, Rahmûn, Yüksek Lisans Tezi: *el-Hukûlu'd-Delaliyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm-Sûretu Yâsîn Enmûzecen*, Camiatu Bejaia, Cezayir, 2017.
- es-SE'RÂN**, Mahmûd, *'İlmu'l-Luga*, Dâru'n-Nahda, Beyrut, t.y.
- SERT**, Göksel, "Anlam alanı ve Anlam Ezgisi Açısından Eş Anamlı Durum Sıfatları: Muhtemel ve Olası Örneği", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2019.
- SESLİ**, Hüseyin, "Dil Alanı Üzerine", *Atatürk Üniversitesi Basımevi*, Erzurum, 1968.
- SEZER**, Nilüfer, *Fonetik ve Diksiyon*, İstanbul Üniversitesi AUZEF, t.y.
- SHOEİR**, Muhammed Rızk, "el-Furûku'd-Delâliyye Beyne'l-Cümleti'l-İsmiyye ve'l-Cümleti'l-Fi'liyye", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 62:1, 2021.
- SINAI**, Nicolai, *Key Terms of the Qur'an*, Princeton University Press, Oxford, 2023.
- SÎBEVEYHÎ**, Ebû Bişr 'Amr b. Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, Tahkik: 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, 3. Baskı, Mektebetu'l-Hâncî, Cilt: 1, Kahire, 1988.
- SOYSALDI**, Mehmet, "Toshihiko Izutsu ve Semantik Anlayışı", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2005.

- SÜRÛR**, ‘Abdurrahmân ‘Abdullah, Yüksek Lisans Tezi: *es-Siyâku’l-Kur’ânî ve Eseruhu fi’t-Tefsîr*, Camiatu Ummu’l-Kura, Mekke, 2008.
- es-SÜYÛTÎ**, Celâluddîn, *el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, 1. Baskı, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 2008.
- _____, *el-Muzhir fî ‘Ulûmi’l-Lugati ve Envâ’iha*, Menşûrâtü’l-Mektebeti’l-‘Asriyye, Beyrut, t.y.
- ŞELVÂY**, ‘Ammâr, “Nazariyyetu’l-Hukûli’d-Delâliyye”, *Mecelletu’l-‘Ulûmi’l-İnsâniyye*, Câmîatu Muhammed Hîder, Biskra, Cezayir, 2002.
- ŞENSOY**, Sedat, “el-Hatîb el-Kazvînî’nin Bağlamsal Anlam Teorisi Üzerine Bir İnceleme” *İslâm Dilbilim Geleneğinde Anlam Teorileri*, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2020.
- eş-ŞEVKÂNÎ**, Muhammed, *Fethu’l-Kadîr*, 4. Baskı, Daru’l-Marife, Beyrut, 2007.
- et-TABERÎ**, Muhammed b. Cerîr, *Cami’ul-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, 1. Baskı, Müessesetü’r-Risâle, 1994.
- TA‘MA**, ‘Abdurrahmân, *Tavzîfu ‘İlmi’d-Delâleti’l-Mu‘cemî fî Hakli’t-Tefsîri’l-Kurânî*, 1. Baskı, Dâru Kunûzi’l-Ma‘rife, Amman, 2018.
- et-TEFTÂZÂNÎ**, Sa’duddîn Mesud b. Ömer, *Muhtasaru’l-Me‘ânî*, 1. Baskı, Daru’l-Fikr, Beyrut, 1991.
- et-TEMÎMÎ**, Hamîs ‘Abdullah, “er-Rahmetu Beyne’d-Delâleti’l-Mu‘cemiyye ve’d-Delâleti’s-Siyâkiyye”, *Mecelletü’l-‘Adâb*, Camiatu Bağdad, 2013.
- TOPAL**, Nilüfer, Yüksek Lisans Tezi: *Sahabe Şair el-Hansâ ve Divanı*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2021.
- TOPALOĞLU**, Bekir, “Rab”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007.
- _____, “Rahmân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007.
- _____, “Hâlik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997.

- TOPUZOĞLU**, Tevfik Rüştü, “Halîl b. Ahmed”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997.
- TÜRKMEN**, Sabri “Furuq İlmi Açısından Ecr, Sevâb ve Cezâ Kelimelerinin Kur’an’daki Kullanımları”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2013.
- UÇAR**, Aygöl, Doktora Tezi: *Türkçe Eylemlerde Çokanlamlılık: Uygunluk Kuramı Çerçevesinde Bir Çözümleme*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2009.
- VÂFÎ**, ‘Ali ‘Abdulvâhid, *Fıkh’u-l-Luga*, 3. Baskı, Dâru Nahdatmısır, Kahire, 2004.
- VARDAR**, Berke, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1982.
- _____, *Açıklamalı Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2002.
- VENDRYES**, Joseph, *el-Luga*, Çev. ‘Abdulhamîd ed-Devâhilî&Muhammed el-Kısâs, el-Merkezu’l-Kavmî li’t-Terceme, Kahire, 2006.
- YAVUZ**, Galip, “Sözlükbilim ve Arapça Sözlük Çalışmalarına Tarihsel Bir yaklaşım”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002.
- YAVUZ**, Yusuf Şevki, “İ‘câzü’l-Kur’ân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000.
- YAZICI**, Tuğba, Doktora Tezi: *Kur’an’da Ard Kelimesinin Semantik Tahlili*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2017.
- YAZIR**, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1. Baskı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2022.
- YILMAZ**, Hasan, Doktora Tezi: *Kur’an Kelime ve İfadelerini Anlamada Kavram Tefsiri ve Semantik Analiz Yöntemi*, Atatürk üniversitesi, Erzurum, 2003.
- _____, “Kur’an’ı Anlamada Odak Kavramların Bilinmesinin Önemi Üzerine Analitik Bir Değerlendirme”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004.

- _____, “Modern Dönem Kur’an Yorumunda Dilbilimsel ve Semantik Yöneliş”,
Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2017.
- YİĞİT**, Murat vd, “Dilde Anlam ve Bağlam”, *1st International Conference on Foreign Language Teaching and Applied Linguistics*, Sarajevo, 2011.
- YURTTAŞ**, Tahsin, “Marife Gelen Müsnedün İleyh ve Müsnedin Semantik Boyutu”,
Tekirdağ İlahiyat Dergisi, Cilt: 8, 2022.
- ez-ZEBÎDÎ**, Murtezâ, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, Tahkik: ‘Abdulfettâh el-Hulv, Matbaatu Hukûmeti’l-Kuveyt, Kuveyt, 1986.
- ez-ZECCÂC**, Ebû İshâk, *Me’ânî’l-Kur’ân ve İ’râbuh*, Tahkik: Abdulcelîl ‘Abduh Şelebî, 1. Baskı, ‘Alemlu’l-Kutub, Beyrut, 1988.
- _____, *Tefsîru Esmâillâhi’l-Husnâ*, Tahkik: Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk, 2. Baskı, Daru’l-Me’mûn li’t-Turâs, Beyrut, 1975.
- ez-ZEMAŞERÎ**, Muhammed el-Hârizmî, *Esâsu’l-Belâga*, Tahkik: Muhammed Bâsil ‘Uyunu’s-Sûd, 1. Baskı, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1988.
- _____, *el-Keşşâf*, Talik: Halîl Me’mûn Şeyhâ, 3. Baskı, Daru’l-Marife, Beyrut, 2009.

ÖZET

Semantik; anlamın incelendiği, anlama dair sorunların ele alındığı alanı ifade eden bir terimdir. Son yıllarda dil biliminin önemli bir disiplini hâline gelen semantik; dili anlam açısından ele almakta, başta kelime ve kavramlar olmak üzere dildeki farklı öğelerin işaret ettikleri anlamları ve aralarındaki anlamsal ilişkileri incelemektedir. Semantik yöntem ve teoriler, objektif kriterlere başvurarak dilsel öğelerin anlamlarına ulaşmayı hedeflemektedir. Bunların içerisinde önemli bir yere sahip olan semantik alan teorisi; aralarında ortak semantik özelliklerin bulunduğu kelimeleri ve kavramları bir araya getirerek anlama ulaşmayı kolaylaştırmaktadır. Semantik alan teorisi son yıllarda Kur'an çalışmalarında da başvurulan teorilerden biri olmuştur.

Bu çalışmada Kur'an-ı Kerim'in surelerinden biri olan Rahman suresi semantik alan teorisi açısından analiz edilmiştir. Bu bağlamda öncelikle surede birbiriyle ortak anlam alanı oluşturabilecek kelime ve kavramlar tespit edilmiştir. Daha sonra bunların hem sözlük anlamları hem de ayetlerde kullanıldıkları anlamlar belirlenmeye çalışılmıştır. Son olarak, oluşturulan anlam alanlarındaki kelime ve kavramların aralarındaki semantik ilişkiler incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kur'an, Rahman Suresi, Anlam, Semantik, Semantik Alan

ABSTRACT

Semantics is a term that refers to the field where meaning is examined and problems related to meaning are being discussed. Semantics which has become an important discipline of linguistics in recent years, deals with language in terms of meaning and examines the meanings of different elements in the language, especially words and concepts and the semantic relations between them. Semantic methods and theories aim to reach the meanings of linguistic elements by applying objective criteria. The semantic field theory which has an important place among them, facilitates to reach the meaning by gathering words and concepts that have common semantic features. In recent years, the semantic field theory has also become one of the theories applied in the Qur'anic studies.

In this study, surah Rahman one of the surahs of the Holy Qur'an has been analyzed in terms of the semantic field theory. In this context, first of all, the words and concepts that can form a common meaning field with each other in the surah have been determined. Afterwards, both their dictionary definitions and the meanings they are used in the verses have been tried to be determined. Finally, the semantic relations between the words and concepts in the semantic fields have been examined.

Key Words: Qur'an, Surah Rahman, Meaning, Semantics, Semantic Field